

UTAZÁSOK
A TÖRÖK
BIRODALOMBAN

TÉKA.

UTAZÁSOK A TÖRÖK BIRODALOMBAN

A SOROZATOT SZERKESZTI
BENKŐ SAMU
DEÁK TAMÁS
SZABÓ ATTILA

UTAZÁSOK A TÖRÖK BIRODALOMBAN

VÁLOGATTA,
BEVEZETÉSSEL ÉS JEGYZETEKKEL
ELLÁTTA
BINDER PÁL

KRITERION KÖNYVKIADÓ • BUKAREST 1983

ELŐSZÓ

A gyermekkor kedves olvasmányélményei között bizonyára mindenki ott őrzi az *Egri csillagokat*, amelynek a csalárd módon fogásba vetett Török Bálint felkeresésére indult gyermekhőseivel maga is eljutott, legalább a képzelet szárnyain, a hatalmas török birodalom szívébe, *Sztambulba*. És bizonyára nem kevesen vannak, akik olvasták Jókai regényei és elbeszélései közül az *Erdély aranykorát*, *A kétszarvú embert*, a *Kurbán béget* vagy *Az utolsó budai basát* is, amelyekből részleteiben ugyanaz a mesés-sejtelmes világ tárult fel. E világban hőseinkkel együtt kalandozva, már annak idején is a mese bűvölete ejtett meg, s később visszagondolva is inkább éreztük az egészet mesének, mint valóságnak.

Pedig az a világ egyáltalán nem volt az elbűvölő mesék világa. S Török Jancsinak, Bornemisza Gergőnek és a többi regényhősnek sem kellett fáradságos utat megtennie az Aranyzarv öböl partjáig, hogy vele találkozzék. A lófarkas zászlók 1354-től kezdve, amikor először lobogtak diadalmasan európai város: Gallipoli falai alatt, hamarosan veszedelmes közelségbe kerültek. Még nem múlt el a XIV. század, s már ott álltak Nikápolynál, szemtől szemben Luxemburgi Zsigmond német-római császár és magyar király seregeivel, majd a következő században a kenyérmezei csatatér, Rovine, Koszo-

vó, Nándorfehérvár látta őket. S noha Mircea cel Bătrîn, Hunyadi János, Szkander bég nem egy győztes csatát vívott az Európára törő ottomán haddal, 1526. augusztus 29-én a mohácsi csata a már korábban meghódított Balkán után Magyarország sorsát is megpecsételte. Európa e részében több mint három évszázadon át nincs olyan történelmi mozzanat, amely közvetlenül vagy közvetve ne kapcsolódna ahhoz a világhatalomhoz, amelynek székhelye ekkor már a hajdan ragyogó Bizánc leigázott fővárosa, az immár Sztambulként emlegetett Konstantinápoly.

A félholdtól való közvetlen függés határozza meg — a szomszédos Moldvához és Havasalföldhöz hasonlóan — az önállósult Erdélyi Fejedelemség történetét is. Nem csoda tehát, hogy aki innen délkelet felé veszi útját a következő másfél évszázadban, egészen más feljegyzéseket, leveleket ír, mint azok, akiket egy előző Téka-kötetünkben (*Utazások a régi Európában*)¹ mutattunk volt be.

Krakkó, Heidelberg, Franeker, Utrecht, Bazel vagy Pádua útjait világot látni indult főnemes ifjak, külföldi egyetemekre igyekvő diákok, céhük szabályai által több éves vándorlásra — tanulmányi tapasztalatcserére — kötelezett iparosifjak, kereskedők járták, s az ő feljegyzéseik, naplói, peregrinációs leveleik nyomán lett oly sokarcúvá, sokszínűvé a korabeli erdélyiek tudatában a világ ama tájairól kialakult kép.

Aki azonban ellenkező irányba vette útját, át a Kárpátok szorosain, Havaselve síksá-

gán, át a Dunán s a Balkán hegységen — amelyet Novák-havasának is neveztek —, annak lépteit a történelem szívszorító kényszerűsége vezette: adót vitt a portára, vagy az adó halasztását kérő levelet, a fenséges padisah beleegyezéséért esedezett egy-egy önállóbb politikai vagy katonai lépés megtételéhez, vagy segítséget kért, védelmet a Habsburg-hadak sanyargatásaival szemben. Igaz, közben a követségbe küldött főúr és kísérete körülnézett a színpompás tarkasággal nyüzsgő főváros vásárosbódéiban, a mesziről jött kereskedők sátraiban. Így került hazatéréskor az útipoggyászba a követi utasításhoz mellékelte fejedelemasszonyi vásárlási jegyzék szerint megannyi keleti fűszerszám s ajándékként színpompás kelme is az otthon aggódó asszonynak.

A török birodalomban járt utazók írásainak hangulata, világa ezért más, mint a nyugati utazóké. S inkább csak abban különböznek egymástól, hogy egyikük 1591-ből keltezi beszámolóját, a másikuk 1705-ből (e két időpont között helyezkednek el kötetünk írásai), s hogy az, aki papírra vetette a feljegyzést, levelet, a diplomáciai megbízással járó főtisztviselő², „látásnak és hallásnak okáért“ küldött közrendű nemes, fejedelmi szolgálatra rendelt írástudó — „török deák“³ —, a küldöttséggel járó kereskedő-kézműves, katona, közrendű ember⁴ vagy a mai diplomáciai képviselő feladatkörét ellátó s a török udvarban hosszabb ideig tartózkodó kapitány.

Persze ezek a különbségek olykor nem jelentéktelenek. Hiszen micsoda távolság választja el Báthori Zsigmond uralkodásának korát a Rákóczi-szabadságharc éveitől, micsoda különbségek vannak — olykor egy-két éven, évtizeden belül is — a Portára küldött követek helyzetében, a rájuk bízott feladatokban vagy e feladatok lehető véghezvitelében. A válogatásunkban szereplő utazók közül Tholdalagi Mihály Bethlen Gábor és I. Rákóczi György tekintélyével ad súlyt megbízásának, s kísérete „Istennek hála békével, semmi károsan, egy kevés szép marhácskákat“ hozva tér vissza. Baló Mátyás követségéhez viszont néhány évtizeddel később kényszerű kitérő is iktatódik: el kell kíséernie a „lovászból lött vezért“ Buda falai alá, amelyet akkor már az egyesült keresztény hadak ostromolnak s foglalnak vissza a vezér szeme láttára, 1686-ban pedig azért is szorong, hogy a had, amely magával hurcolja, vereséget szenvedjen, s a másfél évszázadon át igában tartott országból végre kitakarodjék. Végül Komáromi János — Mikes egyik elődeként — fejedelmével, Thököly Imrével együtt vállalja a „török kenyéren“ élést s ismeri-ismerteti meg — némiképp már „belülről“ — a szultán birodalmában élők mindennapjait. Aztán ott vannak a török vagy tatár rabságba esett erdélyiek, akiket a kényszerűség a muzulmán hit felvételére visz; ezek mint janicsárok, szolgák vagy — ritkábban — hivatalviselők egész életüket az oszmán birodalomban élik le. Naplókat, feljegyzéseket — e

kötet anyagához kapcsolhatókat — nem hagytak ránk, de néhányan történelmi nevezetességre tesznek szert, így az 1674-ben Kolozsváron született Ibrahim Mütefferika,⁵ akit a törökök 19 éves korában hurcoltak el, s akinek nevéhez a török könyvnyomtatás megteremtése fűződik; az 1438-ban Szászsebesen fogságba esett — és évtizedek múltán hazatért — szász diák, Georgius de Hungaria, az európai turkológia egyik megalapítója; a Hidazet aga néven is ismert nagyzebeni Marcus Scherer vagy a brassói Marcus Benker (Amhat csausz)⁶. Ők azok a „magyarogluk“, akikről a Portára küldött erdélyi követek gyakran említést tesznek, s akiknek mint birodalmi tisztségviselőknek a jóindulatától olykor a hajdani hazájukból jött követek egy-egy megbízatásának sikere függött.

A keleti utazások sajátos jellegéből következik, hogy az ott látottakból-hallottakból a világnak erről a részéről területileg sem alakul ki oly átfogó kép, mint Nyugatról. A keletre indulók a hatalmas birodalomnak igen kis részét járták be és ismerték, főképp Sztambult és azt a két-három útvonalat, amelyen erdélyi ember a török birodalom fővárosába eljuthatott: az ún. „derék ut“-at, amely Brassón, Tírgoviştén, Bukaresten, Giurgiun és Ruzscsukon át vezetett, s a Balkán hegység hágóin átkelve, Drinápolynál szakadt bele a másik — az európai követek által gyakrabban járt s Nándorfehérváron, Iszarlikon, Nişen, Szófián, Philippopolison át vezető — főútvonalba;⁷ a

nikápoly—drinápolyi utat, amelyen Borsos Tamás, Bethlen Gábor egyik portai követe is járt, s amelyet így írt le: „Nikápolyból elindulván, az Dunától fogva másfél nap igen szép mezőséget mentünk, ki hasonló az erdélyi Mezőséghez, csakhogy bezzeg közel sem olyan kövér föld, mint az erdélyi Mezőség, hanem sov[ány]abb — vizetlen. Azután nyolcadnapig rettenetes rút iszonyú havasos, kősziklás, erdős, völgyes helyet mentünk, az hol csak egy városra is nem találtunk. Azt híják *Novák-havasának*. Az Dunától fogva az havas aljáig való falukba igen sok selyemszaró bogárfiakat találtunk az szállásokon, kiket csak akkor költöttek vala ki [...]. Itt az *Novák-havasának* az végébe vagyon egy szép tér, mezőség szabású föld, kinek úgy látszik, hogy az hossza is vagyon két magyar mélyföld, az szélessége is ennyi. Annak az közepin vagyon császárnak egy szárája, azaz császár szállása [...]. Az oroszcsiki út szinte itt egyezik meg a nikápolyi úttal, sőt az derék út innet Drénápoly fele Jambolira megyen, onnat jobb kézre hadja egynapi járófölddel Drénápolyt és Bábára megyen, oztán az az rettenetes derék ország úta Konstantinápolynak az egész Európából az szárazon. De mi általb útra mentünk, hogy már az kerklizai útra, de rettenetes iszonyú kősziklára, s mind azokon az rettenetes hegyeken mentünk által, az kit Virgilius Montes Thraciaenak ír, kiről írta az Bucolicát.“⁸

Mit láthatott, milyen élményekkel tért haza a hivatalos megbízatással Sztambulba in-

dított erdélyi ember? A törökök által meghódoltatott vagy függőségben tartott országok népét szegénységben, elmaradottságban, kiszolgáltatottságban, javait és életét illetően teljes bizonytalanságban találta útja közben. „Razgrad népes város — olvassuk az Erdélyben is gyakran megforduló svéd követ, Paul Strassburg egy 1632-ből való beszámolójában —, a tartomány pasájának székhelye. Midőn itt német ruhában bevonulni megpillantottak, a szokatlan esemény népcsődületet okozott.“ (Érthető módon, hiszen a török viseletből sok mindenben ihletődött erdélyi és lengyelországi követek öltözékeit a lakosságnak alkalma volt megszokni, azok gyakrabban is fordultak meg errefelé, de nyugati követ — szárazföldi úton — annál kevesebb.) „A Balkán hegységig terjedő Bolgárország — folytatja a svéd diplomata — eléggé termékeny és népes... A bolgárokat fegyvereiktől megfosztották, váraikat pedig lerombolták, nehogy azokban menedéket nyerhessenek. A régi írók által is annyiszor emlegetett Balkán vagy Hémusz hegységet sűrű és sötét erdők borítják, az átjárók és utak tehát szerfelett szűkek és veszélyesek. A hegy tövében számos falu terül el, ezeknek lakosi minden egyéb tehertől fel vannak mentve, kötelességük azonban a vidéket a rablóktól megtisztítani, miért is éjjel-nappal őrt állnak.“⁹

Az utazás részleteit illetően többnyire szűkszavúak a beszámolók, de épp a követjárások politikai jellegéből adódóan elég gyakran foglalkoznak a birodalom életének

nevezetesebb eseményeivel. Egy-egy vezér hatalomra jutása, a belháborúk, az ázsiai vagy afrikai hadjáratok,¹⁰ olykor egy-egy természeti csapás, katasztrófa¹¹ ugyanis a reájuk bízott feladatok sorsát is befolyásolhatták. Ennek köszönhető, hogy ezek a portai feljegyzések, követjelentések nagyobb távon a birodalom akkori eseményeinek valószínűs krónikájává állnak össze, olykor a szemtanúk hitelességével, máskor épp híresztelés voltukban jellemző módon a korabeli közhangulatot, közvéleményt tükrözve. A Tholdalagi-féle kronológia a török szultán trónra jutását követő vérengzésekről emlékezik meg. Másutt az 1595. január 27-én trónra lépett III. Mohamedről olvassuk, hogy „de more novorum imperatorum“ tizennyolc testvérét tette el láb alól, édesanyját pedig száműzte. Murád szultánról pedig Szamosközy István írja: „Mindenesztül volt közel száz fia, leánya, kik vagy betegséggel holtanak meg, vagy az bátyjok, Mehemed császár [által] ölettek meg.“¹² Borsos Sebestyéntől viszont arról szerzünk tudomást, hogy 1540 táján „...Konstantinápolyban egy Ibrahim nevű fő török papot, ki az Krisztust praedicálni kezdette volt és Mahumetet hamisolja vala, ezt megkövezték a törökök, azután testét megégetvén, a széllal elfútaták porát.“¹³

Természetes dolognak tűnik, hogy igen gazdagok a keleti utazók beszámolóí a török udvari és vendéglátói szokások leírásában. S ennek nemcsak az az oka, hogy a vendéglátásban megbízatásuk következtében úgy-

szólván hivatalból részesültek, hanem az is, hogy a török társadalmi életben a vendégeskedés igencsak fontos helyet foglalt el. A tudósításokban e szertartások egyik-másik mozzanatának távolabbi jelentése is feltárul: hogy milyen étkekkel-italokkal kínálják meg a követeket a fogadáson, hogy megajándékozzák-e őket drága prémekből vagy posztóból való öltözettel — kit-kit rangja szerint —, vagy napokat-heteket kell várakozniuk szállásukon, számtalanszor előszobázníuk, s végül mégis dolgukvégezetlenül hazatérniük, vagy megelégedniük a legszerényebb eredménnyel is, csak már válasz legyen, mert a fenséges padisah birodalmát igazgató tisztviselők mesterei annak, hogy a végletekig halogassák, a kérelmező számára megalázó, test és lélek ellenállását felőrítő tortúrává változtassák az ügyintézés önmagában jelentéktelen műveletét.

Tanulmányosak a török császári udvart járt követek jelentései, beszámolóí, feljegyzései a három földrészre kiterjedő birodalom és a határán fekvő kicsi Erdély gazdasági kapcsolatait illetően is. Hogy a kukorica török közvetítéssel került Erdélybe — hisz a neve is „törökbúza“ —, azt tudtuk. S az sem újdonság sokak számára, hogy az erdélyi konyha igen nagy mértékben a török birodalomból idejutott keleti fűszereknek köszönheti megannyi sajátos ízét-zamatát. De arra már kevesebben gondoltak, hogy e keleti fűszerszámok (s mellettük az értékes és különleges szépségű kelmék, textíliák, a kor gyógyászatában használt szerek) beszerzésében

mekkora szerepe volt a Sztambult járt erdélyi követeknek és kíséretüknek, hiszen a fejedelmi utasítások mellett ott lapultak a tarsolyban a fejedelemasszony vásárlási jegyzékei is. „1667 die 23 Martii attam ez szerint vásárlásra Baló uramnak: Balsamum olajra, serbetre, szkófiom aranyra, szerecsendiónak az olajára, holmi majicokra s vastag török sinórra, egy vég bulya vászonra, sárga karmasinra capára, skorpióolajra, bagariára, farmatringra. Attam egy belgának uram ökegyelme parancsolatjából az kéneső árából. *Die 18 October*. Küldtem Dávid deáknak vásárlásra balsamum olajra öt aranyat. Szerecsendióolajra, narancsszín karmasinra, citromra, pomagránátra, figére s malosaszőlőre.“¹⁴

Az aztán már egyenesen meglepő a mai olvasó számára, hogy például az erdélyi exportcikkek listáján ott szerepel a vadászsólyom (Bethlen Gábor utasítja a róluk való gondoskodásra 1610-ben a csiki vicekapitányt, Hadnagy András)¹⁵, sőt a csicsói malomkő is. „Zöldfikár agának az molnát elégették — írja 1637-ben az egyik portai küldött —, malomkövei elromlottak a tűz miá. Mivel ennek előtte is onnan, Erdélyből hozták volt az malom követ, mostan is irt Nagyságodnak felőle . . . Hozzák a brassaiak, mindjárást szerit tehetik, az folyókövet Gyirgyóból kévanná, hogy meghoznák . . .“¹⁶ És ott van tovább az erdélyi bányászat fejlesztéséhez oly fontos higany (merkuriom)¹⁷, sőt a közel-keleti kőolaj is, hogy a fentebbi jegyzékben is szereplő s napjainkig oly

sok, szép, ritka példányban megőrzött kézimunkáról, szőnyegről ne is beszéljünk, amelyek mind-mind megjárták az „oroszcsiki derék országutat“.

Az erdélyi utazók rendszerint Havasalföldön haladtak át, s Giurgiunál érték el a Dunát. Jelentéseikből, feljegyzéseikből így a havasalföldi viszonyokról is értesülünk. Különösen jellemző volt a Tîrgoviştében vagy Bukarestben székelő vajdák vendégszeretete. Számukra azonban annyira megszokott és ismert volt az Erdélytől délre elterülő román állam, hogy csak ritkán került be jelentéseikbe valamilyen földrajzi adat, hiszen ezeket a fejedelem úgyis tudta. A magyarországi Révai László viszont 1620—21. évi útleírásában több román falut is feljegyez, miközben hazafele tartva áthalad Havasalföldön. Íme, merre vezetett az ő útvonala: „Anno 1621. die 20. mai indultunk meg Konstantinápolybul; háltunk Kucugh Csesmeg mezein. — 21. háltunk Silibriába. — 22. háltunk Cserlyen. — 23. háltunk Burghaszon. — 24. — háltunk Hampszán. — 25. érkezünk Drinápolyba. Itt értük a császárt táborban; egynéhány nap ott késtünk. — Június 6-án indultunk meg Drinápolybul, háltunk Genikő nevű faluba. — 8. háltunk Karnabáton. — 9. háltunk Komarován. — 10. háltunk Dobrán. — 11. mentünk által Novák havasán, háltunk Csernavodán, oláh falu. — 14. érkezünk Oroszcsikra; jó mezőváros, Dunaparton fekszik, Konstantinápolyhoz ötven mérföldnek tartják. — 15. költöttünk által a Dunán; másik parton Gyirgyó

nevű kis városka vagyon, Duna vize körül-
folyja; háltunk aznap Serpetes nevű faluba,
militaria I. — 16. költöttünk Arges nevű
vízen, háltunk ez nap Bukorest nevű örög
mezei városkába, Dombovica nevű víz foly
át rajta, militia 4. — 18. háltunk Tergo-
vistyen; ez havasalji vajdák lakóhelye; most
is csak mezőváros [...]. Nagy becsülettel fo-
gadott bennünket a vajda. Militaria. 4. — 19.
volt audientiájok az követeknek. — 20. ebé-
det ettünk az vajda kertébe, de maga jelen
nem volt, mert szintén akkor böjtjek is volt,
és egy bég ellenébe is kellett mennie. Mili-
taria 3. — 22. Mentünk által a Csygán, hál-
tunk aznap Keresztény nevű faluba, mili-
taria 5. — 23. érkezünk Brassóba, milita-
ria I/2.⁴¹⁸

A fejedelmi megbízással utazó végcélja
legtöbbször Konstantinápoly. Kötetünk szer-
zői közül mindössze Rozsnyai Dávid látja
meg Görögországot és Kréta szigetét, s Ko-
máromi Jánost, a bujdosó Thököly feje-
delem és felesége, Zrínyi Ilona hűséges kí-
sérőjét viszi el sorsa Kisázsia nyugati csücs-
kére, a néhány évtized múlva oly szomorú
emlékűvé vált Rodostóba is. De vannak má-
sok, akiknek írásai nem maradtak fenn, akik
pedig jóval nagyobb földet is bejártak: pél-
dául Péchi Simon, Bethlen Gábor nagy mű-
veltségű kancellárja, az erdélyi szombatosok
atyja és támogatója, Kemény Zsigmond re-
gényének, a *Rajongóknak* tragikus sorsú hő-
se, akiről egy kései leszármazottja, Orbán
Elek aranyosszéki királybíró híradásából
tudjuk — ő még olvasta a naplőfeljegyzése-

ket —, hogy „... indulván Erdélyből, a vajda mellett esztendeig volt, onnan ment Konstantinápolyba, ott a fővezér mellett egy és fél esztendőt lakott, átkelvén a tengeren, lement Afrikába, és Karthágóban hét esztendeig lakott, onnan megint átjött Európába, Rómában és Neapolisban sok időig lakott. Neapolisból ment a spanyol királyhoz, onnan portugál királyhoz, onnan Franciaországba és Erdélybe; összesen 18 óvig peregrinált. Magyar nyelvvel együtt 12 nyelvet tudott.“ Irodalmunknak és művelődéstörténetünknek egyaránt nagy vesztesége, hogy a zsoltárfordító és énekszerző kancellár 18 évig tartó peregrinációja alatt vezetett diáriuma később elkallódott.

A portai jelentések és beszámolók érdekessége, hogy belőlük nemcsak a török birodalom eseményeiről lehetett tudomást szerezni, hanem a nyugati világban történt sok-sok eseményről is. A Konstantinápolyban megforduló portai követek ugyanis egymással is kapcsolatot tartottak, kicserélték értesüléseiket, olykor egymást is támogatták egy-egy megbízatás sikeres véghezvitelében. Az ilyen vonatkozású feljegyzések közül mindössze egyet emelünk ki, Gálospetri Rác Istvánét, aki 1641 októberétől kezdődően rendszeresen kiegészíti Rákóczi György fejedelemnek küldött jelentéseit a török udvarba került londoni újságok híradásaival. Olaszországi, litvániai, spanyolországi, afrikai híreket szed csokorba, szól az angol polgári forradalom kezdetéről és egyéb — a korra jellemző — „újdonságokról“:

„1. Hogy Rubertus Friederik fia, néhai csehek számkivetett királynak gyermeke, római császár fogságából megszabadult és Angliában atyjafiaihoz visszament.

2. Hogy a lamboi praesidiarius hadak, mely császár számára voltak circiter 6000, kapitánjok elevenen elfogatott, némely részét levágták és a többit fogva vitték.

3. Szent Tamás szigetét, mely Afrikában vagyon, kit az hispánusok hatalommal az hollandusoktól elfoglaltak volt, most ugyan az hollandiaiak visszafoglalták.

4. Litvaniai herceg Ra[d]zvilis Angliában küldött követségben az királyhoz, kívánván néhai számkivetett csehek királynak, Frideriknek második leányát házastársnak.

5. Hyberniában az kik laktanak pápisták pártot ütven és az reformátusokra ütven, circiter harminckétezeret az keresztyénekben levágtanak, és ezen hybernusok naponként kegyetlenségekben nevedvén, valaki-
ket találnak, mindeneket kegyetlenül ölnek, vágnak. Mert p[éldának] o[káért] egy nemesifjút megragadván, lábánál fogva akasztották fel.

6. Az anglusoknak generalis gyűlések lévén, az község közönségesen fegyvert vevén, az parlamentumra invadáltak fegyveres kézzel, kérvén, hogy az archi- és episcopusokat tegyék le és deleálják, kik még ez napig is nem csendesíttethettek le.

7. Palatinatusnak restitúcióját római császár öfelsége halasztotta hispániai királra és baváriai hercegre.

8. Gustavus Adolphus néhai sveciai királ leányának sveciai királságra való koronázását rendelték volt Stockholmiában in mense Januario.

9. Az hispániai királ Toletumot, mely Hispániában archiepiscopalis és ducatus, Burgindiát, Antverpiát római császár öccsének, Leopoldusnak conferálta.

10. Princeps cardinalis Toleti, ki titkon meg akart házasodni, mely megbetegedvén és egy Dort nevű doctor curálván, immár fel is gyógyult volna, de félvén az hispániai király, hogy megházasodván successorokat hagyván, egész Belgiomot magának vendicálja, úgymint Flandriát, Brabantiát, Burgundiát, az miért ezen Dort nevű doctor által az hispániai király méreggel megétette.

11. Dániai királ táborát jártatja Hamburghum és Lubeca, Brem nevű városoknak közel való határiban.⁴⁹

•

Töredék töredéke az, amit a fentiekben az erdélyiek keleti útjait megörökítő följegyzésekből, jelentésekből nyújtottunk. Meghagyjuk az olvasónak a szövegekkel való személyes és közvetlen találkozás élményét, s nem ismételjük azokat a személyhez-tárgyhoz közvetlenül kötődő bevezetőket sem, amelyeket kötetünk egyes szövegei elé illesztettünk. Hisszük, hogy a gyermekkori olvasmányélményeinkből még bennünk élő mesei-titokzatos világ e kötet szükségszerűen

csak ízelítőt nyújtó olvasmányai révén is valóságosabbá válik s gazdagít bennünket azoknak a kapcsolatoknak az ismeretével, amelyek szülőföldünket századokon át az akkori világ egyik leghatalmasabb birodalmához kötötték, s amely kapcsolatok nem egy nyoma napjainkig is felismerhető életünk sok-sok területén.

BINDER PÁL

ÚTLEÍRÁSOK, PORTAI KÖVETJELENTÉSEK (1591—1705)

SENNYEI PONGRÁC ÉS RÁCZ PÉTER

Konstantinápoly az erdélyi követek, tolmácsok, küldöncök és beszerzők számára nemcsak Kelet fővárosát jelentette, hanem nyugat-európai, indiai és egyéb árucikkekkel jól ellátott piacot is.¹ Az Aranyzarv melletti bazárookban egyaránt kapható volt a mediterrán és a trópusi világ országunkban ismeretlen vagy csak ritkaságszámba menő terménye és terméke, mint például a nád-méz, rizskása, muhar, faolaj, bors, török sáfrány, gyöngyvér, azaz gyömbér, szerecsendió, narancs, pomagránát, gesztenye, továbbá fahéj, malosa vagy mazsola, tengeri szőlő, székfű vagy szegesbors, mazsolabor és egyéb, Indiából és a Földközi-tenger térségéből származó fűszerszám.² A Porta és Erdély közt fennálló élénk kapcsolatok révén ismertté váltak nálunk a keleti kézműipar termékei, meghonosodott és évtizedeken keresztül bizonyos társadalmi körök státusszimbólumává vált a török életmód és divat számos kelléke, mint az aranyos paplan, aranysejtem, teveször, vereskecskebézés, pézsma- és párduebőr, aranyos lőszer-szám, cápafék stb. Nyugati, főleg velencei áru volt az olasz posztó és a velencei tükör, arab kézművesektől származott a demecki, azaz damaszkuszi szablya és a bogdái, vagyis bagdadi kutink.

A XVI. század végi török áruféleségekről Erdély tekintélyes diplomatái téjékoztatnak. Egyikük, a

Vas megyéből származó katolikus *Sennyei Pongrác* (megh. 1612) Báthori Zsigmond udvarának igen jelentős személyisége, 1591—92-ben állandó portai kapitánya volt, 1593-ban hazatért, a fejedelem főudvarmestere lett, 1595-ben tanácsúr, 1598-ban pedig elnyerte a küküllői főispánságot és a várhegyi kapitányságot. 1601-ben Habsburg Rudolf érdekében tevékenykedett, amiért börtönbe került. Basta idejében királyi tanácsos lett, majd 1605—1606-ban Rudolf erdélyi hadainak fővezére. A szerb származású kisnemes *Rácz Péter* 1587—91 között volt portai főkövet.³

Az istanbuli áruk 1591—1592-ben összeállított jegyzéke fontos művelődéstörténeti emlék. Mai szemszögből nézve is érdekes, hogy a külföldi termékek áralakulása nemcsak a kereslet-kínálat, hanem a politikai helyzet függvénye is volt. Figyelemre méltó, hogy a bevásárlási listán a kábítószerként is használt hasis, akkori nevén kallyamizk is előfordul. Az a megjegyzés pedig, hogy „Az olajnak nehéz szaga vagyon, vélem annak lenni, az kit mi petroliomnak hívunk“, alighanem a ma világpolitikai szerepet játszó közel-keleti kőolaj első hazai említése.

PORTAI VÁSÁRLÁSI JEGYZÉKEK (1591—1592)

A követ élését mint szolgáltatják császártól:

Az követek lovainak adtanak abrakot egy napra tíz kilát, mert ötven lóra adják; szénát is ahhoz képest, fát hon húsz cökit [?], hon csak tizenötöt.

AZ KONYHÁRÓL

2 juhot, 2 tikot, 2 oka nádmézet, 2 oka vajat, 2 kila riskását, 20 oszporára kenyeret, 20 oszporára bort és egynihány dram fűszerszámot. Gyertyát, egyebeket is.

Az ki jű az lovakot számlálni, két tallér és kést, azok adják az árpát. [...]

Csaust kérni az basától, ki az kapun kikísér. Ő maga is mit ír és izen urunknak.

Dram egy tallérban vagyon tizedfél.

Zsíros fenyőfa fogvájó és egyéb virtuusi. [...]

Muharnak végét vettük két tallér, oszpora 20.

Malosa szőlőnek okája oszpora 4.

Tengeri szőlő oka 6.

Faolaj oszpora 14.

Veres csömölét végét tallér 4.

Karmazinnak egy-egy tallér. Egy lótere százezer oszpora.

Terra sigillatának okája tallér 2.

Farkas maszlag oka oszpora 20.

Petreolom [!] tallér 1.

Casia fistula tall. 1.

Manna oka tallér 10.

Szép aranyas paplan, oszpora 1000, most facit tallér 14.

Scofion aranyak muskalját oszpora 19.

Ezüstnek 18.

Selemnak nitra tallér 3. Nagyobbik kötet 4.

Egy cápa fék tallér 1.

Habarnicának okáját oszpora 38. [...]

Egy veres ö[v] teveszorból oszpora 53.

Egy balta oszpora 80.

Közép gyöngynek muskalját vettük oszpora 345. Egy akkora öregek voltak a gyöngyök, mint egy mezei apró borsó.

Egy szőrös pézma⁴, mint egy közép dió, tallér 2.

Veres kecske bélést egy hosszú mente alá, tallér 4 oszpora 32. [...]

Capragot Harinyainak tallér 13, vala csak alkalmas. [...]

FÜSZERSZÁM MINT JÁRT CUSTACINÁPOLYBAN EZ ÜDÖBEN

Ez nem egyaránt, mikor az hajók békével nem járhatnak, akkor drágább; de az tájba vagy az ára:

Borsnak okája oszpora 100, rosszat, ki üres, poros, olcsóbban is vehetni.

Sáfránnak okája oszpora 345 az jó török sáfránnak; rosszat olcsóbban is találsz.

Gyöngyvérnek okája oszpora 60.

Székfűnek okája oszpora 240.

Fahéjnak okája oszpora 400.

Nádméznek okája tallér 1.

Szerecsendiónak okája oszpora 120.

Malosa és tengeri szőlőt ide hátra megírtunk.

Magolajat, azaz olajmagot, okáját oszpora 8. [...]

Narancsban egy oszporán vettem 7 és nyolcat.

Pomagránátban ősszel hármát-négyet, télben egyet egy oszporán.

Gesztenye öreg oka oszpora 7 vagy 8. [...]

Vizaikrának okáját veszik oszporán 35.

Temérdek sinórnak, mint egy rabszí[j],
dramját oszpora negyedfél. [...]

Török gye[r]tyatartó oszpora 80.

Két lasnakot tallér 3. [...]

Egy zengciert [?] kiben két tyúk megfő,
oszpora 80. [...]

Párdocbőr, jó alkalmas, tallér 20. [...]

A[NNO] D[OMINI] 1592. JANUARI

Pej török lovat, fél lába sárga, második
bemenésben vettem talléron százon, ara-
nyon 25.

Gyapotnak okáját oszpora 35.

Aranyas ezüstgomb apró, egyik oszpora 3,
dolománra szép aprón sűrűn. [...]

Prém capragra való selem, veres kanafos,
dramját öt-öt oszporán, 40 dram, én adék
érte oszpora 176.

Eskarlát nyerget, szügyelő, farmatring,
posztós, rézcsatos, vettem tallér 11. [...]

Kaftánkát sárga tafotát, dolomány alá töl-
töt tallér 3, oszpora 20. [...]

Fékre való boglár kettő, kinek öreg veres
kő vagyon az közepin, körül pedig apró tör-
kes, vettem tallér 3, mind az kettő enyim.

Iszák vagy sátorhoz való kettő oszporán
64.

Erszény selyem, hosszaeska, oszpora 48.

Szablyaszij selyem, tallér 1.

Atlacnak jófélének singit oszporán 120.

Gomb, ezüstfonalas, kinek szára nincsen,
szép, tallér 1.

Kustacinápoli szép vékony vászonból lén
nekem három singből egy ing; de az vászon-
nak az singi itt kétannyi, mint az mi sen-

günk. Az alsó ing is ilyen öreg singből háromból lőn, sengit vémm oszporán 43. [...]

Az centum iskárlátnak, az én mentémnek sengit Galatában vettük oszpora 560. [...]

Capa szerszám kötőfékestől tallér 4.

Aranyos facepeljős, oszpora 50.

Nadrágnak olasz posztó, sengit tallér 2 oszpora 20.

Tükört oszpora 60.

Puplikános toll, arany 1.

Bagaria turba tallér 1. [...]

Esкарlát alá fekete nyúlmál bélés, oszpora 1000 és 200. [...]

Kulant vöttem oszpora 20.

Demecki szablya, arannyal írott hivelye, oszpora 1000.

Kis szablyavas, tallér 5.

Bárson veres negyedfél seng az nyergön, vettem singit oszpora 200.

HOGY AZ KÖVET BEJÖVE, AZUTÁN VALÓ VÁSÁRLÁS

[...] Sárga burungok [?] vége oszpora 200. [...]

Puska palack Belyen [?], szép fekete, oszpora 80.

Veres apró kaláris olvasó, kétszáz 90 szem, oszpora 140. [...]

Fejér kék szélő keszkenyőt, közt hármát tallér 1. [...]

Zabola ezüstös, Erdéli Miklósé, arany 5.

Párducbőr, Erdéli Miklós uramé, tallér 50. [...]

Aranyas paplant vöttünk ezerkétszázon, teszen tallért 15. [...]

Bokor toll, kettő öreg, tallér 12.

Süvegbe való tollakat kilencet vettem, tallér 12.

Lakat öreg tárházra való kettő, tallér 3
oszpóra 30.

Bagdái kutinkot, röviden túrték öszve, vettem négyet, tallér 4.

Piper longum két dram, ospóra 1.

Székfűnek okáját ospóra 310.

Fahéjnak okáját vettem ospóra 250. [...]

Sárga bagariát, tallér kettő.

Vereset igen jófélét, kinek az színe el nem megyen, tallér 3 ospóra 20. [...]

Ló lába mikor megvarasodik sártul, vagy egyéb miatt dagadozni kezd, fekete szőlőt, fokhagymát öszve kell törni, meleg mézzel elvegyíteni, pokrócdarabra kell tenni, rá kell kötni, harmadnap rajta kell állani. Gentar, jóféle, kivel az capa fékeket festik, törökül szandalóc. Nyestag olaj, kivel felől megkenik az szandalóct, megszárasztják, sem víz, sem eső nem árthat neki. Az festéke akármi színő legyen, vagy kék, vagy zöld, vagy sárga, de ezekkel kenik felől meg. Az olajnak nehéz szaga vagyon, vélem annak lenni, az kit mi petroliomnak hívunk.

Kutink fosztánkát, dolmány alá valót, arany 3.

Fekete tafota dolmánkát, foztánt, arany 2 ospóra 80.

Iskarlát nyerget bagaria sügyelövel [...].

Egy lengetek szörpokrócot, ki legalol áll az lovon, olyan, mint egy fejer mohar, ospóra 40.

Kallyamizk, mint egy pézsma, úgy élek

vele, de lágy; Szalánczy uram zebetának [?] mondja. [...]

Zibetom, leves pésma. [...]

Jacarnak való posztó, puska tasal [?], oszpora 40. [...]

Szerecsen fék, ki nem nyakba vetős, arany 2.

Szablyaszíjat selmet, szépet kékest és aranyfonalast vettem tallér 4.

Szép új forma szőnyegetek, nagyobbak kevéssel, hogysen mint asztalra: adják egyiket tallér 7, másikat adták tallér 5, oszpora 35. [...]

ÓVÁRI IS TVÁN

Szulejmán császár halála után a hatalmas török birodalomban megbomlott a rend. Lábra kapott a feudális anarchia, a szpáhik közül sokan egyáltalában nem, mások meg megkésve tettek eleget a hadba hívó parancsnak; a janicsárok is kihasználták a császári hatalom gyengeségét. 1593-ban aztán a Habsburg-birodalom követeit fogságba vették, Szinán, az új nagyvezír pedig teljhatalmat kapott a szultántól, hogy újrakezdje a háborút. A hadjárat kezdetén a törökök elfoglalták Sziszeket, Palotát, Veszprémet.¹

Ilyen körülmények között Erdély sem maradhatott semleges szemlélő. A szultán Amhat csaszut Gyulafehérvárra küldte, és segédcsapatokat követelt, de a Habsburgok is meg akarták nyerni Báthorit.²

Erdély és a Porta viszonyában 1594 döntő jelentőségű változásokat hozott. Báthori Zsigmond

szakított az oszmán birodalommal, brutálisan el-távolította az ország politikai életéből a törökpár-ti főurakat, és a Habsburgokkal lépett szövetség-re.

A törökpárti főurak vezéréhez, az 1594 szeptem-berében kivégzett Kovacsóczy Farkas kancellár-hoz intézte a kapitihaként Istanbulba küldött Óvári István az év március 28-án kelt alábbi leve-lét. Ebben Óvári mesterien jellemzi a török had-sereg állapotát.

Amint Edward Barton, az istanbuli angol kö-vet feljegyzéseiből kitűnik, Óvári továbbra is meg-maradt megbízója, Kovacsóczy Farkas párthívé-nek, azaz a törökbarát párt emberének. Másképen nem lenne érthető az, hogy 1594 júliusában, Konstantinápolyból való távozásakor, miért hagy-ta Óvári erdélyi házi szobájának asztalán a Bá-thori Zsigmondtól kapott titkos levelet.³

Óvári később is folytatott diplomáciai tevé-kenységet. Bernádfi János 1598-as krímiai külde-tése után 1599-ben, ezúttal Rácz György társasá-gában, ismét követségbe ment a tatár kán udvará-ba. Mint követ utoljára 1603-ban képviselte hazá-ját a Portán.⁴

PORTAI JELENTÉS KOVACSÓCZY FARKASNAK (1594. március 28.)

Éltemig való hűséges szolgálatomat aján-lom nagyságodnak mint kegyelmes uram-nak. [...]

Elég nagy félelmes és nyomorúságos utam volt, nagyságos uram, lovaimat is az úton

elvötték az izpahiák és jancsárok: császárnak egy kapochiája találkozék, és nehezen avval szereztem vissza, és nagy költséggel szintén Constantinápolig hoztam, és az enyt [!] jöhettem békességgel, mert soha el nem jöhettem volna az sok gonosz ember miá, ha velem nem lött volna; Torma Kristóf uramval is ugyanazon kapochia mene az Dunáig Murát bégvel egyött.

Minden itt való mostani állapotot Torma uram nagyságodnak bőségesen megbeszélhet. Elég megbódult, dühödt népek mostan ezek, minden dolgokban, rendtartásokban megváltoztanak, reánk való nagy agyarkodás, szidalmazás igen nagy vagyon, ki ennek előtte soha nem volt.

Az tengerre nagy hadak készen igen erősen készölnek, egyébaránt is elég nagy készületben vadnak, odaki is választig takarodnak, de mondhatatlan szerszámtalan nép az, kiket én láttam benne. [...]

Továbbá, nagyságos uram, az mely levelet urunk önagysága a pasának az vászan felől írt és küldött vala, azt mi Torma urammal még be nem adók az pasának, ennek okáért, mivelhogy Ahmat csauszt is ugyanazon dologért küldötték egyikért, ítélok, hogy arról hozzon jó választ, kedvetlenüljön hozzánk az pasa, ezt az levelet megadván neki. [...]

Az nagyságod levelét megvittem az ángliai követnek, melyet igen jó neven vön, mondá, hogy választ is ír nagyságodnak, egy fő emberét Torma urammal ugyan el is küldi, kocsin arra megyen, ha ez mostani itt

való gonosz esős üdőben meg nem tartoznak.

Értette nagyságod, s nyilván is vagyoni nagyságodnál, az urunk őnagysága itt való rothadt, romlott házának állapotját, nem szükség ezt énnekem bővön az felől írnom nagyságodnak. Torma uram megmondhatja, ha jövendőben őnagyságának szükség, tehát illik, hogy őnagysága gondot viseltessen reá, mert az ennek előtte valók egymásra való képest majd minden fáit beezeltek [!], főképpen egy tornácnak, rútul vagyon, elromlott, elveszett, félő, hogy az alsó szomszédinknak az nyakában ne omoljon minde-
nestől, egy darabját kételen vagyok leron-
tatnom, mert ő maga leomol és rettenetes nagy kárt csinál, magam is elveszek miatta, nagyságtok lássa, viseltessen gondot reá. [...]

Az Úr Isten nagyságotat éltesse, és megtartsa nagy sok esztendeig jó egészségben. Datum Constantinopoli 28 Martii Anno 1594.

Nagyságodnak mindenkor jó akaró szolgálja

Óvári István mp.

P. S. Én kezemhez, nagyságos uram, Veselyinyi Ferenc uram őnagysága adott vala egynéhány aranyat szkófiúmrá és ezüstre, megvöttem és megküldtem Torma uramtul, hatta vala, hogy nagyságod kezéhez küldjem, kértem Torma uramat, hogy nagyságodnak adja és nagyságod[nak] elküldi.

Bizony, nagyságos uram, csak az kit én hallok benne, Szinán pasa lelkéért az jancsárok, izpahiák ugyan nagy sok misét mondanak. [...]

BERNÁDFI JÁNOS ÉS RÁCZ GYÖRGY

Mihály vajda és a vele szövetséges Báthori Zsigmond fejedelem azzal a céllal, hogy egy törökellenes háború esetén biztosítsák a tatároktól veszélyeztetett keleti határszéleket, 1598-ban egyezséget kötöttek a krími tatár kánnal.

1594—1596-ban a tatárok és szövetségeseik, a cserkeszek, gyakran betörték a szomszédos keresztény országokba, ezzel támogatva a Habsburgokkal és szövetségeseikkel harcoló törököket. Amikor azonban 1596 decemberében Gazi Girej kánt 24 évi uralkodás után a törökök eltávolították trónjáról és helyette testvérét, Feth Girejt tették meg Bahcsisaraj urának, az öreg kán a félhold ellen küzdő Lengyelország és Oroszország oldalára állt. A Porta politikai fondorlataiban kétkedő Gazi Girej a havasalföldi vajda és Habsburg Rudolf császár szövetségét is kereste.

Ebben a politikai és történelmi helyzetben kerül sor az erdélyi Bernádfi János és a Mihály vajda szolgálatában álló, szerb származású RácZ György krímiai követjárására. A XVII. század elején ez utóbbi Radu Şerban (1604), majd Báthori Gábor (1611), végül pedig a moldvai vajda szolgálatában állott.¹

A tatár szövetségről és a krími követjárásról Baranyai Decsi János is megemlékezett: „Kazikerei ez év [1598] elején követeket küldött Zsigmond fejedelemhez, messzemenő jóindulatát megígérve buzgón kérte őt, hogy ne vonakodjék hozzá küldeni bizalmasai egyikét, akivel terveit megbeszélné. A fejedelem ugyan veszedelmesnek tartotta, hogy övéinek épségét' oly barbár vadsággal dühöngő elenségre bizza, hosszú töprengés után végül mégis

győzött a tanácsban az a vélekedés, hogy inkább úgy lássák, mintha vaktában kísértette volna meg a jó reményt vagy szerencsét, mint hogy tunyaságból elszalasztotta az alkalmát. Így hát kiválasztja Bernádfi Jánost, belső titkárai egyikét, és néhány kancelláriai írnökkel Rácz György társágában a tatárok kánjához indítja. Ez ugyan nagyon jól tudta, hogy a mások által szinte soha meg nem tett tatárországi utazás milyen veszedelmekkel jár, az utasításnak mégis engedelmességre kellett, és a tatár követekhez csatlakozva először Havaselvére, majd a Donon át a tatárokhoz érkezett. Itt a tatárok kánja jó szívvel fogadta és meghallgatta, aztán ismét más követekhez társulva május hónapban végre épségben visszaérkezett Havaselvére.⁴²

A tatár küldötteknek a császári biztosokkal folytatott tárgyalásai nem vezettek eredményre, ezért a tatárok 1598 után ismét a törökök oldalán harcoltak a szövetséges Moldva, Havasföld és Erdély ellen.

LEVELEK A TATÁRORSZÁGI KÖVETSÉGBŐL (1598. április—május)

1

Bernádfi János és Rácz György Mihály vajdának

Tecuci, 1598. április 3.

[...] Nagyságodnak ezt akarók értésére adni, hogy istennek kegyelmességéből mi az tatár chámmal³ önagyságával szembe voltunk és minden jó válaszuk vagyton tőle, légyen hála az úristennek, immár szinte eddig jöttünk vala Takuchig, de Jeremias vaj-

dához⁴ önagyágához kelletett ismét innen mennünk, hisszük, hogy önagyága is ott sokáig nem tartóztat bennünket, minthogy siető az dolog. Az tatár chám főemberét küldötte velünk nagyságodhoz és urunkhoz, kik velönk vannak. Hazon agát, Dervis béget, és Amhat aga is, az chám vezére egy főszolgáját küldötte nagyságodhoz. Hogy pedig enynyi [késedelmünk volt] az oka ez, hogy az tengeren mindjáraást gályát nem találtunk, az ki Tatárországra ment volna, minthogy tudja nagyságod, hogy az tengeren télbe nem jár az hajó, hanem háromszáz tallérért fogadtunk volt egy gályát Kylliénél, s azon mentünk volt által az tengeren, igen nagy szerencsén voltunk, nagy szélvész támadott az tengeren, és egyszer ismét visszavert bennünket szinte oda, ahonnan elindultunk volt. Mi igen akarnók ugyan, hogy az jó választ mind Erdélybe, s mind nagyságodnak megvihetnök. Nagyságodat kérjük, nagyságod is küldjön postán mindjáraást Jeremias vajdához, hogy ne késleljen bennünket. Adja hírré nagyságod sietséggel Erdélybe is. [...]

Nagyságod szegény szolgálái
Bernárdffy János és Rác György,
az követek

2

Bernádfi János Kornis Györgynek

Gherghifa, 1598. április 21.

[...] Istentül nagyságodnak asszonyommal önagyágával és nagyságodhoz tartozókhoz egyetemben jó egészséget stb. kívánok.

Nagyságos és énnekem jóakaró uram, tudom, nagyságod is csudálkozott talám és gondolkodott felőle, mi legyen az oka ennyi ideig való mulatságunknak; de mi azt csodáljuk inkább, hogy amint mostan az idő forog, békével visszajühattünk Tatárországból. Azért legyen hála az úristennek, az tatár chám minket urunk úfelsége tekintetéért jó szemmel, szeretettel látott, fogadott és nagy becsületbe tartott és jó válasszal is bocsátott el bennünket, ki az keresztyénségnek, kiváltképpen pedig az megromlott Magyarországnak, Erdélynek és Havasalföldének javára és hasznára lenne, ha valami summa pénzt küldhetnének mostan az tatár chámnak; mi mindenképpen azon voltunk, hogy őket az török mellől elvonjuk és a keresztyénekhez kapcsoljuk, s amint látom, attól nem idegenek volnának, ha sok pénzünk volna, mert úk is megunták immár az török barátságot és igen szegények. Az tatár chámnak fű követei vannak velünk [...]. Énnekem, nagyságos uram, bizony elég költségemben esék az ide való farsangolás, az urunk úfelsége nevéért és becsületeért az tatár chám udvarában való fő embereknek én magamtul kinek paripát, kinek órát, s kinek egyéb szerszámot, szép vaskesztyűket, mit adtam. [...]

Nagyságod szegín szolgálja
Jo. Bernardffy mpr.

Bernádfi János Szuhay Istvánnak és Istvánffy
Miklósnak

Gherghîța, 1598. május 21.

[...] Immár ím hat holnapja leszen, hogy engemet az én kegyelmes uram az Mihály vajda szolgáljával, Rácz György urammal Tatarországba az tatár chámhoz küldött vala követségbe, bizonyos és fű dolgok végett. Mikoron azért post Ulysseos errores et discrimina multa az chámhoz jutottunk volna, tisztességgel fogadott, és jó szemmel látott, és jó válasszal is bocsátott el bennünket, sőt ű maga is fű követit bocsátotta velünk urunkhoz úfelségéhez. De az tatár követek értvén urunknak elmenetelit,⁵ igen megháborodtanak rajta, és ugyan az útból vissza akarnak vala térni; mindazonáltal mi sok biztatással és persuasiókkal arra vittük őket, hogy ha szinte Erdélybe nem akarnak jűnni is, ottan csak Mihály vajdához jűjjenek először. Most ezért immár ide Havasalföldébe az vajdához érkeztünk velek Görgicére. [...]

Datum ex oppido Görgice Transalpinensis

21 die mai, anno 1598

Nagyságtok szegín szolgája

Jo. Bernardffy alias

secretarius serenissimi principis mpr.

Post scripta

[...] Immár ezek az tatár követek azért jűttek volt velünk urunkhoz úfelségéhez és Mihály vajdához, hogy az uniót és a szövet-

séget tractálják és módjával véghez is vigyék. [...] Mert ú maga az chám nekem nagy bizonynal mondá, nem lehet egyéb benne, úgymond, hanem most még ez egyszer meg kell indulnom harmadfélszázezer tatárral az török császár kérésére és ígéreterre, de azért úgymond sem Moldvára, sem Havasalföldre, sem Erdélyre nem megyek, nem is igyekszem, hanem minden hadammal az török birodalmára, Toborcsára tartok, és ott leszek táborba. [...]

4

Bernádfi János Sennyei Pongrácnak

Gherghîța, 1598. május 23.

[...] Tekucsról Moldvából izentem vala nagyságodnak egy brassai embertül, nem tudom, ha volt-e nagyságoddal szembe vagy nem; akkor el nem bocsátának bennünket egyenesen Havasalföldre, hanem az moldvai vajda Szucsavára vitetett vala, de praeter opinionem, jó szemmel láta bennünket, harmadnapnál tovább ott nem tartóztatott, hanem embereket adván mellénk, elkísértett és gazdálkodtatott. [...]

Immár nagyságodnak az én magam dolgáról kell írnom; elég nagy szerencséken járunk, az volt híre, hogy urunk az tatár chámnak huszonötezer aranyforintot küldött tőlünk, az tengeren való tolvajoknak, gyalogkozásoknak hírével lött, és kétszázan lestek

bennünket ott az torokba, ahol a Duna a tengerbe szakad, de legyen hála az úristennek, reánk nem találtak, hanem valami törökökre találtak, s azokat vitték el mind hajóstul. Visszajövet is az Neszter vizénél vártak bennünket, és akkor is más gályát vertek fel az mienknek állítván. Az tengeren is oly nagy háború és szélvész talált bennünket, hogy immár mindnyájan elajánlottuk volt magunkat, és amit két nap s két éjjel az tengeren mentünk volt, azt ismét egynéhány óráig mind visszajöttük, és a szél szinte oda vert ismét bennünket, ahonnan elindultunk volt. Ím mostan is, ha az urunk elmenetelinek a híre ott ért volna bennünket Tatárországban vagy a török birodalomba, soha egyink is onnan ki nem jött volna; de legyen hála az úristennek, hogy kiszaladhatánk; ha a fél szememet és fél kezemet ott hagytam volna is, én, uram, bizony érte nem mennék. [...]

Nagyságod szegín szolgája
Jo. Bernardffy mpr.

THOLDALAGI MIHÁLY

Az ősi erdélyi főrangú családból származó Tholdalagi Mihály (kb. 1586—1642) egyike volt Bethlen Gábor és I. Rákóczi György legnevesebb diplomatainak, akit a török viszonyok kiváló szakértőjének tekintettek. Mint bujdosó már 1602-ben megfordult Törökországban. 1603-ban a Székely Mózes által elvesztett brassói csata után Basta császári tábor-

nok fogságába esett, ahonnan tíz hónap múlva szabadult meg. Bethlen Gábor idején Marosszék, majd később Udvarhelyszék főkapitánya volt, magát ősi birtokai után nagyercseinek írta. Konstantinápolyban két ízben (1614—1615 és 1619—1621) volt erdélyi kapitáni. 1625-ben a gyarmati, 1627-ben pedig a szőnyi békekötésnél a fejedelem megbízottja. I. Rákóczi György idejében Erdély egyik legtekintélyesebb személyiségének számított.¹ 1633 szeptemberében Kapronczai György, a székely Ugron Pál, a szász Stephan Kannengiesser segsvári királybíró, valamint Andreas Grell társaságában a budai török pasával tárgyalt.² Tholdalagiról mint istanbuli főkövetről a török árukkal is kereskedő Tatosi György brassói krónikás 1635-ben a következőképpen emlékezett meg: „1635. Portára menék Tholdalagi Mihály főkövet urammal, és Istennek hála békével, semmi károsan, egy kevés szép marhácskát hozék onnét, s a főemberek ismeretségében kezdek jutni naponként a jó Isten hírével.”³ Az erdélyi országgyűlés elnöki tisztségét (1632—1642) és Udvarhelyszék, valamint az egész székelység főkapitánya címét viselő Tholdalagi Mihály ezután is többször volt portai főkövet (1636, 1638). Mint a fejedelem bizalmas embere, később is gyakran megfordult a Portán, amint az I. Rákóczi György 1639. november 13-án kelt leveléből is kitűnik: „Elmúlt nyárban hatalmas császárunkhoz beküldött főkövetünket, nemzetes Tholdalagi Mihályt ott benn éri az fényes portán országunk adója beszoigáltatásának ideje. [...] Tholdalagi Mihály hatalmas császárunk kegyelmes választételével eljött a fényes portáról, és a Noák havasa alatt találák elő az adóval, meg nem térhetett, hanem hazajött az ő hatalmassága kegyelmességével

hozzánk.”⁴ A pénzügyi kérdéseken kívül a főkövet természetesen politikai ügyekben is tevékenykedett, így 1636-ban azt akarta elérni, hogy Bethlen Istvánt, Rákóczi ellenlábását, a török „vitesse el alá Rodusban, avagy Szakicsban“. 1637-ben pedig arról tudósította urát, hogy a dobrudzsai s Duna melléki törökök a bucsáki tatár kám, Kantemér ellen mennek.

Talán ebből az időből ismerjük a legjobban Erdély és a Porta politikai, diplomáciai és gazdasági kapcsolatait. Bethlen Gábor 1615. április 27-én a következő kérdésekben adott utasítást Tholdalagi Mihálynak:

1. A követ kihallgatásra jelentkezzen a havasalföldi vajdánál, tőle kalauzt kérjen, és gyors menetben érjen a Portára.

2. Tholdalagi Mihály a fővezérhez intézett levél mellett a lengyel királynak küldendő „memoriálé“-t is vigye magával „ez ide ki való híreknek consignatiójával“, hogy a Fényes Portán a fejedlem utasításai szerint cselekedjenek.

Az 1621 augusztusában Tholdalaginak küldött fejedelmi utasításokban már előfordul a török birodalomba való árukivitel, elsősorban élőállat- és élelmiszer-kivitel ügye.

Az erdélyi—török árucere-forgalomban közvetítő szerepet játszó zsidókra, valamint ezek gyulafehérvári megtelepedésére vonatkozólag az 1623. június 15-én keltezett fejedelmi leirat érdekes utasításokat ad Tholdalaginak: „Az zsidó doctor — írja a betegeskedő Bethlen Gábor —, hogy az patikaládánkat igen fő orvosságokkal megtöltse, mentől fővebb, újabb és szükségesebb medicamentumokat találhat, meghadja neki, de maga is ott legyen, és lássa, min mit veszen, mindenről

számot tartson. Az ládát igen oltamazza eltöréstől. Magát az doktort, ha ki akar jönni [ti. Erdélybe], költségére adjon száz tallért. Az zsidók közül ha kik ki akarnak jönni, assecuratoria leveleinket megadván nekik, magával együtt kijöhetnek, és itt magunkkal szemben lévén, ha az állapot tetszeni fog nekik, úgy viseljünk gondot reájok, amint magok állapotja kívánja. Ha mi drága marhákat magokkal kihoznak, nem árt, találkozik megvevőjük.⁵

Andreas Hegyes brassói krónikás feljegyezte, hogy az első erdélyi higanyszállítmányt Tholdalagi követségével együtt 1616 augusztusában indították Konstantinápolyba.⁶

Tholdalagi Mihály törökországi útinaplói értékes adatokat tartalmaznak a Balkán földrajzáról, és feljegyzései ugyanakkor a török és erdélyi történelem fontos forrásai is.

RÉSZLETEK AZ ÉVKÖNYVBŐL

1614

[...] Azon gyűlésből⁷ választá el az ország főkövetségre Erdéli István uramot, melléje azon követségre Bethlen István uramot, engemet continuusságra vagy kapikihájaságra az portára, és in mense Aprili Brassóból expediálá urunk önagysága őkegyelmeket, Deják Mehmed, hatalmas császár kapucsi pasájával együtt⁸ Engem is utánok Dálnakból, Háromszékről, Erdéli uramékot Terguistián érem el, holott nagy becsülettel láta mind őkegyelmeket, s mind engem Raduly vajda,⁹ úgy bocsáta el bennünket portára.

Onnan Terguistiáról megindulván, utunkat így continuáltuk. Első nap mentünk egy hitván pusztá faluban, ki Bukorest és Terguistia között majd közép helyen vagyon; onnan másodnap megindultunk és Bukorestre mentünk; jó idején harmadnapján onnan megindultunk, Girgióba mentünk, ott az Dunának habja lévén, egy nap várakoztunk; harmadnapján költöztünk által Oroszcsikra; nekem egy jó lovam meghalván Girgióban, azon nap ott voltunk Oroszcsikban, s másodnap Csernevadára mentünk ebédre, vacsorára egy török faluban. Harmadnapján Girgióból megindulásunk után Sumliára mentünk, holott egy magyarból lött Deják Mehmed aga nevő főember nagy böcsülettel gazdálkodék, s megvendégle bennünket. Deják Mehmed kapucsi basának egy jó lovat ada ajándékon. Negyedik nap a Novák havasa alá egy Szmedova nevű bolgár faluba mentünk; ötödik nap által az Novák havasán Dobruljra, egy görög faluban; hatodik nap egy Derekeoj nevű török faluban, hetedik nap Fakira mentünk, nyolcadik nap egy görög Eszki Polosz nevű faluban mentünk, mely Eszki Polosz régi várat teszen magyarul, mely régi pusztá vár most is ott a falu felett, egy igen magas kősziklán vagyon, ki régen igen erős és nagy vár volt, mint egy uczás [!] város, kit az híre olyan, hogy Konstantinápoly megvétele után hét esztendeig tartották az barátok, de végre egyik elárulván a többit, úgy költ török kézben az igen erős hely, és úgy pusztították el. Az mely helyben penig ez vár vagyon, csak közel azon túl vagyon egy

török város, Kirk Kilicse nevű, ki annit tessen, mint negyven szentegyház. Az az districtus igen-igen kősziklás hely, de olyan fűlovak teremnek rajta, kinél jobb nem kívántatik, s az igen bővön; kilencedik nap egy Janina nevű igen nagy görög faluban mentünk, az melyben egy oly forrás vagyon, kinél is soha nagyobbat, szebbet nem láttam, mert az mely helyben felforr az földből, azon felforrásában ha gondviselés volna, két feljül csapó molnot elhajtana; keveset haladván az hely kedvéért, ugyanannit hajt egymás után egynehány malomházban. Tizedik nap onnan egy Zarai nevű török városban mentünk, holott ott találván Kadizade Ali pasát¹⁰, ki annak utána az budai pasaságban Budán hala meg, tisztességgel gazdálkodék, mivel esmeretsége volt velünk azelőtt, Bocskai István idejében benn lévén Erdélybe haddal Segesvár alatt, az honnan elsőbben ment vala fel pasaságra. Tizenegyedik nap onnan egy Köztemer nevű török faluba mentünk; tizenkettődik nap Cilivriján általmentünk, és Bujuk Csekmezére mentünk estvére hálni; tizenharmadik nap Kucsuk Csekmezére mentünk; tizennegyedik nap Konstantinápolyban mentünk, és mindenestől az moldovai zarai¹¹ mellett egy nagy zaraiban szállítottak bennünket, és igen nagy becsülettel is gazdálkodtanak.

Találtuk akkor császárságban szultán Ahmetet,¹² ki szultán Mehmed[nek]¹³, ki Keresztesnél¹⁴ megverte az kereszténység hadát, fia volt; Mehmed volt Murat fia; Murat¹⁵ volt részeges Szelim fia, Szelim¹⁶ volt

szultán Szulejmán fia, Szulejmán¹⁷ volt Topuzli vagy Jauz szultán, Szelim¹⁸ fia, ki előbbben a tributariusságtól megszabadította az muzurmany vagy Ali ozman¹⁹ nemzetet az perzsiai vörös törököktől, és amazokat subjungálta. Ez szultán Szelim volt szultán Paiazet²⁰ fia, kinek két öreg fia, Orchán és Szelim lévén, még az atyjok életében összeveszvéen az császárságon, mindenik hadat csinált Asiában, s megvittak, és az első harcon Orchán lött győzedelmes, de esmét recolligálván magát Szelim, újólag megvittak, mely harcon Szelim lött diadalmas, és az bátyja is elveszett; megijedvén Szelim az bátya haláláért atyjától, elfutott, és elrejtette s tagadta magát, s ment az Kazul császár udvarában; ott lakván egynehány esztendeig, igen kedves volt az Kazul pasánál, úgy hogy belső embere volt és az szatrancsját-szásznál igen okos. Egykor az urával szatran-csot játszván, ludat adott az urának, s tréfában mondotta neki, hogy császár lúd. Az megindulván rajta, arcul csapta; Szelim felkelvén, ki akart menni, de az ura nem engedte, hanem esmét leültette, hogy esmét játszodjanak, s játszottak is, s akkor is ludat adott neki, és noha arcul csapták egyszer, de esmét megmondotta az urának, hogy ludat adott neki, amaz is mindjárt mint inasát arcul csapta és kiűzte előle. Ez pedig immár olykor volt, hogy Konstantinápolyban igen vén ember lévén szultán Paiazet, kétségben kezdett volt esni, hogy ha a fia elő nem kerül, idegenre marad az császársága, mivel több fia Szelimnél akkor immár nem volt.

És így alattomban jó ajándékot ígért sokaknak, és úgy kerestette, hogy feltalálják.

Az két arcul csapásért megbúsulván Szelim is az sahnál, elhagyta és elment tőle; azonban értésére jött, hogy keresteti az atyja, kin megbátorodván, visszaírt a sahra, azaz az Kazul császárra, hogy engem, Paiazet fiát, Szelimet²¹ kétszer jámbor szolgálato mért, holott ennyi esztendeig jámborul szolgálalak, arcul csapál, de meghidd, hogy valami időre én is arcul csaplak érte; és így hazament szerződés által az atyjához Konstantinápolyban, holott ugyan jó ideig veszteg lévén, erőtlen vénségét látván az atyjának, kévánta az uraságot. Végre társokat keresvén magának, pártot ütött az atyja ellen, és ugyanaz városban az Jeni bacsára szállott táborban, az vitézlő rendnek és városi népnek is nagyobb részével. A vezérek közül is többen lévén, kik titkon consentiáltak véle, végre hírt vivén az vezérek az atyjának, kérdezé tőlök: mit kell mívelniek? Amazok azt mondták, hogy igen nehéz dolog, mert fiával vagyon közü, kit jövendőben az birodalom illetve, oly fiával penig, ki az birodalomnak csak reménységéért is az bátyját harcon megölette, most is nem kicsin indultal kelt fel, holott immár az vitézlő rendnek és városi népnek is nagyobb része mind mellette, és az kik ott nincsenek is, menten mennek hozzá. Hanem valamint békességgel fogjanak hozzá. Végre sok tracta után úgy alkuttak meg, hogy az atya, szultán Paiazet menjen Drinápolyban, és életéig ott éljen úgy, mint császár, szép nyugalomban, s

az fiájé legyen az császárság és gubernium; az császári kécncset pedig otthagyja, csak annyit vigyen el benne, kivel meg ne szűkítse az tárházat, mivel abból kell fizetni az hadaknak szultán Szelimnek. Ezt elvégezvén az császár, elmeneteliben olyan módot rendeltek, hogy az apja Cilivriáig visszamenjen, az császár szarájából mindjárt Vizirre költözzék, és mikor az atyja kiindul az hajókra egyik vízi kapun, az másik belső kapun akkor menjen be szultán Szelim az császár szarájában és székiben. Ezek így menvén végben s bemenvén Szelim az tárházban, ő azt mondotta, hogy minden kécncset fogadása ellen elvitt az atyja, mely praetextussal utána küldött, és ugyan Cilivriáján méreggel megölette s az kécncset s egyéb minden drágaságokat visszahozott, de az megölés titkon volt.

Annak utána az sahnak első és másod esztendőben az tributumot, az százezer tallért vagy annyi számú szörpokrócot meg nem adta s küldte, kinek meg nem adásának okáért az sah fűköveteit küldte hozzá, és fenyegette is, ha meg nem küldi; de amaz csak olyan választ tött rejá, hogy az vénember, az ki az szörpokrócokat tudja volt szöni, megholt, ő meg nem tanulta s nem küldheti meg, ha pedig érte rá jó, ő is készen várja. És így indítottak egymás ellen hadat, és noha subjungálta őket az ozmanili nemzet, de azolta még ha néha megszűnt is köztük per inducias az had, de mindenkor gerjedezett ez óráig,²² kit Isten ezután is soha meg ne szüntessen az ő nagy nevéért.

Fűvezérségben találtuk Nazuf pasát, egy igen vitézlő, nagy kéncsű, hatalmas úr embert, nekünk igen jóakarónkat [...]. Ez üdő alatt pedig az fűmuftival és Gürcsi Mehmed pasával s többekkel öszveháborodván Nazuf²³ pasa, ő is azoknak halálokra, s azok is neki halálára igyekezének. Végre császárt magokhoz kapcsolván az mufti és Mehmed pasa, császárral egy szombat nap, úgymint 27 die Septembris szinte naphaladkor az bosztanicsi Huzaim pasa által (ki azután fűvezérségre ment vala, kiről mint holt meg, ezután írom meg) maga házában megfojtatá Nazuf pasát, és tevé helyében Öküz mehmed pasát²⁴, ki az is sógora vala császárnak. [...]

1619—1620

[...] Korklát Istvánt római császár ellen való querelákkal az erdéli követ, Balási Ferenc mellé, ki immár megjött vala portáról.²⁵ Brassóból 1619 indultunk meg az hatalmas császárhoz az adóval, költségre való pénzeket adott úfelsége ez szerént: Balási Ferencnek ada úfelsége költségre ezer forintot követségéért dutka pénzül. Magyarországi Korklát Istvánnak ada flor. 1600. Az fővezérnek küldé őfelsége, Luluz Mehmed basának,²⁶ ki akkor jöve meg az persákra való hadakozásból, küldé háromezer forint érő pénzt aranyul és öt szép aranyos kupát. Az második vezérnek ötszáz forintot és három kupát, Hali basának. Az harmadik vezérnek, Gürce Mehemet basának háromszáz forint érő aranyat, két kupát. A negyedik vezér-

nek két kupát. Az ötödik vezérnek is két kupát, az hatodik vezérnek két kupát. Az hetedik vezérnek két kupát, az kezlár agának két kupát. Az hocának két kupát, az mufti effendinek két kupát. Az fő lovászmesternek is egy kupát, Hussai agának. Az cancellariusnak, Mevezd effendinek háromszáz forint érő aranyat. Az hatalmas császárnak az adó mellett 12 aranyos kupát, 12 bokor sólymot. Ezeket úfelsége elrendelvén, minket elbocsáta az adóval, maga az hadak után felmene.

Beérkezhvén Konstantinápolyban Balási Ferencsel, élésünkre egy napra adtanak taleros no 25 és öt tallér érő árpát.

Die 27 Decembris levénk szemben az császárval, késérő csauz ment utánunk, elől mentünk, az magunk szolgálai ketten-ketten egymás mellett, kik az császár számára való kupákat vitték, én és Borsos Tamás egymás mellett mentünk, Balási uram az csauz mellett, két inas jött utánunk, azok után a sólymokat hozták, az szekér az adóval az sólymok után, ezzel mind az császár udvaráig mentünk. Az császár udvarában beérkezhvén, az sólymokat és aranyos kupákat lerakták, mü az dívánban, az hol az vezérek szoktanak ülni, oda mentünk, az vezérek mind felállván előttünk, úgy csókoltuk meg köntösököt, kinek kezet. Balási uram az vezérek eleiben ült, mü az háta megett állottunk, ezután úgy mondá meg Balási uram az urunk úfelsége követségét, és ez mellett, hogy az erdéli adót is meghozta; ezeket megmondván, az tefterdár parancsolá emberei-

nék, és azok az adót belevék és megmérék.

A kaftányozóhelyre vivének, megkaptányozván, kétfelől az basák kezünket fogván, úgy mentünk császár eleiben köntöscsókolni, ezalatt az sólymokat és aranyas kupákat úgy adták be.

Die 28 Januarii Bali csauzt²⁷ esketék erdéli tolmácsságra. [..]

Die 27 Julii mene ki Konstancinápolyból az német követ Ludovicus Molard az sok adóssága miatt nagy szégyennel; még az szolgálit is otthagya, csak maga mene.

Ezen napon adá az hatalmas császár Mihne Raduly vajdának az havasalföldi vajdaságot.²⁸ [..]

NAGY SZABÓ FERENC

Nagy Szabó Ferenc (kb. 1575—1659) marosvásárhelyi krónikaíró életrajzi adatait Kelemen Lajos kutatásai alapján ismerjük. Iskolai tanulmányait 1588-ban kezdte meg, majd Kolozsvárament, és itt Palásti Istvánt szolgálta. 1601-ben már megint Marosvásárhelyen találjuk, de a háborús idők miatt onnan Brassóba menekült. 1603-ban feleségül kérte kolozsvári Rosás Erzsébetet, és 1604. jan. 21-én házasságot kötött vele. Ugyanebben az évben lépett be a marosvásárhelyi szabó céhbe, és 1613-ban megválasztották a céh egyik dékánjának. 1616-ban a céh Brassóba küldte, hogy ott tarackot öntessen. 1627-ben céhmester lett, 1639—1641 között pedig a görgényi vár udvarbírája volt.¹

KONSTANTINÁPOLYI ÉS MÁS TÖRÖKORSZÁGI ESEMÉNYEK

1614

1614-k esztendőben tavaszfélt Medgyesre Bethlen Gábor fejedelem gyűlést hirdete. Úgy hallottam, hogy Segesvárra akarta hirdetni, de amazok nem engedték. A portára expediálta vala főkövetnek Erdélyi Istvánt és Bethlen Istvánt, kapitihának Tholdalagi Mihályt. És azok készülnek vala. Egykorban jöve Borsos Tamásnak a portáról levele, melyben a lovait kéreti vala, hogy utána küldjék bé a levelekkel; és azon leveliben írta volt, hogy ha bémennék hozzája, nem lenne gonoszomra. Én ezt látván az írást, örömetst elkészülék, és bémenék Erdélyi urammal a fejedelem akaratjából, és a lovakat is utána bevivök.² Erdélyi uram s Bethlen István uram igen nagy jóakarattal és becsülettel voltak hozzám mind menet, mind jövet. Vittem vala el hatszáz tallért és száz aranyat s egyébféle pénzt is magammal, és hoztam ugyanavval valami marhát, de nem nagy haszonnal, minthogy nem tudtam hozzája. De ha ugyan azt hoztam volna, ami akkor kellett volna, s tudtam volna hozzá, tehát nem lett volna káros. De én nem kal márságra mentem volt, hanem látásnak, hallásnak okáért.

Mit végeztek a gyűlésben akkor? én azt nem tudom, de elbomolván a gyűlés, Bethlen Gábor ott marada Medgyesben. És a portára expediált urak odamenének hozzája, és én is odamentem három lóval; onnat Be-

rethalomba mentünk, s onnat Fogarasba, s onnat Brassóba, és onnat indultunk osztán Havasalföldibe a porta felé.

Indultam el házamtól Konstancinápolyba die 18 Martii 1614. Jöttünk haza die 13 Augusti őszfélt. Ha lehet, erről másutt többet írok. Mostan ebben hagyom, hanem azt, ím, ide feljegyzem: ott a catholicusok vagy pápás keresztyéneknek hány templomok vagyon Galatában és benn Konstancinápolyban. Ebből megértheti az, aki akarja: hogy a török senkit sem hitiben, sem pedig templomában nem háborít, hanem ki-ki lássa, mit vall, tartsa azt; de másnak békét hagyjon, senkit ne csúfoljon s ne disputáljon, mert ha körmön érik, meghal érette; csak adja meg az adóját a császárnak, és tartsa azt, amit akar, senki nem erőlteti arra erőszakkal, hogy törökké legyen.

Ott azért Galatában Konstancinápoly mellett a tengerszakadék vagyon, közöttök egy olosz város volt,³ kik mostan is ott laknak nagy békességben, de azért elegy vannak törökkel. Mostan immár a törököknek is vagyon mecsetjek, de a keresztyének is békével viszik templomokban végbe isteni szolgálátjokat minden innepnap és vasárnap, s a törökök is az ő mecsetjekben. Annak felette egyéb nemzet is, úgymint: görög, örmény, sidó és a georgiánusok — ki-ki az ő rendjét tartja. Bizonyára hogy jobban vagyon a török birodalomban dolga a keresztyének, hogynem itt.

Ezek ott az ecclesiák: 1. Sanctae Mariae Dominicanorum. 2. Sanctae Mariae Francis-

canorum. 3. Sancti Petri Dominicanorum. 4. Sancti Georgii Dominicanorum. 5. Sancti Nicolai Dominicanorum. 6. Sancti Francisci Franciscanorum. 7. Sancti Benedicti Jesuitarum. 8. Sancti Antonii Franciscanorum. 9. Sanctae Annae Communitatis. 10. Sancti Sebastiani Communitatis. 11. Xenodochium Sancti Joannis Communitatis.⁴

Ezeket az ecclesiákat 1614-k esztendőben én, Nagy Szabó Ferenc, eljártam, és ott misét hallgattam.

12. Egy kis templomocska benn is Konstantinápolyban vagy az orosz házhoz nem messze: Beatae Mariae, abban is misét hallgattam.

Erről veheted eszedbe: a törökök között ha vagynak-é catholicusok vagy nem? Szinte Jérusálemben is vagynak franciscanus barátok — klastromban laknak, minden állapotjuk szabados. De egyebütt is a török birodalomban számtalan helyen, amint a peregrinusok jól tudják, s egyebek is. De ott semmi egyéb vallás: sem Lutheré, sem Calvinusé, sem Arianusé nincsen, hanem a Mahumed vallása; és Persiában osztán a kazulok hiti, a mivel ha különb a mahumedánusokénál. No ezt is ebben hagyom. De meg nem tűrhetém, hogy amit olvastam Jérusálemben a Krisztus koporsójáról, vagy két szóval írjak.

Egy Albert nevű peregrinussal beszéltem, aki ott volt circa annum Domini 1632; de másnak kinyomtatott könyvét olvastam, úgymint a Nicolaus Radzivil könyvét, ki ott volt 1576-k esztendőben.⁵ Ír ugyan sok szép

dolgokat, de én azokat nem akarom ideírni, hanem csak egynéhány szót nem hagyok semmibe.

A Krisztus koporsója ugyanaz ma is, aki-be Nicodémus és Szent József az Urunk testét helyhez tették volt, s a feljül való kő is azonaz, aki akkor volt, amely ormos koporsókő — azt mondotta nékem Albert —, s nem egyéb, hanem csak fejér atlacnak mondja ő, hogy béterítették. De igen nagy templomot építettek már feljül a koporsón a nagy fejedelmek, és szép tornyot. És mostan a templom közepén vagyon a szent koporsó, és a templomban körül esmét rekeszek vagy kápolnák és oltárok vagynak, ahol isteni szolgálatot naponként tesznek, és processiót járnak azok, akiké a kápolna s az oltár. Legnagyobb részek azért a catholicusoknak vagyon ott, azután a görögöknek, örményeknek, georgiánusoknak is vagyon — azok is úgy devotizálnak és colálják azt a szent helyet, aki ott vagyon. A török őrzi, és a basának is néha oda kell menni, hogy reá vigyázzon; de nekik nincsen ott exercitiumok, hanem azért ők is illendőképpen becsületben tartják, de ott nem imádkoznak. [..]

KEMÉNY JÁNOS

Kemény János (1607—1662) erdélyi fejedelem volt, és az első irodalmi értékű erdélyi emlékirat szerzője. A főnemesi származású ifjú előbb a gyulafehérvári kollégiumban tanult, majd Bethlen Gá-

bor fejedelem udvarában nevelkedett, s már 1630-ban — 23 éves korában — apja, Kemény Boldizsár utódaként Fehér megye főispánja és Fogaras főkapitánya lett.

Önéletírásából az 1628. évi portai tájékoztató útjának leírását választottuk ki. Bethlen Gábor az udvarába fogadott főrendű ifjakat külföldi országokba küldte, hogy idegen nyelveket tanuljanak és megismerkedjenek a diplomataélet szokásaival. Ez a nevelési módszer eredményesnek bizonyult, mert Kemény János a két Rákóczi fejedelem egyik legképzettebb diplomatája lett. Mivel románul is tudott, 1637-ben Matei Basarab udvarában, majd 1645-ben Moldvában is megfordult, ahol az erdélyi fejedelem képében részt vett Vasile Lupu vajda leányának a lengyel Radziwill herceggel tartott esküvőjén, és akkor tolmács nélkül tárgyalt a moldvai fejedelemmel.¹

Kemény 1628. évi törökországi feljegyzései diplomáciai és művelődéstörténeti adatokat tartalmaznak. Válogatásunkban rövidítve közöljük a feszült osztrák—erdélyi viszony és a Portán meghúzódó erdélyi trónkövetelők cselszövéseit, és inkább a külpolitikai híreknek és az útleírás emberi vonatkozásokat tartalmazó részeinek adunk tágabb teret.

ÚTLEÍRÁS AZ ÉLETRAJZI NAPLÓBÓL

1628

Én (Anno domini 1628, aetatis meae 21) is azért kíváncszván meglátni ez portát is, midőn járnék huszonegy esztendőös korban,

kéredzém, s igen kegyelmesen el is bocsáta szegény fejedelem² negyedmagammal maga költségén, s még holmi katonaszerszámok vásárlására pénzzel is segítvén, az követnek megparancsolván, hogy tanítson és minden dolgokban adhibeáljon; már teljes hitelem és kedvességem lévén.

Történt vala pedig ilyen dolog: hogy ez előtt való esztendőokban egy Sövényfalvi Dániel deáknak³ fia, fejedelem étékfogója, elmenvén peregrinálni, az Indiákat, Persiát, Arábiát megjárván, midőn megfordult volna, Konstancinápolban megölek, kin az fejedelem igen commoveáltatott vala, és kemény követséggel Mikó Ferencet⁴ expediálván portára, azonban másunnan is olfaciálván valami idegenséget az fejedelemben, ki miatt kezdettek is vala diffidálni nékie. Ment vala be Mikóval egy Szombathelyi Márton nevű nemesember, catholicus, ki vénvén eszében az fejedelemhez való idegenséget, ott benn maradott az követtől, és eljövén Mikó, kezdett practikálni az fejedelem ellen [..].

Immár azért mi is benn lévén, hírünkkel lött vala érkezése és az moldvai vajda majorjában, kit ők csifliknek hínak, lappangtatása, és azután titkoson béhozatása és a kajmekámmal szembenlétele. Mert valának két, keresztényből pogányokká régen lött ebek, mindenik akkor is vén emberek: egyik Zülfikár,⁵ aki magyar tolmács és az fejedelemnek fizetett szolgálja is, de igen tökéletlen hamis ember, igen nagy hitelű és tekin-

tetű ember az portán, kinek keze által for-
gának vala az egész kereszténységről por-
tára menő levelek s expeditiók, és ő fizeté-
seket nagyokat vészen vala mind magyar,
német, muszka, lengyel, olasz császár, ki-
rályoktól és fejedelmektől, oláh vajdáktól
s többektől, és az török végbelieknek is ka-
pikihájok vala. Vala pedig más is, egy Ju-
szuf csausz, ez is jó magyar, és Zülfikárral
igen egymást értők, barátságosok, de a fe-
jedelemhez igazabb és hívebb, ez is fizetett
szolgája; és ez értvén mindeneket Zülfikár-
tól, nekünk megjelentette vala Szombathe-
lyinek útban létét, az csiflikben lappangását,
kajmekámmal szembenlételét, instructiójá-
nak beadását és fordításra Zülfikárnak kebe-
lében lételét; akkor is, midőn arról exami-
náltuk Zülfikárt, s tudjuk jól, ő, az eb
mégis tagadta. Azonban szállását megkém-
leltetvén, vala nékem egy Farkas nevű szol-
gám, jó török, lengyel, rác, görög, tatár nyel-
veket tudó, ugyan oláh fiú, azt küldők el;
véletlenül csak bényitván reá és nevünkkel
köszöntvén, csak elbámult azon, hogy tudtuk
meg légyen állapotját; ki által intetvén ve-
lünk való szembenlételre, ő is ígírte magát,
mert Isten megakadékoztatá dolgokat és
practicájokat; végeztünk vala azért helyet az
görög templumban, hogy ő is oda jüne, és
én is oda mennék; de azt meghazudá, mert
lőn ilyen dolog, hogy

Vala fővezér Huszref pasa,⁶ ki az mint fel-
jebb is írtam, tengerentúl levő hadakozásra
ment volt; és mind akkor, amikor Szombat-
helyi Mikó Ferenctől ott benn maradt s

az practica kezdetett, s azután is continuálódott, oda lévén, kajmakám Recsep pasával tractáltatott, és őt corrupálták is volt adománnyal, ígírettel; megérkezvén pedig ez Huszref pasa fővezér, amarról minden directio leszállott, s nagy aemulatio is volt pedig az két vezér között; és ekképpen nem folytathaták tovább az practicát, noha nekünk is történt vala akadályunk ilyenképpen:

Huszref pasa fővezér nagy triumphussal jüve, meghozván azt az híres Abaza pasát, ki még Oszmány császár⁷ megölettetésének alkalmatosságával rebellált, csilalivá lött vala, tengerentúl edzrumi pasaságot és Revanit is bírván, s az kazulhoz adhaereált vala, ki is Babilóniát bírja vala; elvötte vala az töröktől, s néhány esztendőök alatt nem-hogy Persiára, de csak Babilóniára sem penetrálhat vala az töröknek ereje, Abaza pasában ütközik s tartozik vala meg mind-edig. Hanem ekkor elsőben mezei harcon is megtolyadtatván, az városban is az obsidiót nem sustineálhatván, persától is el nem érkeztén az segítség, Ezdrumot Abaza pasa hitre adta volt meg és hajtott fejet maga is, kit akkor nagy triumphussal hozza bé az fővezér; mely nagy frequentianak nézésére én is kimentem, s láttam azon pompát ez bájüvetelben is. Observáltam penig ez állapotban többek közt ily nevezetes dolgot azoknak tanúságára, kik török császár erejét nem tudnák, mi légyen: hogy noha mi olykor mentünk be Konstancinápolyban, midőn császár ereje az tenger ál-

tal volt ez említett hadra az fővezérrel; viszont mikor megérkeztenek is, ott voltunk: de az piacokon szinte úgy nem esmérszett az népnek vagy azelőtt szűkjebb, vagy azután bővebb volta, mint az tengernek áradása vagy apadása; esmértök meg csak feketébségekről az hadról jött törököket.

Másodnap is azért, midőn császárral szemben kellett lenniék publica audientián mind az fővezérnek, s mind Abaza pasának és az hadra járt főtisztviselőknék, annak is nézésére elhívának az két kapikihák, Harasztosi Balás deák, ki ott benn vala residence az fejedelemnek, Donát János, kit magunkkal vittünk bé, megcserélni az elsőt: de az tolmács Zülfikár nem vala vélünk, hanem egy Huszain csausz, kolosvári fiú, magyarból lött eb vala vélünk, és az én Farkas nevű, törökül tudó szolgám. Lévéen sokféle vélekedés Abazának fejét elütés felől is, vala hatalmas gyülekezet császár udvarában, holott nékem egy Székely János nevű régi öreg legény szolgámat jól meg is ütögeték és döfölek az nádpálcával az kapucsiak, mert felettébb előmenvén, noha intettem róla, de nem fogadván, esék rajta az dolog; nem hogy azért megölték volna Abazát, de sőt elsőben fővezért bévivén audientiára, azután véle járt főtiszteket circiter numero 200, megkaftánozván, azután Abazát is bévivék és kaftánozva hozák ki. [...]

Ezt azért ekképpen jó karban állítván, azalatt az muszka követekkel is az lengyelországi említett dolgokról tractálván (kikkel néha gorelykát szokásom s kelleten kívül

is innom kellett), ez dolgokkal nékem elől ki kellették jűnöm az fejedelemhez portáról, mindenekelőtte az követ indulhatna, magam lovaimon egész az erdélyi határig. És noha késedelmem esék együtt az útban egy nagy bolgár faluban megszállván, oly emberséges keresztény ember gazdára tanáltam vala, hogy pénz nélkül gazdálkodván magunknak, lovainknak, s azon kérvén, hogy ezután is, ha valaha azon járok, másuvá ne szálljak, eskűvén, ha más házhoz szállok, reám gyűjtja, mert első ember is volt azon helyben; borral igen meg is terhele, mely mivel nékem mindenkori természetemhez képest igen ártalmas volt, nehezen kelhettem fel s indulhattam: mindazáltal féltemben felvertem magamat, mert esmét égett borral, felestöközéssel kénálván, látom vala késedelmemet; nehezen menekedvén azért tőle, mihelyt első falut értem, mindjárt lefeküdtem, és ott hevertem ki az borbéli nyavalyát, fél egész napot így vesztvén el; Bukurestre is az vajdához⁸ kilenc óra előtt érkezvén, estve késő sötétben indulhattam. Fogarasban is késtem, mégis Bükkösre tizedik napján reggel érkeztem az szegény atyámhoz; onnan ebéd után indulván, tizenegyedik napján ebédkor Görgénybe érkeztem az fejedelemhez, ki igen kegyelmesen is láta.

Ez utamban tanált vala ily dolog: hogy menőben az Novák havasa közt, az mint reá emlékezem, Csalikova nevű faluban szálláson fekűvén, lovaim kerthez kötözve lé-

vén, estve magam az kaput bétettem, de hát szolgálaim borra menvén lefekvésem után, az kaput nyitva hadták, s éjjel az lovak mind elszaladozván, magoktól-é vagy bocsáttatva, mind elmentek, maradván csak magamnak egy paripám, kinek nyerítésére serkenék fel, az társait nyerítvén, s tekintém, hát mind oda vadnak az lovak; felvervén az legényeket, mint olyan útban minémű búsulással, megítilheti akárki: élék azért hamarjában ily mesterséggel, hogy hosszú köteleket köt-tetvén az megmaradott lónak kantárszárára, elbocsáttatám, és végít fogván az kötélnek az ló az többi nyomán menvén, vitte az legényeket jól távol az falun kívül folyó patakra, holott azelőtt megittatták volt őket; s ott tanálták mind az lovakat, hevenyében lévén utána, így nem tanálta idegen ember őket, s jutának kezönkben. Hazajövő utamban pedig felette kegyetlen hideg időben lábaimat már az hideg elveszi vala; Medgyesen kívül valami jó emberséges cigányok melengetének meg, éjjel lévén az dolog. [. . .]

DONÁTH JÁNOS

Nagyajtai Donáth János (kb. 1586—1635) 1603-ban részt vett Székely Mózes brassói csatájában, és többedmagával fogságba esett. 1628 októbertől kezdve a következő év nyaráig Bethlen Gábor fejedelem portai kapitihája, majd követe volt, s a megszokott követjelentéseknél érdeke-

sebb és tartalmasabb leveleket küldött haza urának.¹ Az istanbuli „újságok“ között elsősorban a tengeri híreket olvashatjuk. A kapitány basának nevezett török admirális arra törekedett, hogy a mekkai zarándokjárások és az egyiptomi, jemeni, valamint indiai kereskedelem számára is életbevágóan fontos Földközi-tengeren — amelyet a korabeli erdélyi krónikák a török források alapján Fehér-tengernek neveztek — biztosítsa a török hegemoniát. Ez a lepantói vereség (1571) után mind nehezebb lett, hiszen a spanyolokon kívül a török flotta a máltaiakkal is hadban állott.²

Ennél is nehezebb volt a török flotta helyzete a kozák kalózoaktól uralt Fekete-tengeren. Erre vonatkozólag idézzük Donáth Jánosnak 1629. jún. 21-én kelt, Bethlen Gábornak küldött jelentését: „14 Juni érkezék kegyelmes uram kajmekámhoz postán egy török, az kit Neszterfejérvárról küldött Szulimán basa, az kit Felséged ösmerhet, ilyen hírt hozza, hogy Sahingirait az bátyjával együtt az kozákok igen megverték, és az harc után az minemű leveleket küldtek az basának az harc állapota felől, annak párját Felségednek küldtem. 1 Junii költözék által Eskiderbe az vezér basa, még ott vagyon, egynehány nap ott mulat. [...] Az kapitán basa is a Fejér-tengerre mene, egynehány gályát hagyott, kik az Fekete-tengerre vigyázzanak. [...] az minemű levelet írtak Tatárországrol az kozákok megverése felől az basának, annak párját Felségednek küldtem.“³

A politikai és háborús hírek mellett a nagy fejedelem székely kapitihája egy háromszéki atyafiának, Damokos István fiának konstantinápolyi iskoláztatásáról is tudósít. Mivel a későbbi erdélyi

török diákok között Damokos nevű nem ismeretes, feltételezhetjük, hogy Damokos István Konstantinápolyban tanuló fiát Mihálynak hívták, ugyanis az ottani erdélyi ház melletti temetőben egy ilyen nevű ember nyugszik.

PORTAI HÍREK BETHLEN GÁBORNAK

1

Konstantinápoly, 1629. április 12.

Serenissime Princeps [. . .].

Alázatosan akarom felségednek mint kegyelmes uramnak értésére adnom, Mikes⁴ uram 4 Aprili jöve be ide Konstantinápolyba, még eddig az vezér basával⁵ szembe nem lehet, oka ez, kegyelmes uram, hogy több két hetinél, hogy az basa betegségben vagon [. . .]. Azt is írhatom felségednek, hogy 9 Aprilis hozának egy gályát, az kit az máltaiaktól nyertek, minthogy mostan hatalmas császár Ezkiderben vagon, nagy-nagy lövéssel hozák el mind az tengeren mindeddig, az kapitán basa házáig, még a hadak, kegyelmes uram, meg nem indulának, de immár két hét alatt az vizen az előljáró gályák megindulnak, az kapitán basa is, barian után megindul az vezér basa is, vagon két hete, hogy az lófarkjel zászlókat kitétette az császár udvarában, mind az maga házánál, egészsége megjobbulván, az barianok is eltelvén, nem mulat sokat, megindul. Az mint felséged írt az Damokos István uram fiának tanulása és gondviselése felől,

én valóban szorgalmaztatom az tanulásra, igen is ögyekezik tanulni, kegyelmes uram, eddig, kegyelmes uram, se ételire, se italára az felséged pénziben nem költött, az magamén tartottam, az míg az én költségem tart, kegyelmes uram, nem hagyhatom, mert atyámfia. [...]

Datum Constantinapoly, die 12 Aprili 1629.

Ioannes Donath

2

Konstantinápoly, 1629. május 10.

Serenissime Princeps [...].

Akarom felségednek, kegyelmes uram, értesíre adnom, hogy az mely németek Mikes urammal jöttek, az melyek felől felségednek ez előtt is írtam volt, azokat az vezér basa az tengeren túl, egy Orthaket nevű helyben és kertben vitette volt, és onnat egynehány nap múlva hozatta Galatában, mostan, kegyelmes uram, ott vadnak, de semmit nekik nem gazdálkodnak, hanem az flandriai orator gazdálkodik nekik tisztességesen. [...] Az kapitán basa egynehány gályát előljáróban az Fekete-tengerre küldé az kozákok ellen való vigyázásra, az barián után úgy értem, hogy maga is megindul, az tengeren túl támadt volt fel egy Ahuris Oglj Abaza nevű szerecsen úrfi,⁶ az kit Manogli megvervén, hadát, magát ide küldte, és az Hét toronyba vivék fogva. Felségednek azon is könyörgök mint

kegyelmes uramnak, küldjön énnekem költséget; mert az gazdálkodás semmiben nem nyúl [...].

Datum Constantinapoly, die 10 Maji 1629.

Serenitatis Vestrae humillimus ac fidelissimus servitor substitutus⁷

Ioannes Donáth

3

Konstantinápoly, 1629. július 19.

[...] Akarom felségedet rövid írásom által mostani állapot felől tudósítanom. [...] az kozákok úgy megsokasodtak, hogy az Fekete-tengert elvötték, az mely gályákat császár az Fekete-tengerre küldött vala Mikes uram itt létében: az kozákok ellen, azokat az kozákok megverték, azok közül egy galya ide szaladt vala [...] az szárazon is sok nyereségek lött az kozákoknak, falukat, városokat sokat vertek fel, igen is égettek [...].

Datum Constantinapoly, die 19 Mensis Julii 1629.

Felségednek alázatos szegény hű szolgája kész minden üdőben szolgálni

Donátt János

IÁNCZI ISTVÁN

Szalánczi István fiatalon, már 24 éves korától kezdve járta a Portát. Közben itthon is fontos tisztségeket töltött be, így Tholdalagi Mihály halála (1642) után ő lett az erdélyi országgyűlés

elnöke. Gyakran nagy fontosságú ügyek elintézését bízták rá, és évekig a Portán élt. Utolsó kapitihasága 1645 decemberében kezdődött. Mivel I. Rákóczi György megtagadta a felemelt portai adó fizetését, a törökök felbőszültek, és Szalánczi Istvánt, a követet nem bocsátották haza. 1648 januárjában az elaggott diplomata a konstantinápolyi erdélyi házban meghalt, az új kapitihá, Gyárfás Ferenc, csak sebtében tudta eltemetni a hazáját majdnem fél századig hűségesen szolgáló Szalánczit. Arra már nem volt alkalom, hogy az Aranyszarv túlsó partján lakó európai diplomaták elkísérjék utolsó útjára. Így a temetésén a janicsárokon, Zülfikár török tolmácson kívül csak a havasalföldi kapitihá jelenhetett meg.¹

Szalánczi István 1632-ben I. Rákóczi Györgynek küldött portai jelentései tartalmuk szerint több csoportra oszthatók. Legfontosabbak közülük azok, amelyek a perzsa—török viszály újabb fejleményeit taglalják. Az ellenségeskedést az váltotta ki, hogy Abbasz sah elfoglalta Sivas várost és benyomult Mezopotámiába. A hadakozásban a törökök sikereket értek el: IV. Murád szultán uralkodása alatt, 1635-ben elfoglalták az örmeny Jerevánt, majd 1638-ban Bagdadot.

Akárcsak elődjeit, Szalánczit is élénken foglalkoztatták a tengereken és Afrika földjén végbement események. Ekkor a missiri (egyiptomi) pasa a szultán segítségét kérte az afrikaiak ellen. A Fekete-tengeren azonban akkor is, akárcsak Donáth János idejében, a kozákok győzedelmeskedtek. Ezúttal a folyók zsombékos torkolataiban a könnyű sajkákkal rendelkező kozákok egy török gálya legénységét semmisítették meg.²

A Dnyeper torkolatában épített Ozi és a Don beömlésénél emelt Azov török várak, valamint a kapitány basa parancsnoksága alá rendelt török gályák jelenléte ellenére a kozákok komolyan veszélyeztették a Fekete-tenger „török tó” jellegét.³

RÉSZLETEK AZ I. RÁKÓCZI GYÖRGY FEJEDLEMNEK KÜLDÖTT PORTAI JELENTÉSEKBŐL

1632

[...] Nagyságod parancsolatjára megcselekedném, Kegyelmes uram, ha az két hitván paripámot kellene eladnom s gyalog kellene feljárnom is az dívánban s annak az árával élnem, de bizony elköltöttem, Kegyelmes uram. Mindazonáltal Achmed aga nagy emberségesen ígére pénzt az Nagyságod levelére, s az kénesőt eladhatván (talám csak ma is meghozzák, Kegyelmes uram, az árát), ezt megadom neki. [...] Az Kazul követtel csak szemben sem lón, Kegyelmes uram, császár,⁴ még hogy Iskinderben érkezett volt az követ, császár dervisköntösben öltöztvén, az követhoz ment, s minden követségét kivévén belőle, immár szemben nem lészen véle, hanem azt mondják, hogy hatvan oka ezüstből-e, miből csináltat egy botot, azt küldi tőle az Kazulnak, s megízenni, hogy esztendőre magát is utána várja. Bagdatot, Babilóniát megadá, de két várat kér érte, Want, ez véghely öfelölök, Szuwazot, az ki az tokati beglerbégségben az ázsiai birodalomnak csaknem szintén köze-

pében vagyon, melyeket császár nem adhat, mert azokat az frigykötés felbontása előtt régen vettek volt el az kazuloktól, a frigykötésben idehagyták volt császárnak, de Bagdatot az frigyfelbontással foglalták az persák el, s azért kívánja császár. Az mely dolgról az új vajda⁵ szolgájától küldett alá- zatos levelemben sub rosa írtam vala Nagy- ságodnak [...] [12 augusti 1632]

[...] Ezeken kívül maradott volt húsz ál- talag kéneső, az melyeknek tizenkét általa- gjában mind fástól, mindenestől mind ötven- egy oka volt [...], ide elég kénesőt hordnak, uram, nem is vette más senki, hanem azon zsidók, az kik Kegyelmetektől vevék, maga bizony uram az veres Rázmánnal szolgál- mat egynehány úttal küldettem Galatában s az hajókra is, de nem kelle senkinek, ezek sem veszik vala meg, alább akarták törni az árát, de azt tudják, hogy elveszi Achmed aga, s úgy vevék el. [...] [15 augusti 1632]

[...] Egyéb állapotjokról most cilaliajok nincsen, Szahin Giray szultán is bejű, im- már Azákban jött, az tatár hán⁶ réaküldetett volt, de nem adta kézben az Azaki bék. Az Fekete-tengeren való gályák találtak volt kozákokra, az kozákok csekély helyre nádak közé állattak előttek, az hova az gályákkal nem mehettének, sajkákra költöztenek az csiebecsiák, s úgy mentenek be reájok, az kozákok körülvették őket, s mind levágták, az kik az nádra reájok mentenek volt. Az Fejér-tengeren való felől is mondják, hogy azokban is elvittek volna, ide bizonyoson nem tudják [...]. [4 oct. 1632]

Az Fejér-tenger közben az kapitán pasa egy olasz várast vert fel, szintén sokadalmok volt az városban, jó nyereséggel járt igen, de az jancsároknak az csebecsákkal nagy veszekedések volt. [3 nov. 1632]

Az brassai Kuti János jöve, Kegyelmes uram, 10 die Decembris más brassai és kolosvári Simándi Márton nevű kereskedőlegényekkel ide be, ezzel az alkalmatossággal akarám alázatosan tudósítani Nagyságodat holmi ide be való állapotokról. [...] Az Missiri pasa is hadat kér tőlek, Tiahbet félti az szerecsenektől [...]. Az persa követet ez előtt két vagy három hónappal expediálván, Iskiderben megtartották volt valami hírérkezés miatt [...]. Az hír ez, Kegyelmes uram, az kiért várakoztatták őket, hogy ez az mostani sah, persiai király az megholt sahnak⁷ csak öccse, egy hűgától való. Az megholt sahnak maradott volt azért egy fia igen kicsinyen, az ki az Gürcistán hánnak leányától való volt, az mely Gürcistán hán leányát az megholt persiai király rabul vitt volt el (mert az gürcistániak az hatalmas császár hívei), s midőre az sah alkalmas ideig tartotta volna az Gürcistán hán leányát, végre (Nagyságod kegyelmesen megbocsásson) megterhesedett s azon állapattal adta egy hánja kezében, hogy gondját viselje egy kevéssé, mert maga saját fejét adja kezében; azonban az idő reá telvén, attól született az gyermek. Az hán nagy csudára megbeszéllette az sahnak, hogy az mely leányt kezében adott volt, minemű állapot-

ja lőtt. Az sah megparancsolta, hogy hallgasson, mert azért bizta volt kezében az leányt, mivel tudta, hogy ő is gürci nemzet, s megesküdtette, hogy senkinek nem mondja, hanem az gyermek gondját viseli, és ha felnő, akkor állapotját az gyermeknek el nem tagadja, az anyát pedig az gyermeknek az atyjához Gürcistánban hazaküldi, s az egész Gürcistán felől való birodalmának gondviselőjévé teszi az megholt sah azt az hánt, hogyha az gyermek él s felnő, ez gürcistániakkal egyetértvén, az gyermeket promoteálja az sahságra. Az mostani sahnak fülébe esvén, hogy vagyon az gyermek, azóta mind kerestette, de nem talált reá, hanem ez tavasszal ment végére, hogy él, s megparancsolta, hogy bevigyék neki. De az hán, az ki tartotta, az gürcistáni hántól segítséget kérvén, az gyermek mellett az sah ellen támadott, s az sah hadait igen megverték, s ide mindjárt levelet írtak, hogy ha az hatalmas császár megsegíti s beviszi székiben, Babilóniát megadja, s valami frigykötése volt az atyjának szultán Ahmeddel,⁸ megtartja. [...] Az gyermeket most tizenhat esztendősnak mondják. Az persa követnek az gyermek állapotját megmondották [...]. [18 decembri 1632]

VÁRADI KÖRÖSI ISTVÁN

Váradi vagy Nagyváradi Körösi István I. Rákóczi György legügyesebb kapitihái közé tartozott, akire nehéz, bizalmas ügyeket lehetett bízni.

A harmincéves háború harcaiba bekapcsolódó fedelelem Körösi révén akarta a Portán kipuhatolni a magyarországi hadjárata következményeit.

Körösi István még portai állandó követté való kinevezése első évében (1633) tanúja lehetett a Konstantinápoly török kézre jutása utáni legnagyobb tűzvésznek. A tűz később se kímélte meg a török fővárost, így például az 1714, 1755, 1808. évi tűzvészek legszebb épületeit semmisítették meg.

Az új naptár szerint 1633. szeptember 2-án pusztító tűzvész leírását az isztambuli forrásokban is megtaláljuk. A tűz a Csinbale vagy Dzsusball városrészben, pontosabban a Musztafa pasa piacon kezdődött, elpusztította a Nagy- és Kis-Karaman, valamint a Szerracsén városnegyedeket. Az elhamvadt házak számát húszezerre becsülték.¹

A KONSTANTINÁPOLYI TŰZVÉSZRŐL

1633. szeptember 4.

[...] Die 26 Augusti circa decima et 11 hora valami füstöt ivó töröknek szikrácskájokból, némelyek az mint mondják, némelyek pedig azt mondják, hogy egy baltacsi főembernek egy tisztátalan személy vajba halat rántván, oly tűz támada, Kegyelmes uram, az tenger szakadékja² felől, Aja-kapu és Csinbale nevű kapuk³ között, hogy onnét tovább az tengernél nem meheti, de az várost keresztül-által szakasztván, az városnak is kerítésén az tűz általjövén és felette nagy szélesen elterjedvén, oly rettenetesség jöve

ki belőle, Kegyelmes uram, hogy (az mint magok hittél is confirmálják) soha Konstantinápolyba az ő kezekhez való jutás után hasonló nem volt. Minek, Kegyelmes uram, az mint mivel az hírnek legalábbvaló valóságából, s mind pedig az mennyi helyt az romlás befogott, annak hiteléből, az időnek is hosszú voltából, mivel másnap kilenc óra tájba álla derekason el, az házaknak is itt felette való sűrű voltakból igen könnyen hittelt adhatni neki. Legalább 40 000 ház ége el, felette igen sok mecsetekkel egyetemben, kik között az szultán Mehemett mecsetjének⁴ is mind az két tornyának az teje megége, ez szultán Mehemett obruálván az görög birodalmat és megvévén Konstantinápolyt.⁵ Az házak között pedig az muftinak fiának, az Sztambul kadiának, mind az két kadileszkereknek, nagy molláknak és Bajrám pasa divánülő vezérnek⁶ házok mind elégvén, az jancsárságnak is egyik házok. Az kik ide bejártak, Kegyelmes uram, azok ökegyelmek tudják, hol vagy az Jenibacsa, és Aagh-szaráig menvén el az tűz, azokon túl kucsuk-csekmezei út az merre bejő, az két megnevezett helyen túl jó távoly állottak nagy nehezen meg, előtte az házakat nagy szélesen mind összerontván. Ez iszonyú romlásnak kiváltképpen való autora lón az napkeleti szélnek nagy erőszakja, mely miatt való sebes égésben, Kegyelmes uram, sok férfi, asszonyember, leány- és férfigyermekek sültének meg. Az marháknak és jóknak megégését pedig, Ke-

gyelmes uram, ki tudná megbecsülleni, avagy arról ítéletet tenni. Császár Daud Pasába lévén, az tűznek kezdete után mintegy óra múlva ezen mene el az ablak alatt legfeljebb heted-, avagy nyolcadmagával és két kengyelfutóval, kicsin patyolatba, szederjes nusztlábbal béltett mente lévén rajta, igen közönséges öltözetben, sietvén ő is az maga itt benn való derék szarájában. Bizonyosan értém, Kegyelmes uram, hogy azelőtt kevés napokkal Drinápolyba is oly rettenetes tűz volt, hogy harmadnapig égett a város. Ez elmúlt napokbeli föld indulását (mely felől Nagyságodat alázatosan certifikáltam) ilyen romlás követé. [...] Itt most, Kegyelmes uram, oly nagy rémülés vagy az tűz miatt, hogy csak megfutamodnak az emberek, és egyik az másikra nézve tüzet kiált, és kiáltozván, úgy futkosnak. Az német császár oratora is, Kegyelmes uram, az mely béres házban lakott, mind elégett. Maga mezőre menvén ki recreatiónak okáért, igen keveset kaphattak ki javaiba, az mint bizonyosan maga beszéllette itt a szomszédságon lakó és török deákságot tanuló lengyel ifjú embereknek. Legalább hatezer tallér érő arany, ezüst és köve, marhája, ruhájával egyetembe égett el, keserűen esvén neki az multság. [...]

Datum Constantinopoli, die 4 Septembris
anno 1633.

Illustris V[est]rae celsitudinis servitor humillimus perpetuusque.

Stephanus Keöreösy mp.
de Várad

JÓSIKA FARKAS

A szörénységi (bánsági) származású Jósika Farkas 1649—1650-ben volt erdélyi kapitánya. Azon diplomaták közé tartozott, akik tájékozódva voltak a Porta mindenkori hangulatáról, amit a személyes érintkezések közvetlen benyomásai is megerősítettek. Ez a tény arra bátorította Jósikát, hogy a fejedelemnek és az országnak javaslatokat tegyen a Portával kapcsolatos politikai ügyekre vonatkozólag. Nemcsak jelentéseket és tudósításokat küldött haza, hanem befolyásolni igyekezett az udvari közvélemény alakulását. Tette pedig ezt mindig azzal a tisztelettel, amelyet a fejedelem iránt tanúsított, és amellyel vele beszélni szokott. Nem méltó arra — mondta Jósika Farkas kapitánya —, hogy a fejedelem csizmáját levonja, azonban mégis tanácsot mer adni neki.¹

Érdekesek a mediterrán térségre vonatkozó tudósításai. Kandia vagy Kréta szigete ekkor még a velenceiek birtokában volt, de már 1645-ben megkezdődött a török támadás, noha a sziget fővárosa csak 1669-ben adta meg magát. Ír az Afrika északi partjain elterülő Tuniszról és Cezariáról is, ahol egykor 40 török bégség létezett.²

KÖVETJELENTÉS I. RÁKÓCZI GYÖRGYNEK

1650

Holtomig való alázatos és hív szolgálato-
mat ajálloom nagyságodnak, mint **kegyelmes**
uramnak, természet szerént való fejedel-

memnek. Az Ūristen nagyságodat minden jókkal, jó egészséggel, szerencsés hosszú étlettel áldja meg.

Kegyelmes uram fejedelmem, 15 october érkezvén Boros uram³ ide be az portára, menten az nagyságod instructióját kezembe adá; azt elolvasván az utcán, az agához mentünk, az agával is discouráltuk az dolgot, és először igen kedvesen hallották őkegyelmének jövetelit, azt gondolván, hogy az hét vezér szokott ajándékát is, az több agáknak is kedveskedett volna nagyságod, és mind biztattak, hogy az nagyságod jedzése szerént kiadják azt az quietantiát is; de mivel látták, hogy az vezérek szokott ajándéka nincsen, az emberek megszomorkodtak, mivel az ország adója sem jött akkorra, az mikorra gondolták. Tanácsot tartottak, és tanácsbul ment, hogy addig ki nem adják azt az nameban [nemóban?] írt quietantiát, az még az direk adó is be nem jű, az vezér is maga azt mondta, hogy akkor menten kiadják. Az Boznamedzi efendi azt mondá, hogy fejemet kötöm bele, hogy megleszen. Maga pedig hogy beszolgáltattuk az tízezer aranyat és az 12 kupát, arrul maga adott quietantiát, az melyet mivel persiai nyelven vagyon, az aga magyarra fordította és Száva⁶ uramtul elküldettük [...]. Az mit pedig magam bőven nem írtam volna, tudom, Boros uram bővebben írja nagyságodnak, azután Száva uram maga is referálhatja nagyságodnak az állapotokat [...].

Hírek felől, kegyelmes uram, azt beszél, sőt igaz is, hogy nagy készüllettel akar-

nak menni Kandiára és Deli Hasszan pasa segítségére, mert most egy felfualkodott vízi kapitán pasát rendeltek, hogy csak contemnálja az előbbeni vezér pasákat, sőt most Cezariában és Tunuzban az régi szokás szerint rendelte az állapotot, mint azelőtt ott azokba az országokba negyven békség volt, az kik az tengeren hadakoztak, de azokat leölték volt, most ez az kapitán megent helybe állatta azt a negyven békséget. Itt is nagy készületben vadnak, hogy az jövő tavasszal igen idején menjenek, mire adja az úristen, azt nem tudjuk. Az Máté vajda⁵ állapotja jó sarkon forog, mivel azt mondtuk, hogy ezt az pínzt szinte az Dunáig kísírteté, Lupul vajda⁶ felől pedig igen rosszul beszélnek. Ezek után az úristen nagyságodat tartsa meg és éltesse boldog birodalmában nagy szerencsés egészségben. Költ Konstantinopoliban, 6 november 1650.

Az nagyságod alázatos méltatlan szolgája nagyságodnak alázatosan szolgál.

Jósika Farkas

SEBESI FERENC

A karánsebesi származású, román etnikumú Sebesi család tagjai közül egyesek már a XVI. században Erdélybe költöztek. Az 1590-es években a Jósika István kancellár környezetéhez tartozó id. Sebesi Ferenc azonban valószínűleg még mindig karánsebesi lakos volt. Minden bizonnyal anyanyelvére való tekintettel küldték 1595-ben Havasalföldre, ahonnan Szinan pasa hadainak mozgásáról küldött híreket Erdélybe.¹

Az alább közölt útirajz és követnapló szerzőjének apja, Sebesi Péter 1595-ben szerezte meg a Zaránd megyei Bolgárfalvát.² Cserei Mihály emlékirataiban I. Rákóczi György udvaráról írva a következőket jegyzi meg: „A régi tisztességes nemesi családból származó Sebesi Miklós és Sebesi Ferenc ifjú testvéreket a bolgárfalviak közül az udvarba udvari inasnak, étekfogónak vette fel, majd jó állásba juttatta.”³ Sebesi Ferenc már 1626-ban „gyermeki állapottal” részt vett Bethlen Gábor hadjárataiban, majd 1627 elején apja Nagybányára küldte iskolába. Még ugyanazon évben Bethlen István gubernátor udvarában inaskodott, 1629-ben ugyanott étekfogó lett. Ebben az időben a szatmárnémeti református kollégiumban is tanult, s a fejedelem testvérének váradi udvarában tartózkodott. 1631-ben titokban távozott Váradról, és karánsebesi gyermekkori román barátjaival bejárta Boszniát.

Sebesi Ferencet II. Rákóczi György 1652 őszén a gyulafehérvári udvarba rendelte, és megbízta a portai kapitány (állandó ügyvivő) hivatal vezetésével. A konstantinápolyi követséggel utazott, amelynek tagjai Erdély minden rendjét képviselték: a megyéket görösöni Serédi István főkövet és Bánffy György, a székelységet Vargyasi Daniel János, a szászságot Petrus Roth kőhalmi királybíró. A fejedelem embere volt a román származású magyarvéggyantai Boros János is. Sebesi Ferenc útleírásában részletesen szól a havasalföldi útszakaszról. A vajda⁴ végig gondoskodott róluk, s Tirgovišteben 1652. szeptember 16-án az egész küldöttség a vajdai udvar vendége volt. Jó másfél évi konstantinápolyi tartózkodás után 1654 januárjában indult haza.⁵

UTAZÁS SZARAJEVÓBA

(1631)

Váradról elszöktem vala, és mentem Fiát Zsigmond urammal Boszna-Szarajba, Abaza pasához. Mentünk ezekre a városokra: Karácsony után indultunk Karánsebesből Lugosra, Temesvárra, onnat Sagosra, Modor nevű falukra, az Dunán általköltöztünk Szurduknál, az hol a Tisza az Dunában szakad Teteli nevű váron alól. Zlankamen nevű puszta város alól, az mely despoté volt,⁶ túl az Dunaparton vagyon; mentünk harmadnapig az Dunáig Temesvárról. Mentünk Mitrovic nevű török város mellett, mentünk Racia nevű török városra, vára is vagyon, melynek az oldalát mossa az Száva vize, ott tartanak dézmagyerekeket.⁷ Költöztünk által az Raciánál, az Száván túl Boszna tartomány. Mentünk Raciáról egy nap Belinára, ott hoztanak két medvét, az kik az hajdútáncot járták, egy török[nek] 5 pénzt adtam neki, hogy táncoltatá. Másnap háltunk Kozlukon, harmadnap Szperecién, negyedik nap Claduvón. Ez török város. 5. [nap] Olovára, ez kősziklán vagyon, fele török, fele rác lakja. Ott vagyon egy klastromok az ott való pápistáknak, az melyet igen szent helynek tartanak, búcsújárni oda mennek az egész Bosznaságban való pápisták, még az tengeren túl is, ott mondják, hogy minden esztendőben az Boldogasszony napja mikor esik, az gyertya magától felgyúl az oltáron. Én is bementem

vala Lugosi Dániellel és Tockóval, mivel ők pápisták voltak, az klastromban, és kihozák az Boldogasszony képét, és ők megcsókolák, és misét szolgálja az páter; ott igen erős helyen való kalastrom egy kősziklán.

6-ik [nap] mentünk be Boszna-Zarajba, az városban, ott találtuk Abaza pasát. 5 nap voltunk ott, mikor felmentünk az pasához elsőben nappal, egyszer szövétnekkal mentünk.

Onnat hogy visszatértünk Raciáig, ugyan ezekre a városokra jöttünk, de nem Raciánál, hanem Szabácsnál költöztünk által az Száván. Jöttünk Novi Hanra, ott költöztünk az Drinán által, jöttünk Zemlingre, az hol Hunyadi János lakóhelye volt az Dunaparton, azon alatt csak költöztünk az Dunán által Nándorfejérvárra, az hol az Száva az Dunába szakad ugyanott Nándorfejérvárnál, ott is voltunk egy hétig, onnat megindultunk, mentünk Pancsovánál az Dunán által, s ott háltunk, másodnap Linavodára, harmadnap Janoura, negyedik nap Karánsebesen, hogy hazajöttem Bolgárfalvára, ismét levelet írta az Úr őnagysága⁸ az atyámnak, hogy kiküldjön, és húsvét előtt két héttel mentem Váradra az úrhoz.

2

BALKÁNI ÉS KONSTANTINÁPOLYI ÚTLEÍRÁS

(1652)

Anno 1652, die ultima Augusti indultam Bolgárfalváról az fényes portára kapitihaságra az mi kegyelmes urunk parancsolatjából. Háltam Bábólnán.

1. Septembris az váradyai portuson az deákok házánál. 2. Fejérvárra. 3. Voltam urunk asztalánál ebéden, vacsorán. 4. Búcsúztam el önagyságától ebéd előtt. Eadem die háltam Szerdahelyen, mill. 3. — 5. Háltam Vizaknán, mill. 2. — 6. Hoczman mellett háltam Veszóden. 7. Sárkánban. 8. Az sárkáni erdőn által, háltam Vidombakon, mill. 4. — 9. Brassóban. — 12. Indultunk onnat. Háltam Rosnyón. 13. Az Havason által Százcsigán Törcsvárnál, az havas alatt az Dombavicia vize, Buhajon által. Háltam Braszlavon, ott az vajda gazdálkodtatott. 14. Háltam az vojneszti korcsománál az mezőben, ott is az vajda gazdálkodtatott. 15. Tergovistjára; Brassóhoz 9 mélyföld Tergovistya. 16. Ott voltunk, eadem die voltunk az vajdával szemben: Serédi István uram főkövet, az vármegyíkről Bánfi György uram, az székelységről Dániel János uram, az százságról a kőhalmi királybíró Boros János uram; mindenikünket megkaftányoztata az vajda. 17. Onnan megindultunk, háltunk Debrisesten, kapitány Vlád kútjánál tértünk el az útból, az mely Terbiszeszk határon vagyon, alol Kozok nevű falu. mill. 4, de nem nagy. 18. Bukurestre, mill. 3. — 19. Az Szabai vízen által hídon, mi gonosz út, kő elég; ott foly az Arges vize, híd vagyon által rajta; ott ettünk ebédet; onnet az Naszló vizén és Hirnest vizén által hosszú hidok vannak; háltam Kalugyeren, mill. 4. — 20. Dalljára, mill. 2, ott is az vajda gazdálkodtatott, postalovakat is addig vettünk az szekerek eleiben.

21. Az Dunán által. Az Duna egy mélyföld Dalljához, költeztünk a Dunán, Gyergyónál, mentünk ki Oroszcsiknál, háltam Kadikon, mill. 1 az Dunához. 22. Rácgrádon háltam, Baszanicia falu mellett mentünk, vagyon 5 mélyföld. Rácgrád török város. 23. Arnótkő mellett, ez görög város, háltam Dragoikón az Novák havasa alatt, vagyon 6 mélyföld, bolgárok lakják. 24. Az Novák havasán által, háltam az közepin Csalakova nevű faluban, mill 1 1/2; ott nagy szerencsére marada az szekerem, mert az bialok, az rúdhoz az mint kötözték, szintén az legnagyobb meredekjén az rúd végéből való vasat kiránták, és az szekér hátra indula; ha az szekérszolga az földben nem akad vala, odavesz vala az szekerem.

25. Az másik részen által az Novák vára mellett, mely pusztá, Kamgsi vizen által, melyet magyarul Korbács vizének hínak; az havas alatt vagyon Dobrolire, az havas tetején mind az két részére dobolnak, háltam Kamarován, 5 mélyföld. 26. Karnabat nevű török városon által; háltam Karabunán, 5 mélyföld, ezt az kozákság felverte volt. 27. Faluban [?] annak féllő útja vagyon, tolvajos; nyárban erdőt kell menni mindaddig, az hegy tetejiről látszik az Fekete-tenger, ott is vagyon dobos az havas közepén, mill. 2, vagyon ott is egy nagy pusztá vár az hegyen az falu mellett. 28. Eszkipoljra, annak is az hegyen nagy vára volt, de pusztá, 7 esztendeig vítta a török; igen nagy helyen fekszik, erős hely volt; Boros János urammal megjártuk; nem is láttam soha nagyobb

helyen való hegyes várot. Görögök bírták. Az is 5 mélyföld, bolgárok lakják; igen jó bor terem ott. 29. Janyban mentünk Kirkilicie nevű török városon által; háltam Janyban, ez is török város, mill. 4. [...]

1. Octobris. Ingsiezre, mill. 7, ennek is Ingsiez felől való részútja igen gonosz, sáros, tolvajos is, mind Szarajig, ott is dobolnak az kezeperin, ez is török város.

2. Kucsukcsukmezőre, mill. 3, de gonosz sáros útja van, noha török város az tenger mellett.

3. Konstantinápolyban, mill. 1. — 14 csauz jött előnkben, az kik bekísértek. Az erdélyi háznál az főkövet szállott, de az 3 követnek másutt adtak egy háznál szállást.

8. Voltunk szemben az fúvezérrel. 9. Kaftányoztata közülünk.

15. Voltunk az császárral szemben; igen nagy záporesőben mentünk fel. Az 2 csauszpasák kijöttek az követek eleiben az császár dívánuló palotája eleiben; kaftányoztak 10 közülünk. Konstantinápolyban egyib dolgok és ceremóniák ismét ott létemben fel vannak írva az portai hosszúkönyvben.

Anno 1654. 23. Januarii indultunk Konstantinápolybul, Barcsai Ákos⁹ urammal. 13. Februarii érkezünk Brassóban. 21. Voltunk Nagysinken urunkkal szemben estve.

ROZSNYAI DÁVID

Marosjárai Rozsnyai vagy Rosnyai Dávid (1641—1718) elsők között próbálkozott magyar nyelvre átültetni a keleti és oszmán irodalmi értékeket.

Életpályáját elég jól ismerjük. Édesapja Szabó, másként Rosnyai Dávid marosvásárhelyi szabómester volt, akinek valamelyik őse gyaníthatólag szász származású lehetett és valószínűleg a barcasági Rozsnyóról költözött a Maros mentére. Barcasági származású kézművesek akkor elég szép számmal éltek Vásárhelyen, erre utalnak a XVII. században itt gyakran felbukkanó Vidombáki Brassai, Prázsmári családnevek. Anyai ági ősei székely kisnemesek voltak. „Laurentius Kötélverő alias Kupás Cognominatus, marosszéki zászló alá való“ ősenek 1580-ban Marosvásárhelyen nemesi háza volt. Köteles Lőrinc Klára nevű leányának második férje, Szabó alias Rozsnyai Dávid a „török deák“ édesapja volt.

Iskolái elvégzése után a huszonkét éves Rozsnyai 1663-ban már Apafi fejedelem „török deákja“. Először még ebben az évben a nyitrai táborba küldték ki, 1665-ben pedig már a Portán, székelyhídi Paskó Kristóf főkövet és nagybaconi Baló László kapitihá mellett teljesít szolgálatot.¹ A kapitihák mellé a fejedelmek egy-egy tanult, törökül jól beszélő, politikailag teljesen megbízható erdélyi diákot rendeltek, ezeket portai török tolmácsnak hívták, engedelmességgel tartoztak a kapitiháknak, eskütételre és reverzális adására kötelezték őket. Az erdélyi házban székelő követek mellé a fejedelmek még törökül tanuló ifjakat is küldtek, akik közül egyesek életpályának választották a „török deákságot“. A török deák a kapitihának rendszerint jobb keze volt: esetenként helyettesítette az állandó követet, hírek után járt, a főembereket látogatta, bevásárlásokat eszközölt. Sokszor csak „imitt-amott tekeregvén“, információ-

kat, híreket szerzett, és ezeket esetenként egyenesen a fejedelemnek jelentette.

Az 1668—1670-es években tett balkáni utazásait részletesen leírta, amellel naplószerűen feljegyezte az eseményeket is: „1668. Aprilis 9. Vöttem az fakó csikót Drinápolyban. 12. Délután 3 óra tájban oly földindulás lón Constancinápolyban, hogy az ajtók is, kilincsek is 3 ízben is igen megzörrenének. [...] Október 5. Vöttem az barna lovat Constancinápolyban. 31. Érkezik fő követ Nagy Tamás uram őkegyelmétől csausztól hozzám Drinápolyból.”²

Rozsnyai Dávid volt a legismertebb és leghíresebb erdélyi török deák, illetve tolmács. Tekintélyét maga a fejedelem is emelte: eljegyzését a radnóti udvarban ünnepelték meg, ahova a fejedelem ez alkalomra sok előkelőséget hívott meg.³

Rozsnyai a török nyelv és a török viszonyok kitűnő ismerőjeként eredményes diplomáciai tevékenységet fejtett ki, amit Apafi Mihály is elismert és méltányolt: 1674-ben titkos megbízatással a moldvai táborba, 1675-ben pedig rendkívüli követi minőségben Fazül Ahmed fővezérhez küldte.⁴ Azonban — akárcsak Brankovics György — ő is belekeveredett a Béli Pál-féle összeesküvésbe, s elvesztette a fejedelem bizalmát. 1678—1682 között a szamosújvári várban raboskodott. Szellemi tevékenységét itt is folytatta; naplójában 1681. augusztus 27-én feljegyezte, hogy: „Végeztem [...] el Marcus Aureliusnak olvasását — 10 és 11 óra között szamosújvári rabságomban.”⁵

Kiszabadulása után birtokot vett Fogarásföldén, és házat Fogarason. Később, 1705 és 1710 között II. Rákóczi Ferenc kuruc fejedelem a Törökor-

Szágba küldött levelek megfogalmazásával és az onnan kapottak fordításával bízta meg.

A török nyelv, irodalom és kultúra elmélyült tanulmányozása révén felhalmozott ismereteit öregkorában írásba foglalta. Naplójában 1715. január 9-én megjegyzi, hogy: „Kezdettem az Turcium Horologicum írásához.”⁶ Ez nem más, mint a híres indiai szanszkrit mesegyűjteménynek, a Pancsatantrának török fordításból való első magyar nyelvű átdolgozása.

Végrendeletében nemcsak törökországi tapasztalatait, de a balkáni élet bizonytalanságát is hangsúlyozta. Az egykori török deák a tőle távolabb állóknak tanácsolta, családja tagjainak pedig átok alatt lelkükre kötötte, hogy soha ebbe a kenyérbe bele ne harapjanak, inkább menjenek nyugatra cipellőt tisztítani két esztendeig, mintsem napkeletre harminc esztendeig koronát aranyozni. Ezt a tanácsot akkor már nem volt nehéz megszívlelni, hiszen a Habsburg-birodalom részévé vált Erdélyi Fejedelemség időszakában az erdélyi—török kapcsolatok elvesztették korábbi politikai jelentőségüket.

Rozsnyai Dávid sok vonatkozásban a modern értelemben vett világjáró előképe is, a mai turisták erényeivel és bűneivel: a boszporuszi Fenerkiőj világítótornyban szólásra bírja a torony agg órét, nevét belevési a kandiai vár falába, és kivág egy darabot az állítólagos Noé bárkájának Hagia Sophiában őrzött, még megmaradt roncsából. Tette mindezt az 1660-as években, amikor a járásnak és látásnak okáért való peregrináció — különösen földrészünk délkeleti részében — még ritkaság-

számba ment. Földrajzi és történelmi adatokban bővelkedő leírásaiban legbecsesebbek görögországi adatai.

BALKÁNI ÉS KRÉTAI ÚTLEÍRÁSOK (1665—1670)

Die 8 Junii reggel, indulása előtt expediáltaték Páskó uram az vezértül Nándorfejérvárról; megindulánk az vezérrel mi is, jövénk ez nap Hiszárcig nevű kastélyhoz, ez vala Medardus napja. Die 9 Junii jöttünk Szemendréhez közel Kula nevű vendégfogadó mellé. Die 10 Junii jöttünk Hászon pasa nevű kastélyhoz. Die 11 jöttünk Batonic nevű helyhez. Die 12 jöttünk Jágudinba. Die 13 mulattunk. Die 14 jöttünk Parakiny nevű kastélyhoz. Die 15 szállottunk Rásnafalu mezejére, itt sok eperjet szedtünk vala. Die 16 szállottunk Nishez közel egy ódalba, ennél rosszabb szállásunk nem volt. Die 17 érkezünk Nis nevű városba, 7 vagy 8 mecsetű hely lehet. Die 18 elkéredzvéen az tihájátul elől Szofiára, az városhoz csak közel oly feredőben feredénk, kinek mását alig láttam, mivel sem igen meleg, sem hideg, szép tiszta is; aznap jöttünk Muszta pasa nevű kastélyhoz. Die 19 jöttünk Dragoman nevű faluhoz, az hol igen nehezen későn találánk egy kis penészes bort. Die 20 jöttünk igen szoros havason által egy vendégfogadóhoz nem igen messze egy kis patak mellé. [...] Die 22 jöttünk szintén Szofia alá az mezőre, a: nap mentem be elsőbben. Die 23—28

mind ott voltunk helyben, vezér érkezéig; szép piaca vagyon, vagy 22, 23 mecset vagyon benne. Die 29. Megindulván az vezérrrel, jöttünk Harmanlit nevű faluhoz. Die 30 jöttünk Ikhinán nevű faluhoz.

JULIUS. Die julii 1 jövének igen szoros havason, kinél szorosabbat addig nem [látam], innén kiérvén egy vizecske mellett az havas alatt szűk helyen az vezér megszálla Csauliovo nevű faluban; de hely nem lévén, mi eljövénk által igen szoros helyeken Szarkan Bágh nevű török falu mellé, az holott is nemigen jó helyen hálánk az kis Kasa között [!]. Die 2 jöttünk Patárpazánra; alkalmas városocska, kilenc vagy tíz mecset lehet benne, itt várt bennünket urunk étekfogója, Masary István uram az adóért ment törökkel. Die 3 jöttünk Philippibe, az nagy hírű Sándor születésének helyébe. Die 4 bemenvén az városba az havasalföldi Spotna szállására; töltöttünk igen jó bort, négy oszporán okáját, ennél szebb helyet Törökországban alig láttam, négy hegyekből álló hely, egymás után rendiben állanak az hegyek, de az elsön, úgymint legnagyobbikon ház nincsen, az után vagyon már csaknem akkora hegy, ezen vannak már az alja felé házak; az két hegy között, mondják, hogy volt az Sándor lakóhelye; az harmadik majd mindeniknél legkisebb, hegyesecske, egy kápolna vagyon az tetején, régen várat mondanak lötnök lenni rajta; az negyedik hosszacska élszabású, ezen vagyon kétfelől az város jobb része, Maric nevű folyóvíz vagyon mellette az keresztény nyelven, török-

kök penig Mericnek mondják, mint az Nagy-Küküllő, akkora víz lehet, szép fahíd áll rajta. Die 5 jöttünk Papáz nevű falu mellé. [...] Die 8 jöttünk által Hartymán nevű falun, az holott szép híd és mecset vagyon, ugyanaznap jöttünk által az Muszta pasa csináltatta hídon is, kinek mását nem láttam szépségből, két szekér egymás mellett elfér rajta, alkalmas hosszú is, de kenyeret nem találánk benne, hanem eljövénk, egy kis vizecske mellé, megvonók magunkat, mindazonáltal az faluból egy palack bort hozattunk.

Die 9 jöttünk be Drinápolyba az vezér[rel] ez nap Muszta pasába. Die 10 érkezett az vezér Drinápolyhoz közel, innét alattomban egynéhányadmagával bejövén az császárhoz. Die 11 künn volt. Die 12 jött be nagy pompával Drinápolyba, kimenvén elejében sok urak, kadiák és császár csauzi, csausz pasával együtt. Jövetelének rendi, az mint eszembe vehettem, így volt: az pasák renddel egymás után, ki-ki maga hadaival és cifra udvarával, voltak kilencen az pasák. Ezek után a vezér daliái, ezek után úgy az vezér szemén szaraciái, ennél jobb had alig volt köztök, lehetett ez több kétezernél. Ezek után az császár és vezér⁷ főember szolgálói, négyen-négyen egy rendiben az magok szolgálival. Ezek után az császár és vezér csauszi, itt az császár csausz pasája kimenvén az vezér eleibe, megkaftányozták nyusztossal. Ezek után mentek mind hadi kontyos fő írástudó emberek, közte ment a réz-efendi is; ezek után az vezetéki, úgymint hét igen szépek, vezetékek után két fő kadi, kik

után négy dívánülő vezérek, ezek után egyedül egy nagy zöld kontyos, ilyen konty több nem volt, talán az mufti lehetett, ez után az fővezér tiszta fehér mentében, igen szép nyuszt vala alatta, pejlovon ül vala, mellette is egy főtörök hasonló mentében, de kontya másféle vala, hadiforma tán, mint az vezéré, utána feles muzsikások lévén, feles hadak is valának, kik az császár háza előtt nagy rendet állván, bemene az vezér köntöscsókolni, holott megkaftányoztatván, igen szépen kijöve, lóra ülvén, kísérek az sátorba; omnibus computatis lehetett 18 vagy talán 20 ezer had; finis. — Itt az pompát névén az szorosságban, mondá egy török Matocsi uramnak⁸, hogy gyaur, kinek visszamondván, csaknem rosszul jára, mivel sok török hallá. Die 14 ment étekfogó Matocsi uram. Die 16 ment el György deák uram.

AUGUSTUS. Die 1 Augustus elérkezék az német császár őfelsége követe⁹, kinek nagy pompával elejébe ment az császár csausz pasája, az csauszokkal együtt, solenniter behozák, az táboron hozván által, az sátorok között utat csináltak, az vezér sátora mellett vivén el, hogy ő is nézhesse, onnét alá az császár házai alatt el, kit az császár is nézett. Volt nyolc vezetéke igen szépek, ki német nyereg, ki török, az német nyergek kövesek voltak; két igen szép hintók és egy lektika, üvegesek, ezekhez lovak hámok elég cifrák, ezeken kívül voltak hintók magokéi, lehetett kétszázadmagával az követ, kiknek lehetett ötvene vont aranyban, de török foszlán formán voltanak mind, men-

téjék mind veres, süvegek is mind megint, 30 kengyelfutói, kiknek is tizenketteje vont aranyban, ezüst alabárdosok, trombitások 4, mint ezüst arannyal trombitájok. Dob magyar formán kettő, egy lovon, maga az követ is igen szép nyusztal béllett vont aranyban vala, kócsagtoll az süvegében. Császártul küldetett igen szép szürke ló alatta, széles szerszám, töltött cafrang; ez így lön ez nap. [...]

Die 22 mentünk vala ki az mezőre az császár¹⁰ kiszállását nézni, de elhalada máról, ez nap vezeték el az elefántot, kinek az hátán szép filegóriácska vala, öt-hat ember eléfert volna benne, az nyakán ülvén egy ember, az ki mestere volt, az társai penig körülötte gyalog, némelyik egy darab fával ütötte, ha restelkedett. Ezt az állatot az anyja tíz esztendeig szokta az méhében horozni etc.

Die 23 Augusti ment ki a császár az sátorába nagy pompával; elsőben elmenvén az hadak, ment utánok az jancsár aga, azután az császár csauszi s az főember szolgák az magok cselédivel, ezek után az fővezér vezetékje hetet; azok elmenvén, jötenek az császár vezetéki két renddel, azok voltak 25; ezek után voltak az vadászó mesterek, volt 8 pár is, mind veresbe öltöztetve, szép mesterséggel teve hátán ülvén mesterével együtt, az kik is mind veres bársonyban voltak. Ezek után jöttek az dívánülő vezérek, utol az fővezér és mufti ketten. Ezek után az császár elől járó vezetékek, 9 vezetékek igen szépek, utánok az császár, ki is

hosszú vékony ábrázatú, nagy orrú, nem szép és nem is igen fekete, közép ember, vala zöld vont arany nyusztal béllett suba galléros rajta, barna lovon ülven, utána jobb keze felől fehér nyusztal béllett mentében vala az szeretője, szép ifjú legény, azután ketten az sziliktár fegyverhordozó s a csuhadár ruháira való gondviselő, ezek után ketten-ketten az császár ifjai, kik hetvenöten fogtak lenni, mind kétfelől leeresztett üstökkel, ezek után az többi is, ki szpá[h]ji, ki micsoda; kik után a császár musikási, zászló öreg volt nyolc, utána sípos öt vagy hat, trombitás 8, dobos 12, cincin 2. Ezeken kívül másféle dobosok voltak, négy tevéen igen nagyok, kétfelől leeresztve, ezek alkalmasint bögnek vala. [...]

Die 30 Aug. indult a császár Bogá[z] felé. Eodem die mi is Drinápolytól Konstancinápoly felé; az nap jöttünk Havsza nevű török faluba, mely három mélyföld Drinápolyhoz. — Die 31. Aug. Burgasz nevű török faluba, mely öt mélyföld Havszához, általjöttünk egy Baba nevű török falun, holott igen szép mecset vagyon, cifra is mellette.

SEPTEMBER. Die 1. Sept. jöttünk által Karistirán nevű török falun, érkeztünk estvére Csor[l]jára. Itt nézegetők az császár leopárdjait. Az nap is öt mélyföldet jöttünk. Die 2. Sept. jöttünk által Szilivája nevű szép török városon, mely keresztyének idejében igen szép volt és erős az tengerparton, aznap értünk az tenger mellé, estvére jöttünk hálni egy Pathos nevű görög faluba, az hol igen jó bort ivánk, fejért, ez négy

mélyföldnyi út volt. Die 3 Sept. jöttünk ebédre Kucsuk Cekmébe, által nagy Cekmén, itt haladók meg az német követet; estvére be Konstantinápolyba. Az napi utunk volt négy mélyföld. Die 8 Sept. eljárók követ urammal¹¹ az Justinianus császár csináltatta templomot,¹² mely különb-különbféle márványkövekből építettett, vagyon öt külső rézkapuk, vagyon belső nagy két kapuk, egyiknek ezek közül megette vagyon az templom falába oda csinálva az Noe bárkájának deszkájából nagy darab, egy kicsit én is vájtam vala. Vagyon más helyett benne egy oszlop alján, nem tudom, micsoda kő, igen szép, sima, fekete színű zöld, ki mindenkor izzad. Ennek mind oldala, alja, padimentuma, boltása, mind különb-különb márvány. Eodem die voltunk az oroszlányoknál is, kik közül hárman valának együtt egy házban, különb-különb helyen kötve vékony vaslánccal. Vala más helyben egy igen nagy kötelen félig bojtos, az nyaka sebes vala, setét helyen vala ez. Vala egy párduc igen szép más helyen, ennek nyaka, dereka meg vala kötve; vagyon annyi farka, mi[n]t az oroszlánynak; vala egy hiúz is, de igen lator, item vala egy pézsmamacska is, de ez annál is latrabb vala, egy vaskalitkába vala. Ezeken kívül valának farkasok, rókák, melyeket annak idejében mulatságnak okáért az császár előtt szaggattatnak el. [...]

Die 21 Sept. Mentünk sétálni hajón fel az Fekete-tengerre az Bogázon, mely Bogázon vagyon négy kővár, együtt kettő egymással átalellenben, másutt is kettő hasonlóképpen.

Elsőben éri ember Börvátát, mely vár első csinálmánya az töröknek. Ennek a helyét kerítette volt be az török az elmetélt tehénbőrrel, ennek átaellenében vagyon más vár, melyet hínak Anadol Hiszárnak; ezekben egyikben-egyikben lehet húsz vagy huszonöt álgyú apróstól, férne el benne talán négy [?] négyszáz ember, ezek lesznek egy-egy kis mélyföldre Konstancinápolyhoz. Ezen felyül vannak más két várak egymás ellenében, ugyanaz torokban ezek is, az nevük törökül Kavák; ezekben is egyannyi álgyú lehet, ezeken felyül csak közel kiérni az torokból az széles Fekete-tengerre.¹³ Kierkezővén az torokból, bal kéz felől az hegyoldalón egy torony vagyon kőből rakva,¹⁴ százharminc lejtés az magassága, ezen fenn három lámpás vagyon, kettő kétfelől az teteje mellett vannak csinálva, kinek egyikébe beleférne öt vagy hat ember, az tetejében legnagyobb lámpás, melynek az keresége 24 kristályból áll, két kristály lehet 3 arasz, az magassága pedig öt renddel vagyon az kristály egymáson felyül, legalább beleférne tíz ember; ez lámpás arra való, hogy éjszaka az setétben messzűnven jövő gályák útjokat erre tudják vezérleni, mely ha éjjel megaluszik, az arra rendeltetett ember gondviseletlensége miatt meg szokott ölettetni. Itt létemben a gondviselő igen vén ember lévén, azt hallottam felőle, hogy ezt az tornyot Szent Miklós csináltatta volna, kinek most is teste alatt ott fekünnék, melynek nagyobb bizonyosságára most is gyertyát égetnek alatt,

mely gyertyát alatt elsőben ha még nem gyújtanak, az felső gyertyák az lámpásban nem éghetnek; mely próbált dolog lévén, ennek előtte való időkben az lámpásban való égés világosságában igen corrupálódott ez egyszeri dologért, melyért az akkori gondviselőt meg is ölték. Die 22 volt ez.

Ehhez csak közel az tengerben az kőszikla tetején egy alabástromból csinált oszlop vagyon, mely három darabból áll, vassal foglaltatott, alatt az virágok alatt írás is vala, de az régiség miatt elkopván, nem olvashatám el, sietvén, az nevemet két betűvel felírván reá, honnét meredek lévén, igen nehezen jöheték le.

Visszajövé, szállánk ki a tengerpartra az császárnak egy igen szép kertéhez, mely már Ázsiának mondatik, de ide nem eresztenek be; alább jövé, jövének Üsztyüdar nevű török városba, itt egy kicsinyt falatozánk, s jövének az Leányvárba, mely az tengerben vagyon, itt is egy igen erős torony vagyon, melyben egy kút is vagyon, de azt mondják, csak az esővízből áll.

Innét átaljövé az tengeren az császár lakóházai mellé,¹⁵ itt igen nagy és szép álgyúkat látánk. kiváltképpen 3 oly volt, hogy egy kissé meghajolván, benne ülhetett ember, az többi is valóban nagyok. Ide csak közel leve egy kapu ki a császár házaitól; az kapu felett oly halcsontokat láttunk, hogy talán csak szélessége az fejének két arasz héjával ha volt, háta gerincebeli csontok igen nagyok, oldalcsontjai lehettek két-két öl, de még sok eltörött volt benne. Ide is

nem messze egy szép kút, vize jó innya és hideg, mely felől az keresztyének oly hiszemen vannak, hogy esztendőt által egyszer megmosdván benne, hogy bínek az esztendőiek elmosattatnak. Ismét az szállásra jövének.

OCTOBER. [...] Die 12. Oct. jöve be az császár Konstantinápolyba elég pompával, kevés lovas haddal, feles jancsársággal, lehetett 10 000 jancsár. Rend ez volt: elől elmenvén az urak, főember szolgák ki-ki udvarával, jöve utána a jancsár aga, eltakarodván az jancsárság, jövének az vezér csauszi, ezek után az omeriták zöld patyolatosok, ezek után a császár csauszi hét rendben, ezek között viszik az császár négy lófark zászlóját, kik után feles kadiak menvén, jöve utánok az vezér és mufti egymás mellett. Ezek után az császár feles vezetéki, mely vezetékek után viszik az leopárdokat egy-egy tevén, kit aranyos materiába, kit bársonyba öltöztetve, kik után más kiváltképpen való kilenc pajzsos igen szép vezetékek, kik után viszik az alkoránt zölddel bevonva egy tevén, utána más tevén az császár székit, mely is igen szép, azután két nagy úr egymás mellett, kik után az császár; vala pedig veres vont aranyban, nyusztal bélettben, galléros, közép konty az fejében, három toll benne, oldal felé ketteje feláll az tetejével, az első középén elől alá van szegezve az tetejével, igen szép medáljokban állanak, kétfelé van aranylánccal az medálj szegezve, mely is mind gyémánttal rakott, az nap barna lovon ül vala, igen szép kö-

vekkal kirakott szerszám, utána egyedül megyen az sodomitája, ez után mennek ketten az fegyverhordozó és csuhadár, az fegyverhordozó jobb kéz felől, mely oly kardot viszen utána kövekkel rakottat, kinek mását sohasem láttam, ezek után ketten-ketten egymás mellett az egész császár udvara, kik is inkább mind fejedelmi szerszámban vadnak, 12 zászlót visznek utána, feles muzsikások, szpaiság és egyéb hadak is vannak utol kísérők etc. [...]

Anno 1666

[...] Die 2 Februarius. Eodem die löttünk szemben az császárral, az franciai követtel, egyszersmind az szekereket is az adóval együtt magunkkal, az ajándékkal rendet állván az császár rostélyos tornya előtt, honét midőn megnézegetné az ajándékot, elvevén és leültetvén, ennünk adának, az jancsárságnak azután elkezdvén az fizetést renddel-renddel zászlónként, kinek végezeti után éteket hozának, holott az vezér enni adván az követeknek, magával évén egy asztalnál az franciai követ, az mi követünk pedig az kapitány pasával csak közel, ugyanott azon házban, minekutána öttek volna, kihozák az követeket kaftányozni, megkaftányozák az franciát, s talán 15 vagy 16 magával, magát nem nyusztta: béllettel. Minket is megkaftányozának hatan, noha tizenkettő lött volna szokás, de így levén, rendbe állánk, az vezér bement az császárhoz. [...]

Die 29 Martius ment ki az ordi, mely anynyit teszen, mint tábor piaca, az sátorokhoz,

itt mindenféle mesteremberek külön-külön az ő seregekkel, pompával s dobszóval és egyébféle muzsikaszóval az császár filagóriája előtt elmenvén, mindenféle mesterember az ő mesterségek szerént való dolgokat ott meg szokta mutatni, külön-külön mindenik sereg megállván, az császárt meg is szokta áldani; onnét elmenvén, Sztarcbol efendi nevű úrnak az házához mennek, holott prédát vetvén mindazokban, valamit ki-ki szokott, az ő mestersége szerint szokott vinni; onnét aztán kimégyen, az ki táborra való; az ki penig hon maradó, hazaoszolnak. Azon az napon zsidónak, görögnek, minden névvel nevezendő nemzetségnek, még az cigánynak is estig szabad zöldben járni és kontyot viselni. Legelől szokták vinni az kenyeret az kenyérsütők, kalácsot és egyebet, utána mindjárt az húst az mészárosok, ezek után mindenféle mesterek, az mely mesterek kevesen szoktak lenni, 3—4-féle is egybeáll; utol viszik s mennek az szántók-vetők, legutol szalmát visznek, azután semmi sincs. [...]

[1669] októbernek vége felé megindulék Brassóból Havaselvében Pitesd felé által a Dunán Nikápolyba, onnan által a Sophia magas havasán, találám elől Mikes Kelemen uramat¹⁶, ki a császártól Jenihserből jó vala, ezelőtt nem sokkal szegény Gyulai Tamás¹⁷ uram meghalt volt egy Ternova nevű görög faluban; én is beérkezvén Jenihserbe, honnan egy úti levelet vevén, continuá-

lom utamat, de valóban meguntam vala a sok havasokat hágni, midőn azért érkezünk volna egy Stephania nevű görög városba, vetekedünk vala, a két portus közül melyik felé fogjunk, mivel csak a málvásiai és nigroponti két híres portusról indulhat vala az ember Kandia felé a vízen gályákkal, és nem kaphatunk vala igaz és valóságos hírt, hogy melyik helyen találunk hamarébb Kandia felé induló gályát, de mivel a málvásiai út kivált Chorinthus táján igen félelmes vala, a nehéz pénz is nálunk lévén, nem merénk arra fogni, hanem mintegy két mérfölddel Chorinthus mellett elmenénk, Nigroponti nevű portusra tartván.

Bémenénk Nigroponti nevű erős városba, kit szultán Szoliman vett volt meg, ki is szigetben van ugyan, de oly közel a szárazhoz, hogy kőhíd van bé a száraztól általcsinálva igen erősen, mely oly kőhíd, hogy gályák járhatnak el alatta, igaz dolog, hogy hol az árbocfáknak által kell járni, ott felvonós fahíd van a közepén.

Itt láttam a híd mellett egy malmot, melyet a tenger hajt, négyszer fordulván meg az tenger egy éjjel s egy nap, úgy, hogy reggeltől fogva napkelet felől, ismét déltől fogva estvéig napnyugot felől, estvétől fogva éjfélig ismét napkelet felől, és éjféltől reggelig ismét napnyugot felől való folyásával hajtja azon malomnak a kerekét, mely malomkerekek a tengernek abban a folyásában oly láb alatt vagynak, hogy az úti gályáknak ott kell elmenniök, és azon kerekeket, mikor gályák érkeznek, mindenkor be

szokták vonni csuda mesterséggel, hogy az úti gályák szépen elmehetnek. Ottlétem alatt ezen malmot sokszor csudálva nézem vala.

Innét előttem indulván Zólyominak egy követe Kandiába a fővezérhez, nem igen messze viheté követségét, mert ura egészségeért megivá a tengert, mely szomorú casus nem kevésbé ijesztett vala meg, mivel nékem is arra kell vala mennem, de mivel periculum vala in mora, Isten hírével neki fogék. Midőn azért egy kiseded hajót találtam volna Kandia felé, tehát valami nehezen megszegődém vélek, hogy ötödmagammal vigyen el Kandiába, de ide is úgy fogadának be, hogy csak magam üljek fel a széles helybe, a többi pedig, cselédim, a büdösben, elég tetves helyben, hová in anno 1670 nagy nehezen béverekedénk 14 nap alatt, melyet már azelőtt másfél hónappal megvett volt a török per contractum az olaszoktól. [. . .]

December 1. érkeztünk be Kandiába, melyet volt már másfél hónapja, hogy megvett volt a török, feladván a benne valók, mivel nem volt elég praesidium benne. A hely nagy, mint másfél Szeben, lehet akkora, bástyái három rendben vannak, az árkon kívül valók csuda formában, a föld színénél alább csipkésen voltak mesterséges csinálmányúak; ezenkívül ahol mezőt gondolt volna ember látni, a föld alja majd két- arasznyi puskalövésnyire mind porral volt megrakva, mégpenig három renddel egymás hátán, amely miatt sok török veszett, ugyan több, mint a lövés miatt. Ezeken a bástyá-

kon belül az árka volt, széles ugyan, de nem szélesebb az fogarasi ároknál, de mélyebb száraz árka van, ezeken belől vannak már a regularis derék bástyák, kikhez hasonlókat csinálmányban sohasem láttam; nagyok és magasak, rettenetes vastagok, csoda kőből béliettek, mert nem omlott, hanem csak belément a golyóbis; ezekről oltalmazták a vár árkán kívül való alacsony bástya alatt. Ezek között oly volt egy, hogy bizony könnyebb volna Fogarast megvenni, hogysesem ez egy bástyát, Fejér bástyának híják, ezen nem is esett lövés, mivel értésére esett a töröknek, micsoda készüllettel van.

Ezek közül a regularis bástyák közül vettek meg egyet, ott ment be a török, porral hányatván fel, mely bástya volt a tengerparton, ahol fézni sem tudtak, Velence felől való részen, mivel egy olasz szökött volt ki, s az mondotta meg a vezérnek, hol vija, mely olaszt halálra tartottak benn, másnap meg akarták ölni; éjjel elszöktették, ki törökök közé, ez miatt veszett Kandia. Ember benne semmi sem maradt egy zsidónál egyéb, ez is lopva egy lyukban maradt meg, annál is inkább semmi egyetmás, mindent elvittek belőle. NB. Maradt volt ugyan ezer akó peszmét, kit Panajotnak, az főtölmácsnak¹⁸ ajándékozott az vezér. Álgú elegyes-tül maradt több háromszáznál, vittek el többet hétszáznál.

Amely bástyát megvettek volt a törökök, Veres bástyának híják. A pasák közül senki el nem esett, hanem egyéb közrend mind lovas, kiváltképpen gyalogság igen sok, szá-

ma nélkül. Ötfelől vitták. Vagyon egy Torony nevű bástyája, mely a tengerbe van csinálva, rakáson, töltésen mennek belé, ez is erősebb Fogarasnál; tovább lőtték fél esztendőnél, mégsem vehették volna meg, ha a várat fel nem adják, [...] a portust inkább oltalmazta, mint az várat. [...]

Ezeken belül volt már a város, temploma annyi, hogy egy városban ennyit nem láttam, az nagyjait az császár és vezér csináltatta, s más úgy rendelé mecsetnek, portusa kicsiny van, hatvan-hetven gálya nehezen fér el benne. Kívül hozzá egy álgylövésnyire csináltak volt a törökök egy földvárat, melyet neveztek volt Madie várnak, azaz bosszúúzó vár, ebből obsideáltak volt lente, de ez nem sok ártására volt. Megvevé az török Kandiát, amazt elhánjátá. Én benn voltam szálláson az várban az Panajot házánál, melyet vett volt hétszáz talléron egy templommal együtt holmi görög papok számára.

Ezalatt nékem szállást az várban benn Kandiában rendeltek vala, és amíg válasszom lön, hat hétig ott lakám, és ottlakásom alatt eljárám egynehányszor az várat belül és kívül, melyhez hasonló kézzel csinált erősséget én soha mást nem láttam, mert ennek három renddel valának az ő erősségi, úgymint legbelől valának oly magas bástyák, kikről az rajta kívül való erősségeket oltalmazhatja vala, és ezek valaholott valának, mindenik mellett külön-külön cejtházak valának. Ezeknél küljebb más rendbeli erősség vala, szokás szerént való regularis nagy bástyák, kikhez hasonlókát mind nagy-

sággal s mind magassággal nem láttam; mely bástyák sem téglából, sem kemény kőből csináltattak, hanem ugyanott termett oly csudálatos lágy fehér kövekből valának építetve, hogy az lövés ellen semmit sem romol vala, hanem az golyóbis csak bele hal vala; ezek nagyságokkal olyak valának, kiken egyiken-egyiken három- vagy négyszáz ember bőven forgolódhatik. Ezeken kívül vala az nagy, mély és széles árok víz nélkül, ennek az ároknak az külső szélénél, ahol az béllése szokott lenni az ároknak az föld színénél és az béllés tetejénél alább oly csudálatos titkos bástyaforma erősségek valának körös-körül, hogy azt az ellenség nem-hogy láthatja, de sőt valamig reá nem bökken vala, nem is remélheti vala létét, harmadrendbeli erősség ez vala.

Mindezekon kívül, az hol már akárki is szabad mezőnek ítélné az földet, tehát az föld alja körös-körül az árok mellett, majd egy puska lövésnyiig kívül az árkon puska porral vala megrakva, úgy hogy ahol csak tíz, húsz ember is az ellenség közül meg-csoportozik vala, az ég felé repítik vala szárny nélkül, mely miá a város kívül nagy darab helyen az mező úgy fel vala hánytatva, hogy aki nem tudta volna az dolgot, város és pincék helyének ítélné volna méltán. Hat hétig voltam ott két szolgálal és két postával, Paládi Györggyel és Boér Istvánnal.

Circa dimidium Februarii [1670] válaszom lón az fővezértől, és Isten kegyelméből meg-

indulék vissza 16-ta, az nap jöttem Dia nevű szigetbe, mely 12 mértföld Kandiához, 17-ma helyben voltunk, mert szelünk nem volt; 18-va jöttünk Malmak nevű szigetbe, mely 120 mértföld a megírt Dia nevű szigethez; 19-na jöttünk Milus nevű szigetbe,¹⁹ mely hatvan mértföld, mert rossz szelünk volt; 20-ma jöttünk Nigropolis torkának²⁰ szélébe, mely 70 mfd; 21-ma Nigropolisba, mely 80 mfd; 22-da helyben voltunk, 24-ta jöttünk egy rossz kerületbe, azon torokba, 25-ta jöttünk csavargólag a torok végéig; 27-ma jöttünk jó széllel Cassandria nevű szigetbe,²¹ 29-ma kiszállottunk Thessalonicába. Colosse mellett elmenvén, holott találtam Boér Zsigmond²² uramat, ott lévén a császár is, onnan kiindulék Drinápoly felé, onnan ki a Dunán által Bukarestre, holott otthon lévén a vajda, lovat küldé alám, hogy hozzája felmenjek, s fel is menék, hogy egyről s másról kérdezősködvén, elbúcsúzámtőle, s utamat continuálám Erdély felé. Circa finem Martii Fehérvárra érkezém. [. . .]

Thessalonicában találtam vala Boér Zsigmond uramat, [. . .] itt mulatnom kelle, amíg lovakat véteték, mivel egy lovunk sem vala; egy kevés iszkófiúmot is vettem vala, mivel legolcsóbb ott, levelét harmadfél talléron, és így elkészülék, kiindulék Drinápoly felé, holott megnyugodván harmadnapig, onnét is kiindulván, evezék vala Erdély felé, amint lehet vala. Isten kegyelméből általvergődvén az Dunán és Bukarestre érkezvén, ott találám Antal vajdát.²³ [. . .]

APÁCZAI TAMÁS

Apáczai Csere János négy testvére közül csak Tamás lép még értelmiségi pályára.¹ Bethlen Miklós önéletírásából tudjuk, hogy a nagynevű professzor öccse tanulótársa volt. Ez pedig csak Kolozsváron lehetett, és pedig 1658 elejétől kezdve, amikor — miként írja — „Kolozsvárra menénk, és ott mindkettőnket az öcsémmel együtt Váradi Miklós gondviselése alatt a scholában Apáczai János keze alá adának.“ Kiváló tanárával kapcsolatban Bethlen Miklós megemlíti annak Tamás nevű öccsét is: „Mindketten tudományok által szép állapotra mentenek. Tamás tanulótársam, azután Zemplén megyében, onnét beszorulván a vallásüldözés miatt, Hunyad megyei nótárius.“²

Apáczai Tamás, az alább közölt rövid portai jelentés írója tehát a felső-magyarországi bujdosókkal tért vissza Erdélybe, és 1671-ben a bujdosók portai követe lett. Egy naplót is hagyott hátra. Portai jelentésében lényegében egy sokáig halasztgatott nagyvezéri fogadást ír le, közben sok jellemző apróságot is konstantinápolyi eseményekről.

A bujdosók 1671-ben Konstantinápolyba küldött követei nem kapták meg a töröktől kért fegyveres segítséget. A fővezér azonban értésükre adta, hogy a török birodalomnak nincsen kifogása az ellen, ha a bujdosók felveszik a harcot a császáriakkal. Engedélyt kaptak arra is, hogy a török határszéli területen készítsék elő támadásukat. Ez a támadás 1672. augusztus második felében meg is indult. Az ország jobbágynépe mindenütt lelkesen csatlakozott a felkelőkhöz, akiknek élére a fejedelemmé választott Thö-

köly Imre állott. Ő később szoros kapcsolatba került a Portával. A század utolsó tizedéből fennmaradt törökországi követjelentések egész sora származik erdélyi kuruc híveinek tollából.

PORTAI FELJEGYZÉSEK (1671)

Anno 1671. 3 Octobris. Kapichia uram³ tolmácsát, Vaszilt fővezér⁴ tihájához reggel felküldvén, megjelentette, hogy szemben akarnánk önagyságával lenni. Azért izene, mindjárt felmenjünk, és ebéd után circa 12 lévén a parancsolat, mindjárt nyergelteténk s hozzája menénk. Azonban a sátorhoz csak közel megállapodván, lovainkról leszállánk, és Vaszil által ottlétünket hírré tétetvén, izené, menjünk bé. De mivel sokan voltak nála, mi is visszaizenénk, hogy csak magánosan akarnók önagyságának követségünket referálni; kit értvén, izené, lennénk kevés várakozással. Azért subsistálván, mikor az urak tőle eloszlának, ismét izene, bémehetünk (pro interim Vasziltól megkérdezte, hogy viszünk-e valamit?), s a külső sátorából (mely vala az udvar kerítésén kívül) az más sátorában (mely vala legelől sok udvara népe sátorai között az kerítésen belül) általmenvén, csak magánosan ülvén sátorában a kerevet szélin oldalról, hozzája menénk, s köntöséhez békélvén, köszöntök, s mindkét részről credentiáinkat assignálók, és követségemet én is így beszélém s tolmá-

csoltatám meg néki György deák⁵ uram által. [...]

Ezzel tőle eljövénk, mivel könyörgéséhez készülvén, ime, térde alá való teveszór kárpitját is kerevetjére szemünk előtt substrálták vala.

Onnan kijövén, indulánk a csauz pasa sátorához, és elől a tolmácsot, Vaszilt küldvén, hogy ottlétünket megjelentse az pasának, hát szintén akkor vert egy törököt; kihez képezt csakhamar hozzánk megtére Vaszil, s referálá a dolgot, és hogy a pasa most haragunnék. Tetszék azért, hogy jobb alkalmatossággal másszor keresnök meg, és így Karagacsra, az faluban szállásunkra alájövénk.

4. Octobris. Idejin Vaszilt ismét elküldvén, hogy a pasánál audentiát sollicitáljon, és az tihájához is elmenvén, az tihája mondta neki: mit keres? ha néki kellünk, megtalál. A pasa penig ígervén arra magát, valamikor megyünk, szemben lészen velünk, felmenénk és megizenénk, hogy már jelen volnánk, kire izené ő is, várnánk még, míg a császártól⁶ visszajön. Egész estig azért ott várakozván, izené, hogy reggel menjünk.

5 Octobris. Idején felmenénk, és az csauz pasának izenvén, sokáig a satora előtt várakozta, s egykor csak kijöve és méne a fővezérhez; mi penig egy török sátorában megvonánk magunkat. Már primárol elhajlott vala az nap, mikor sátorában visszajöve, s izenénk neki, admittáltatván, ül vala kerevetjén egy zubbonban párnán, és kezéhez békélvén, leültete sátorában a kerevetre.

NB. Az vicecsauz pasa nála vala ekkor, és egy szőcs is, ki valami nusztbéliést varrogatott vala. György deák uram azért urunk önnagysága részéről böcsülettel köszöntvén [...]. NB. Az beszéd közben kávé és serbetet hozatván egy inasával, mindenikéről egy-egy findzsával megitata, és az inas keziben levő kendőhez (ki külön-külön az italokat elhozta vala) szájunkat megtörlik. Azonban valami basa nagy emberek jövéen hozzá, tovább nem beszélhetünk, hanem felkelvén, eljövénk tőle. És a belső sátortól fogva a külső más sátorának (mely az udvar kerítésén kívül vala) az ajtajáig az vicecsauz basa nagy böcsülettel kikísére, és Istennek ajánlván, szállásunkra alájövénk.

6 Octobris. György deák uram a credentiák interpretatiójára felmenvén, mivel az csauz pasa a városban hált, megvárta, míg kijött, és elérkeztvén, lováról le sem szállott, hanem ment a császárhoz, és lova hátáról beszéllett ökegyelmével, meghagyván, hogy reggel menjen fel. [...]

9 Octobris. Péntek nap lévén, melyet ők vasárnap helyett inneplenek, mivel meg is volt mondva, váraukozunk, s ne búsítsuk, ezen nap békét hadtunk neki.

10 Octobris. [...] Ugyan ezen nap bocsáták az kozák követet,⁷ ki succursust sollicitált a Portátul lengyel ellen. [...]

23 Octobris. Vezér udvarában felmenvén, sokáig mind ott váraukoztunk, míg tihája egykor meghagyá, ikindikor menjünk. Azért kapichia szállására menvén, amikorra az ebéd elkészüle, alig végezhetők el, mikor ti-

hája egy főember szolgája hozzánk jöven, megmondá, hogy tihája hívat a vezérel való szembenlételre. Azért megajándékozván két zlottal, nagy örömmel mindjárt elmenénk. De akkor is a dologban semmi sem telék, mert naplementekor kijöven az vezér egy főember nuszto szolgája, megmondá, még egy levelünk nem kész, reggel menjünk. Így akkor is nagy sóhajtvá késő estve karagácsi szállásunkra kijövenk. [...]

24 Octobris. [...] Ikindikor menénk a csauz pasa szállására, az hol a csauzok hópénzét szintén ekkor osztják vala, és jó darabig ott alatt várakozván, hogy a sok török ritkulni kezde, felmenénk, de látván még, sok occupatiójok van, ott is subsistálánk, míg egy emberséges magyar szerető ifjú nuszto csauz hírt tön a pasának s odahívata bennünket, s mikor a magyarok dolgát és az szembenléteit urgeáltuk vala, mondá: csudálkozik rajta, hogy a dolgot nem ért-hetjük, ne gondoljuk, a magyarok dolgát abban hagyják, de a vezér azért nem lött szemben, hogy a német idő előtt észre ne vegye a dolgot,⁸ s meghagyá György deák uramnak, másnapra menjen fel a levélért. [...]

BALÓ MÁTYÁS

A nagybaconi Baló család tagjai a XVII. század elejétől kezdve szerepelnek Háromszék közéletében. 1616-ban Baló Tamás alkirálybíró volt,¹ 1637-ben Baló László és Baló Mátyás tűnnek fel az ok-

levelekben. Apafi fejedelemsége idején Baló László portai követ (1670)². A Baló család 1670. február 24-én Apafitól címeres nemeslevelet nyert. Baló Lászlót az 1670-es években azzal bízták meg, hogy a Törökországba futott Béli Pál leveleit egybegyűjtse. 1680. április 12-én fejedelmi udvarmesterként halt meg.³

Az 1686—87 között kapitihá Baló Mátyás életéről kevés adat áll rendelkezésünkre. 1686 januárjában tette le a kapitihá-esküt, és 1687-ig képviselte a Portán Erdély érdekeit.⁴ Azt maga mondja el, hogy a sárospataki kollégium diákja volt. Feleségét, baksai Csizsár Juditot 1695-ben már özvegyként említik: Baló Mátyás tehát 1688 és 1695 között hunyt el.

Itt közölt naplórészletében leírja Szulejmán nagyvezírnek az ostromlott Budavár megsegítésére indított sikertelen felmentő hadjáratát (1686. május—szeptember),⁵ amelyben maga is részt vett. Mint rendkívüli követ 1688 tavaszán ismét Konstantinápolyban járt; ennek az útjának élményeit naplójában ugyancsak feljegyezte.

ITINERÁRIUM

I

Anno 1686. 10 Junii

Nyomorúságos kapitiháságomban, fővezér Szuliman pasa önagysága⁶ Drinápoly mellől német császár ellen való hadra indulván, első hálóhelyre ment Kemhalasaire, ekkor lévén főkövetségben tekintetes nemes Sárossi János uram. Én is másnap, úgymint 11 Junii, a fővezér után Drinápolyban ebédet

evén, az én Istenemnek engedelmeiből megindultam, és a rendes konakok szerint így continuáltuk utunkat: Eadem die jöttünk egy híd mellé, hívattatik Muszta Pasa Kupruli. 12. Uzuncsában, 13. Hermanliban, 14. Kagyallikban, 15. Papazliban, 16. Philippiban, 17. mulattunk. Eadem érkezék Nagy István uram oda követségre. 18. Tatár Pazarcsikban, 19. Várkapuhoz, 20. Iktimányhoz. Ez igen szép darab tartomány, oly rákos vízecske mellett háltunk, kihez soha hasonlót nem láttunk, Traciában vagyon. 21. Junii Hiámhoz, 22. Szófiához; e volt a rác deszpot király régiója, igen nagy város. 23. Ibidem, 26. usque Szófiánál a vezér oturakot csinála, és az napra virradólag lopták el tőlem két lovamat az cirkálók miá. Ugyanaznap indula el Sárossi uram Erdélybe jó válasszal, mi penig a vezérrel jöttünk Iramánhoz. 27. Saribro, igen friss rákos patak mellé, sok volt a rák. 28. Sárközhöz, 29. Haszán Pasa Palánkhoz, de mi csak közel Nishez. 30. Nis, Varcsa mellé. 1. Julii Alexszincsához, 2. Rosna mellé, 3. Parekinhoz, 4. Jagedinhez, 5. oturak volt ott, 6. Bazsiniához, 7. Haszán Pasa Palánkához, 8. Kolárhoz, 9. Iszansikhoz, 10. Lándorfejérvárhoz igön hideg esőben, 14. Lett szemben a vezér velünk. 17. Isten kegyelmességéből megindultam Lándorfejérvárról az eszéki hidak felé, és hálni jöttünk Kubenyicához. Innét bocsátottuk el Vadenir uramat levelekkel Erdélyben. 18. Micsevicához. [...] 21. Javernik, 22. Valkóvárához alias Bulkovár; itt holt meg a szegény Boír Sigmond, mikor Bécs alól

jöttek volna, s ott fekszik egy diófa alatt. Itt akara a vezér egynehány napokat mulatni, az hadaknak fizetni s egész dispositiót tenni; de ez a hely szűk levén a hadaknak, közelebb mene az eszéki hidakhoz, négyórányi földre, s mi 23. ott mulatunk. 22. Ide érkezének a császár kaftányával és kardjával, melyet is pompásan acceptála. 24. Valkóvárhoz érkezének Csolnakossi Bálint uram eadem délhez. Ettől fogva árpát nem adtak az ebek. 25—26. ott oturak volt. Eadem bocsáták el Nagy István uramot és Csolnakossi Bálint uramot,⁷ én pedig csak magam maradék, s ökegyelmek Erdélybe menének. 27. Igen nagy pompával elérkezék a vezér Eszékhez, itt várván pompáson sok szép hadak, és a Bosznában fogadott, 8 ezer szeménye, igen friss gyalog puskás hadak. [...] 1 Augusti jöttünk mik is által az eszéki hidakon igen nagy szorulásban, egy kevéssé a Dráva-parton, és az hidak véginél lévő Zorda nevű török város mellett megszállánk. Ide érkezének [a törökök] Szekszárdról két nyavalyás magyarral, egy némettel és egy horvátal, kiknek mindjáraást a vezér fejeket szedeté a maga sátora előtt. [...] 2. Érkezék el a Galga szultán,⁸ és költözik által az eszéki hidakon igen hideg esőben. Az híréhez képest emberi nem felette sok, de minden rossz ocsmány tatárnak hat, hét lova, s ezért igen soknak látszék, ez nap mind költöztek, lehet 17 vagy 18 ezer, noha az híre 60 ezer, de a lova több 60 ezernél. 2. [recte 3] Augusti [...] Ide Zordához érkezék Lengyel László uram RácZ Jánossal, urunk commis-

síójával. 4. Indultunk el az észéki hidak mellől Baranya nevű török kastély mellé. Eadem ebéden voltam Karancs nevű faluban a prédikátornál, kit hívnak koncai Konczai Péternek, ezzel tanultam Patakon az etymológiátul fogva a publica leckéig, mindenkor egy classisban, igen örült odamenetelemen, jó szívvel látá, és sohult másutt Lándorfejérvártól fogva bort nem kaphatván, jól tartá baranyai borral; ennél több emberséges emberre nem találtam Baranyában, igen hazug tökéletlen emberek a baranyaiak, pénzemért is semmit nálok nem tanáltam. 5. Megindulván Baranyáról a Mohács mezein által, a magyarokból rakott nagy halomnál evén ebédet. A rendes oturak lett volna Mohácsnál, de Buda felől rossz hírt hozván, Szekcső váránál is tovább menénk, csak közel Bátaszékhez egy nagy nádas hely mellé. 6. Bátaszék mellett el, így Szekszárd mellett is, által a Sárvízen, Jenipalánknál megháltunk. 7. Paxa mellé, pusztá hely. 8. Földvár mellett, ez is pusztá. [...] 10. Pentellyi mellett elmentünk Gyankurthoz. 11. Az Ebvár mellett és Csilibia mellett el. 12. Semminemű impedimentumot a vezér el nem hagyván, nagy büszkén és bolondul szállá a budai mezőkre, a szőlőhegyek tetejére, melyek vadnak a császár útja felől. [...] 13. Kitanulák, hogy a vezér semmit sem tud a hadhoz, csak bolondoskodik, mint lovászból lött vezér. 14. Igen friss rendelt seregben a sáncon kívül a Dunától fogva a szőlőhegyek aljáig rendelt seregben állván a ke-

reszténység, item a szőlőhegy is Becske felől tele lévén, német hadak kiállának. A vezír is a véle lévő sok kufárokat egynéhány tömött seregben osztván, minden rend nélkül mind lovast, gyalogot, ellenek indula, és mindjárt eszevesztve kezd csak kóvályogni az egyik hegyről másakra, bolondoskodni, s' megérezvén a kanótszagot, nagy síp-, dob- szóval visszajöve minden hadaival, s a hadak eloszolván, azt gondolta vezér uram, a kereszténység is visszamegyen, de lassan-lassan ellenek nyomulván, mint olyan megbódult bolond hadra a keresztény rájöve s emberül megkalapálá. Nem harcolt kétezer keresztény, de mégis veszett aznap hat- vagy hétezer pogány, keresztény is vagy 50; ez nap 9 ágyút is elnyerének a pogánytól. Bizony, domine keresztény, ha tudasz vala élni a győzedelemmel, mint Bécs alatt, itt is az ágyúkon kívül annyit nyertél volna, és Eszékig a hátán mehettél volna a pogányságnak, senki ellened meg nem tért volna. Soha rendtelenebb, rosszabb, szívtelenebb ember harcon nincs, mint Török János, igazán csak kávéfőzni, dohánytörni, kantárt forgatni való ez az utálatos pogányság. [...] 24. Hamzabékhez visszaszállván Buda felé kétórányi földre, itt hallgatták nagy frissen, mint lőtték Buda várát. 29. Ismét visszazégyenkedének János uramék, de a németek csak nevték őket, még csatát sem adtak neki, a várát pedig szemek láttára mind estig keményen lőtték és ostromlották. Ultima Aug[ust]i éjfélnél kezdvén a

német Schaffenberg odaérkezése után a várat, [...] úgy lötette s ostromoltatta, hogy a várbeliek semmiképpen tovább nem resistálhattak, sem szép szerint fel nem adták, hanem 1686 die 2 Sept. délután egy és két óra között a sok lövés miá a vár meggyúla, melyet látván a benne való praesidiáriusok, két ceigházakot is magok felgyújtottak, és ki a por miá, ki egyéb tűz miá, ki fegyver miá paucis saltem remansis in vita, elveszvéen maga is az ostromon a vezér Abdi basa,⁹ Buda, melyet istentelenül János gazdáék 145 esztendeig tutorság színe alatt bírták, ad dominum rediit, qui fuit ante suum.

2

Albae Graecae anno 1687. 18 mensis Maji

Nemzetes Sárossi János uram érkezék bé Lándorfehérvárra az erdélyi adóval, én helyettem hozván kapikihának Sándor Pál öcsémet, kit az adónál is jobb szívvel láttam, mivel ez mostani változó állapotban és nehéz időkbén egész desperatióban voltam kijövetelem felől. Az adót a táboron kívül vittük keresztül, melyet János uramék igen akartak és örültek is. [...] 3 [Junii]. A landorfejérvári mezőbe lévő török táboron adtuk be az erdélyi adót, igen nagy solemnitással fogván bennünket, és a császár díványában meg is vendégelvén. [...] 27. Jöttünk által a Dunán Pancsovára. 28. Ebédre Varsóra, 29. a Pagonyica mellé. 29. Ebédre Lugosra, hálni a Sidóvár mellé. 30. Ebédre Karánsebesen, hálni a Ma[r]ga vize mel-

lé. 2. Julii jöttem be édes hazámban. 3. Szászváros, 4. ohábai mezőre, 5. Balázsfalvára urunk őnagyságához. [...]

3

Anno 1688, die 21. Febr.

Deputáltatván a mi kegyelmes urunktól őnagyságától a fényes portai követségben, eadem, indultam el Fogarasból házamhoz, mivel semmi készülemem nem volt, és 23-dik ejusdem estve érkezhén haza, csak egy nap, amint lehetett tumultuarie házamnál, de igen titkoson készülvén, 24-én, úgymint Mátyás napján indultam meg, egy szolgám is Fogarasig, nem tudván, hová megyek. 26. érkeztem Fogarasban, holott az expeditiók után kellettén várakoznom, indultam el Fogarasból 4 Martii. 6. Brassóban, 6. et 7. ibidem készültem, 8. Rosnyóra, 9. Töröcsvárra, 10. Rukárra, 11. Szokolyhídra, 12. Cigány kútja, 13. Krecsulyestre egy korcsomára, 14. Bukarestre, 15. az vajdánál őnagyságánál audentiám volt. 16. hálni Kalogyerire, 17. Dallyára, 18. által a Dunán Oroszcsikra igen rettenetes nagy zajban, 19. mentem Osini-zára, 20. amaz embertelen pogány keresztény bestye kurafiához, Dantzalhoz Bufflár-ra, 21. ebédre Dragejkőre az jó borra, s hálni Csalikovára, 22. Karanbáthra, 23. Dervendmahelesin, 24. Koválnikra, 25. Korhillsire, 26. Vizára, 27. Szarajra egy nap hat mértföldet, 28. Inceszre mentünk, onnét 29. ebédre Burgázra és eadem estvére bé Konsztancinápolyban, az erdélyi házhoz — lévén akkor kapikihaságban Sándor Pál öcsém-

uram, kinek desperatióban való létét akkor in bonum ordinem redigáltam vala. Megval-lom, soha egyvégben absque omni intermis-sione ilyen rettenetes esős szélvészben nem utaztam, mint Brassótól fogva Konstanciná-polyig, s meg is adám hazajövetelemkor az árát, mert úgy általjárt vala a szél, majd meghalék a rettenetes hurut miá.

30. Martii kívánván mindjárt a fővezér Izmael pasa,¹⁰ ki régtől fogva nizánci pasa volt, díványülő vezér, igen öreg, de discretus ember, ezelőtt a tumultus megcsendese-dése és Szifahus¹¹ vezér véletlen megöletése után azon méltóságra nomináltatott ember, hogy mindjárt másnap felmenjek és odame-netelemnek okát megjelentsem. Mivel arra készületlen voltam, marada ad ultimum Martii, és akkor délután ozsonyatájban fel-hívatván s elsőben a szokás szerint a tiha-jával szemben lévén, onnét Skerbett uram-mal,¹² ki universalis interpres christianus, menénk a vezér udvarló palotájában, holott mintegy fertály óráig veszteg ülven, azután a vezér eleiben visznek, kinek is szokás sze-rint a kapikihával együtt köntösét megcsó-kolván, és urunk önegysága nevével köszönt-vén, urunk önegysága credentialis és lá-toगतó levelét megadám. Ezután urunkot s az országot megkérdezé, és mindeneket ki-küldvén a házból, követségemet proponálám az instructio szerint, és sokáig kérdezkedvén az erdélyi dolgokról, kérdé azt is, akarok-e postát visszabocsátani, mondám: nem, ígéré, hogy hamar válaszom lesz, ismét köntöst csó-

kolván előtte, eljövék. Itt Skerbeth uram a kaftánt elrántá.

[...] 3. Aprilis. Egynehány nap hajókázunk a tengeren, hol az Börvárig, hol Oszkoárig, holott a császárokra a császári kardot fel szokták kötni. [...] 10. Aprilis volt válaszom a fővezértől őnagyságától, és mikor a válasszal a tengeren jöttünk volna, csak egy közönséges hajón exploratio modo jární tanálók az új császárt, szultán Szulimant,¹³ kinek mellette csak eljövénk, én ugyan mégis honoris ergo magam meghajtam, de nem úgy, mint császárnak, de Sándor Pál uram nem becsülé meg urát, kinek praebendáján élt. Eodem volt válaszom a főcancellariustól is.¹⁴ [...]

12. Apr. reggel Skerbeth urammal szemben lévén, elbúcsúzám, és ebéd után megindulván, hálni jöttem Burgázra, eljövén Sándor Pál uram is eddig vélem, és egy éjszaka egy házba hálván velünk. 13. Apr. mi erre, őkegyelme keservesen visszaméne Sztambulban, én pedig délre jöttem Intsozre, de mivel másnap nagy kínokat kellett jönnem, aznap ott voltam. 14. Apr. Jániban, holott minémű tarást [?] láttam, senki el nem hiszi, csak aki szemivel látja. 16. Kevalinkra, 17. Dervindmahaleszinre, 18. Dohakriban az Novák havasa alá, húsvét napján. 19. által az Novák havasának mindenik részin Dragojköre. 20. Racgrádra, de igen elfáradván lovaim, másnap is ebédet ott vettem. 21. Pisimisére, 22. Dályára. 23. Bukarestre, 24. audentiára az vajdánál¹⁵ és eadem az krecsulyesti korcsmára hálni. 25. Tergovistjára, 20.

Szebetühidra, 27. Rukárra, 28. Rosnyóra, 29. a kívánt helyről, Rosnyóról Feketehalomban. 30. Fogarasban délután két óraker. [...] Amen.

SÁNDOR PÁL

Sándor Pál — az utolsó erdélyi kapitánya — apja agyagfalvi Sándor Gergely, anyja nagygalambfalvi Kadics, illetve Mátyus Kata volt. Édesanyja 1664-ben nagygalambfalvi házáat és birtokát férjének adta. Pál valószínűleg itt született, ezért viselte a nagygalambfalvi előnevet. A székely Sándor család egyik ága Agyagfalván, másik pedig Kénosban lakott. Sándor Pál felesége tarcsafalvi Pálfi Judit volt, kitől János és Pál fia, valamint Kata nevű leánya született.¹

Naplóírónk ifjúkoráról, akárcsak itthoni létéről vajmi keveset tudunk. Jakab Elek feltételezi, hogy egyszerű székely kisnemes gazdálkodó volt Nagygalambfalván. Csak idősebb korában bízták meg az akkor igen terhes kapitihasággal. 1687. április 24-én indult el hazulról Konstantinápolyba, és több mint háromévi ottléte után, valószínűleg 1690. augusztus 21-én szökött haza.² Azt a lehetőséget használta ki, hogy a Porta Thökölyhez küldte követségbe, aki betört Erdélybe és Zernestnél megverte az egyesült császári és erdélyi hadakat. Cserei Mihály ismert *Históriájában* az ő hazatéréséről is megemlékezik: „A szegény Sándor Pálnak használta a Thököly bejövetele, különben odasülyyed vala pogány országban. Ezt zálogul, szokás szerint, beküldötték volt akarata ellen a Portára; azalatt elszakadván Erdély a töröktől, ott üle

egynehány esztendeig. Thököly választatván fejedelemségre, a Porta kibocsátá Thököly mellé; úgy jöve be Erdélybe vele, ki sem mene többet, itthon marada békével Udvarhelyszéken, Galambfalván.⁴³

Konstantinápolyi életéről s az otthoni teendőket is felölelő gondjairól 1688. június 15-én feleségének írt leveléből értesülünk; ez a levél egyben a XVII. század végi udvarhelyszéki székely nyelvjárás és életmód érdekes emléke is: „Noha pünkösd előtt három héttel menvén haza Dobai György, tőle a küldött levelemben amiről lehetett, tudósítottalak, s azelőtt Baló uram által is küldöttem volt; ezért amit azokban írtam, tehetséged szerint a tevő légy. Most is levén alkalmatosságom, nem akarván elmulatni, hogy vagy csak egészségem felől is tudósitanálak. Istennek hála különben egészségem volna, csak hogy a lábaim kiorbáncosultak. Kívánom, az levelem tégedet is tanáljon jó szerencsés órában, jó egészségben. Kérlek, az hitván gyermekeket, ha lehet s az alkalmatlan állapot megengedi, taníttasd. Szénaccsinálásodhoz s aratásodhoz úgy láss, hogy ha lehet, másoknál hátrább ne maradj [...]. Az én innen való kiszabadulásom felől az urat, Bethlen Gergely uramat és Sárosi János ítélőmester uramat találtasd meg. Legyenek ökegyelmek jó akarattal, nézzék Istent és a te gyámoltalan voltodat. A juhokat télbe az én tanácsomból ne tartsd, mivel tavaly is mételyesek lévén, az idén, tudom, többet, nem kevesebbet raktak hozza, és így a soka a mételynek meggyőzvé az őket, csak kivesznek kezedből. Ha tartasz is, csak az ifjád hagydd meg.

Ha hallani fogod, hogy más kapitit küldenek, annak alkalmatosságával valami szalonna- és égettborbéli sáfárságodat várom. Engemet hova-

hamarább magad s gyermekid egészségek felől, búzád, szénád mennyi lett, tudósíts, kevés kezed alatt levő embereid felől is. Bizony immár én is örömet közitekbe mennék, mert majd meguntam itt télben-nyárban szánkázni a tengeren. Hitván ruházatomból is majd kihullok. [...] Minden jóakaróimat s falusfeleimet köszöntöm, s hamar üdön való látást kívánok. Itt immár az aratás elmúlt, az új szőlő, füge, dinnye bejött; örömet kedveskedném, de nincs módom benne, hogy küldhessek. Ezzel Isten veled, édes atyámfia. Die 15 Juli A. 1688 Constantinopoli

a te jókat kívánó szegény hütös urad, S. Pál mp.

P. S. [...] egy süldőt tartogass jól, ha Isten hazaviszen, jobb újságot annál nem adhatsz.“⁴

Hazatérte után Sándor Pál inkább a labancokhoz húzott, habár öccse, Mihály még 1699-ben is Thököly szolgálatában állott. 1703-ban mint a császár hívétől az erdélyi kormányzék 200 rénes forintot vett tőle kölcsön. Pál nevű fia 1710. június 30-án Szebenből már mint „néhai nemzeti Sándor Pál meghagyatott özvegyének“ ír anyjának. Az utolsó erdélyi kapitálya tehát 1706 és 1710 között halt meg.⁵

KONSTANTINÁPOLYI NAPLÓ

1687—1688

24. *Mens. April.* Ebéd után indulván pusztá házamtól, jöttem feleségestől hálni Miklóstelkére, aholott egynéhány falusi és szomszéd jóakaróim comitiváim voltak. 25. *April.* Ebédre Szászkeresztúrra, hálni Felmérre. 26.

April. Ebédre Fogarasba. Itt mulattam az instructio kiadatásáért,⁶ a kocsióért és a lovakért. Diebus 27, 28, 29, 30.

1. May. Indultam ki Fogarasból, és ebédre jöttem Nagysinkre, hálni Kürpödre. 2. May. Ebédre Hocmánra, hálni Castahorzra. 3. May. Ebédre Szebenbe. Ma voltam szemben főkövettel, küssárosi Sárosi János⁷ urammal ökegyelmével, s itt mulattam pénzolvasásért⁸ és egyéb készületért. Diebus 4, 5, 6.

7. May. Délután indultunk ki Szebenből, hálni jöttünk Keresztényszigetre; itt a pap kapuját a Sárosi uram deákji és cselédi berontván, a szénájában elhordának, melyben nekem is részem volt. 8. May. Ebédre Szerdahelyre, hálni Szászsebesre. 9. May. Ebédet ugyan Szászsebesen öttünk. Hálni Szászvárosra jöttünk. 10. May. Ebédet Berettyó víz mellett a fűvön. Hálni Hatzogra. A Sztrigy vizén által Bácsinál és Piskinél jöttem. 11. May. Ebédet is Hatzogon; onnan által Várhely nevű falun (aholott azt mondják, régen Ulpia Trajana nevű város volt, de most elpusztult). Hálni Zajkánra, a Vaskapu mellé. 12. May. Által a Vaskapun sok sereggel, ott a Bisztra nevű víz mellett ebédeltünk; ebéd után által egy tolvaj falun, Remetének híják (ahol mind egyig hegyi tolvajok vannak). Hálni által az erdélyi és törökországi határt megszakasztó vízen, úgymint Marga vizén, és csak közel ott háltunk, kedvetlen és szeles üdőben. A strázsáknak jele volt KIRÁLY, mivel mind tolvajok levén, az APAFI nevet elfeledték volna. A Marga vize mellett mondanak egy falut, de pusztá

szegény. 13. May. Által a havason a Nagy-Márga vizén is, ebédre jöttünk Ugris nevű török parton levő falu mellé, sok török és tolvaj késérőnk levén.⁹ Onnan ebéd után megindulván, Jáz mellett el, hálni Karánsebesbe jöttünk, aholott bekéredzván a várba a bégtől (mivel magunknak szállásunk nem volt), a várnak egy utcáját eljártam, azután a bég magához hívatván, egészségiért egy filcsán kávé megittam. Ugyanitt váltottam el a lépát nyolc parában, az oroszlanos tallért ötven parában. Igen jól is gazdálkodtak török uraimék borral, hússal, mézzel, vajjal, csakhogy ők is a baxist, azaz honorariumot megvárták.

14. May. Karánsebesnél megindulván, által a Tömös vizén egy vámos hídon, ebédre egy elpusztult Kaurán nevű faluhelyre (aholott sok szép szilva és egyéb gyümölcsfák voltak) jöttünk, holott egy darab csonka kőfal áll fenn, de egyéb semmi épület nincsen. Azt mondják felőle, hogy elsőben azt a Kauránt kezdték volt építeni, azután felhagyván, Sebesbe mentek a lakosi, és ezért híjják igazán Káránsebest Kaurán Sebesnek. Ebéd után a lugosi törökök, tolvajok és legalább ötszáz tatárokkal megegyezvén, azok kísérték Lugosig. [...] Láttam Sidó várát¹⁰ egy hegyecskén a Tömösön túl, de pusztá állapottal fog lenni; azt mondják felőle, hogy régen Jósika familiájé volt, de most török bírja. Hálni jöttünk Lugosba, ahol a várát eljárván, láttam egy mozsárágyún: JOANNES SECUNDUS nevét — 1565-ben építetten¹¹.

Voltak több aprólék lövészerszámok is benne, de a vár semmirekellő; gazdálkodtak ugyan a törökök benne, de nem úgy, mint Káránsebesen, mivel egy egész báránynál egyebet semmit sem adtak. A bárány a mészárszékben járt 33 parán.

15 May. Törökkel, tatárral, tolvajokkal együtt Lugosból megindulván, sohult falut nem értünk, hanem hálni jöttünk a Pogonica folyóvíz mellé; voltunk pleno numero pogányokkal együtt másfél ezeren. 16. May. Ebédet öttünk a pusztán; hálni jöttünk Dente nevű falucska mellé. Csak kicsin palánkkal volt bekerítve. Ma a tatár táboron általjöttünk.

17. May. Ebédre jöttünk a Piszko¹² aljába, hálni Pancsovára, aholott a Tömösben megferedtem, és égi jegyet is láttam, mely mint egy kopja alányúlt napnyugotra; fertály óráig, úgy hiszem, látszott a fényessége. Ennek a Pancsovának van egy kús palánkkal kerített kastélya, a labancok nemrégén felégették volt, most is puszta állapottal van; vettem benne öt kicsin almát öt parával, azaz négy pénzzel (mert a para négy pénzben járt), a sónak okája három parán. Semmit nem gazdálkodtak benne a tolvajok. 18. May. Pancsovánál a Tömös-parton majd délig hajóba készültünk, és voltunk hajóval huszonkettővel, sajkával hattal. Magam főkövet urammal és a fővezér küldte emberrel amely sajkában voltunk, azt 18 lapátos vontta. Csak én a lovammal s kocsimmal két hajóba rakodtam, egy magyar mély-

földet jöttem a Tömösön és a Dunán. Ebé-
det Visnicén öttünk, és ott tizedfél oka bort
töltettem, okája járt hat-hat parán. Hálni be
Alba Graecára (sive Belgrádba), ahová hét
csauz kisíre be; a török táboron általvittük
az adót a vezér parancsolatjából; admirálták
valóban T. [Török] János gazdáék,¹³ mivel
nemigen hihették, hogy behozták az adót.¹⁴
Annak a hét csauznak szokás szerint mind-
ennek egy-egy tallért adott főkövet uram.
Etzki kapitíha által Baló Mátyás urammal
Visnicénél egyeztünk meg.

21. May. Sárosi János uram ökegyelme ve-
lem és Baló urammal estve a főtölmács¹⁵ lá-
togatására menvén, kávéval és serbettel ven-
déglette. Onnan dolgunkat végezvén, szállá-
sunkra visszamentünk. [...] 26. May. Hét
csauz jöven főkövet úrhoz, velek együtt
mentünk ki a táborra, aholott elsőben a ve-
zér tihája sátorába vittek, és ott kávéval,
serbettel megvendéglettek minket is Baló
urammal, és előttünk pompával vitték el az
anadoliai kaszás jancsárokat. Onnan Skerlet
urammal együtt mentünk a rez effendi (az-
az cancellarius) sátrába. Azután a fővezér
elvégezvén a dívánülést, Alla-t kiáltának,
és jöve a fővezér abba a sátorba, ahol rez-
effendi volt, ott beszélgetvén főkövet uram-
mal, engemet kapitihájának bepresentála (ad
ineluctabilem tristitiam), és főkövet uram-
nak elsőben, azután Skerlet uramnak, et sic
consequenter nekünk is galibát (azaz kaftánt)
ada a kaftáncsi pasa. Itt is főkövet uramat
kávéval vendéglék, de nekünk Baló uram-

mal csak néznünk engedék. A vezér aján-
dékít is, úgymint hat virágos kupát, három
erszény tallért a díványszőnyegre letövék.
Onnan a vezér köntösét megcsókolván, a
hámba visszamentünk, és ugyan ma privata
audentiája is volt a követnek a vezérrel
benn a városban. Úgy megfáradtam vala az
állásban, hogy alig állhattam, mivel három
vagy négy óráig tartott a főkövet uram ex-
positiója discursussal együtt. Itt is az öreg
gazda a követtel kávét, serbetet ivogatának,
de ut superius nekünk csak nézni engedék,
maga bizony ha kínálták volna, mi sem
vetettünk volna keresztet az italtra.

3. *Juni.* Az ország adóját beadtuk, aholott
főkövet uram a fővezérrel együtt, én s Baló
uram azon sátorban hátrább a csauz pasá-
val s más pasákkal együtt vendégeskedtünk;
de amelyik étel jobb volt, azt mentest el-
vitték előlünk; azután egyszer serbetet adtak
innunk (ez volt minden vendégség). Bizony
itt valóban jut vala az erdélyi jó bor eszem-
be, mert mentest jól lészen vala a vendég-
ség, si dabatur. Azután a fővezér más sátor-
ba menván, azt kérdi a főkövettől, hogy én
talán nem igaz magyar vagyok, noha Skerlet
uram így interpretálá, de a vezér, amint
más törökül értő emberek referálták, azt
mondta volna, hogy talán görög vagyok (de
mivel Skerlet uram görög, elhiszem, azért
nem akart úgy interpretálni). Arra monda
követ uram, hogy ez székely, igaz régi ma-
gyarok féle, a székelyek mind ilyen erős,
vastag, izmos emberek, kik juxta antiqua
sua privilegia, egy holnapnál tovább a ma-

gok zsoldjokon nem hadakoznak, hanem azután zsoldot (sive hópénzt) adtak nekik. Azután csakhamar felkaftányozának. Mikor eljöttem a vezértől, azt mondá Skerlet uram által a vezér, alludálván, elhiszem, a követ uram szavaira, hogy vitéz legyek, vitéz szolgálakat hagyjak magammal. Itt bátyámat, Baló uramat csak azért, hogy nem szintén olyan fejér, hasas, mint én, a székely nemzetből Skerlet uram kimosdatá, maga bizony Bacon székelyesebb falu Galambfalvánál. Ezután ide székelyt, kicsin embert az ország ne küldjön, hanem ha kicsin ember lesz, magyarnak, ne székelynek mondja magát.

5. Juni. A vezér tihája sátrában ex ejus vocatione felmentünk, aholott a szófiai pasa a Macedoniából való igen nagy haddal s nagy hadi alajjal (azaz pompával) előttünk elmene. Magának nyusztal bérlett kaftánt adtak; maga fizetett hada volt legalább ezer; csak zászlója volt, ha több nem, negyven, minden tisztnek kaftánt adtak. Maga után mentek a síposok, dobosok és trombitások. Ezután consequenter a tefterdár hada is eléjövén, a tihája volt csak vele. Vezetékje volt nro 7, de igen aranyos szerszámban, minden vezetéken egy-egy paizs volt. Ez pompásabb volt vezeték dolgából a szófiai pasánál, de had dolgából sokkal fényesebb volt a szófiai pasa. A két pasa, úgy hiszem, conjecturaliter volt tizennégyezredmagával. Úgy gondolom, harminc kaftánynál többet adtak ma ki a tisztviselő embereknek. A két pasának volt zászlója, amint megolvashattam, nro 60.

6. Juni. Fuimus apud Principem Janizarorum, aholott főkövet uram adott két kupát s egy fél erszény pénzt. Elég jó szívvel látta, mert kávéval jól tartta. Minden szeretetek s emberségek, úgy látom, él nekik egy filcsán kávéban és egy ital serbetben. Ezt elkövetvén, megajándékoza bennünket egy küs keszkenővel a jámbor sat. 16. Juni. Költözött által a Száván való hídon a jancsár aga igen pompáson. 19. Juni. Maga a fővezér is igen nagy pompával általment a Száva hídján, volt hét vezetékje; igen aranyos szerszámban maga előtt vitték a Mahumed zászlóját; merő vasban volt maga udvari népe kétszáz; magán is páncél vala, s azon felyül nuszttal béliett mente; pénzes tevéje, akiken ládák voltak, megolvastam, és volt nro 56, de úgy hiszem, a vas öltözeteket is azokban hordozták; két török hintója, vagy nyolc kocsija volt. Én soha bizony, megvallom, pompát ilyent nem láttam. A hid végén egy szegedi kímlő rácot felakasztottak vala, s úgy nézte szegény a pompát. Ali pasának is igen rendes hét vezetékje vala; nem volt, ítéletem szerint, alábbvaló a fővezér vezetékinél. Szép dolog ám az, ki kecskepásztorságból ilyen méltóságra mehet volt, mint a fővezér, mivel, amint mondják, ő az volt.¹⁶

26. Juni. A fővezér délután megizené, hogy a főkövet menjen ki a táborra s elbocsátja; mihelyt Szeredai Péter a hírt meghozá, mentest ki-kimenénk, és elsőben a tihája sátrába menénk; azután a vezér sátorába, és ott a főkövettel szemben levén, hatalmas csá-

szár és maga levelit kezébe adá és elbocsátá. Ez volt Zemlin mezőben lévő táborában. 27. Juni. Méne el Nándorfejtéri Jeni Hámból Sárosi János uram, én is a város végéig elkísértem, s onnan nagy szíbeli fájdalommal, sirással, sűrű óhajzással visszatérék. Köldöttem haza Szeredai Pétertől és Pálfi Mihálytól a kocsimat. Egy zsákban küldöttem egy paplant Balázs deák számára; a feleségemnek egy szederjes karmasint, két pár bagaria talpat, két kaftánt, a három gyermeknek három foszlányt, két ónpalackot; leveleket: a feleségemnek, Ferenczi Istvánnak, Biró Ferencnek, Ágotha Jánosnak, Sándor Gergelynének, Ugron Ferenc uramnak és másoknak is; de az elmém csak nagy búsulásban füle.

3. Juli. Indult meg a fővezér táborostól Zemlin mellől. 4. Juli. Én is nehezen elkészültem, és kedvetlenül ballagtam a tábor után. 5. Juli. Elértem a tábort, csak pusztaságot nézván a Szerémségen; a tábor pedig Szlankamnához szállott.

6. Juli. Szlankamnából megindulván, jöttem a charlóci szőlők között (itt én is szőlőnek való egest eleget szedtem) éppen Charlócra, melyet régi őznevezettel híttak Charonnak. Itt láttam egy elpusztult magyar templomot; a tornyát a pogányok török módon corrigálták. Charlócon általmenvén, értünk Varadinra (recto nomine Péterváradjára). Erős vára volna, csak ez a pogányság, minthogy másutt is az építésben nem gyönyörködik, úgy itt is a vár igen elpusztult. A fővezér, rez effendi¹⁷ és a tihája

eleget szemlélék, koslatának bele; elhiszem, arról discurráltak, ha megépítenék; de amint mások mondják, azt találták fel, hogy ha megépítik is, csak elég, mint eddig is történt, mikor építeni kezdték volna, in effectum nem mehettek, csak felgyúladott s elégett. (Nincsen a pogánynak a keresztyén munkához szerencséje. Ne is adjon Isten. Amen.) Ugyanitt láttam a lélek-sátor előtt nyolc fejet s négy embert, kinek mind feje, s mind a teste ott volt; azt mondták, hogy kímék voltak, de inkább hihető, amint hallatik, hogy keresztyén módon levén az üstökök beretválva, azt mondták, ha török párton valók volnának, törökösen beretválkoznának, de mivel úgy nem beretválkoztak, németesek lehetnek. [...] 7. et 8. Juli. Uturak Varadini. 9. Juli. Péterváradjától megindulván fel a Duna mellett, szoros utakon mentünk, és szállottunk Szófia nevű falu mellé. A vár a dombon volt, de elpusztult, erdélyi mélyföldet egynél többet nem jöttünk. Német büzt érezvén török uramék, a váradjai hídon nem merének általmenni, hanem otthagyták Thököly uramat egy Csaffer nevű pasával együtt, hidőrzésre-é? vagy csak annak színe alatt akarták magoktól elhagyni? magok tudják. Én szállottam egy nádos helyt, árokparton, aholott fűre gondom nem volt, mert elég sás volt, csak széna s abrakra; két elpusztult keresztyén falu helyén jöttem el, aholott csak a templom kőfalának holmi darab része volt fenn, a többi elpusztult. A falu helyén nagy berek van, neveket is a faluknak ki nem tanulhat-

tam. 10. Juli. Egy puszta falu mellé szállotunk, volt talán két vagy három rossz ház benne, a templomnak és klastromnak falai fennállottak. 11. Juli. Jöttünk Bukavárhoz. Igen rosszul voltam, mind szekeren jöttem, kapura sem mehettem; mindazáltal Skerlet uramnak Moysestől¹⁸ megizentem, hogy ha kívántatom, hol keressenek. 12. Juli. Uturak volt. 13. Juli. Jöttünk Valkó várához, alkalmas udvarház volt, bástyákra csináltatva; azt mondják felőle, hogy egy leány csináltatta volt. Unde nomen sortitum est: Valkó vára. 14. Juli. Jöttünk négyórányi földet egy ligetes erdőcskében, aholott a topcsiák mel-
lénk szállván, szállóhelyünkről eltudának a pogány ebek.

15. Juli. Jöttünk Eszék mellé, aholott a vezér nagy pompásan szálla meg, hova a hír jöve, hogy a Lotaringus¹⁹ a Dunán Valkó váránál felénk általköltözött a hadaival. 16. Juli. Uturak volt, és én Skerlet uramhoz menvén, valóban panaszkodék, hogy sem követ, sem posta nem jó Erdélyből; egyebet is monda. Sed transeat. 17. Juli. A városon Eszéken felyül csak közel a sáncot a törökök elkészíték, és a lövészszámokat is rávonták. 18. Juli. A német rájövén a törökre, a török is resistálván, volt velitatiójok egymás között, és a velitatio közben az ágyúlövés valóban hallatott mindkét részről. 19. Juli. Bővebben volt az előljáróknak csatájok, és én is kimenvén a vezér sátrához (kit a sáncon belől vonatott volt), elég fejet, rabot, zászlókat hoztak; mindennek baxist adott a fővezér. Valóban jó reménségben

voltak a triumphus felől János gazdáék. A híre az volt, hogy 18 zászló alól senki a katonák közül el nem szaladott volna. 20. Juli. Volt újólág velitatiójok, a németben is estek, láttam, hogy hozták a fejeket, de a törökben is igen sok sebest hozának vissza, elhiszem, ott is sok maradt. A jancsárookban és másokban is, akik próbálni mentek, kit pokrócban, kit kíkiben [?] haton s nyolcan is fogtak, úgy hozták a fővezér sátrához, vas derék darabokat is hoztak. A nyelvek azt mondták, hogy Hayzert ellőtték. [...] 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30. Juli. Mind Eszék mellett hevertünk. 31. Juli. Mentünk által az Eszéknél való hídon, s ott mindjárt megszállottunk. Amint általmentünk volna, egyszer az eszéki kapuban Csáni Mihályt megkaftánozák.

1. August. Ott mulattunk. Én mentem volt egy Rétfalu nevű magyar falucskába. Ma igen nagy eső volt egynehány ízben, annyira, hogy nem volt olyan hely a sátoromban, ahova az eső be nem hatott volna; az ágyam is merő víz volt. Bezzeg jut vala eszembe az erdélyi jó ház; de Isten az én sok vétkeimért attól engemet elrekesztett. Úr Isten, vigy még egyszer az én kunyhómba. 2. August. Uturak volt. 3. August. Mentünk Dardához, recto et antiquo usitate nomine Tardához. 4. Augusti. Mentünk Berna várhoz, a hídnak Eszék felől való részein szállottunk. Ezt is igaz régi nevezettel hínak Boronya várának; elpusztult, felhagyták, csak a vendégfogadója van fenn. 5. Augusti. Uturak volt. És ma Izmael pasát, kit Budáról

tavalyi esztendőben a megvételkor rablottak volt el, harminc erszény pénzzel váltották meg. A hídon túl volt sáncok a jancsárok-
nak. Itt kezdődik egy helyen a Baranyaság. Vizünk igen rossz volt, mind magunknak, s mind lovainknak. A szállásom volt a szőlőhegyen a híd végénél, igen kies helyen. 6, 7, 8, 9, 10, 11. Augusti. Mind uturak volt. Szép csendességben nyugodtunk, és a rabot is a németek közül mindennap hordották.

12. Augusti. Az egész tábor étszaka és reggel felkelvén, az Ér mellett alászállott egyórai földre. Reggel én is kapura akarván menni, csak elijedék, hogy a tábor elment, s én is az egriekkel utánok menvén, velek együtt a tábort elértük, és a tábor szélyin megszállottunk. A török a németre ment ellenkezni. A német Siklós és Pécs között megállván, egymással ellenkeztek; ellenkezésben (úgy hallottam) elsőben a török megnyomta a németet, de a német derekasan nekimen-
vén az ostromnak, a török megfutamodott. Én is Skerlet uramtól szállásomra érkezvén, mindjárt elkészültem, s hát csakhamar utánam jó a török, vágja egymást. Én is megindulék, mindenemet Istennek hála elhoztam, csak a sarum maradott el. Ilyen futást én bizony nem láttam soha, mert amennyi földet négy konakban (szállásban) mentünk el, déltől fogva estig visszaügettük s nyargaltuk. A török egyetmását hányta az útban, saruit, kincseit, in summa mindenét otthagytta, csak maga szaladott; ágyúját apróstól 140 nyertek el. A híre az, veszett el negyvenezer embere a töröknek, de ha hiszem is, csak

felére hiszem, az is a jancsárok közül ha veszett, mivel még (ítéletem szerint) mi-
kor az eszéki hídnál egybeszorultunk, lehet-
tünk százezeren.²⁰

13. Augusti. Az eszéki hídnál reggeltől fogva estig mind ott állottam, miég is estve sötétben nehezen jöhettem által. Egy nap s egy éjjel takarodott által a nép. A lovaim két éjjel s másfél nap semmit is nem öttek. A tatárság a Dráván a Ludak Pallóján költözött által. Ígértem volt két tallért, valaki a szekeremet általköltözteti a hídon, de Török uramnak magára, nem az én szekeremre vala nagyobb gondja: az vala jól, aki elébb általköltözhetik vala, mivel igen tartunk vala, hogy utánunk jönnek Német János uramék, a Drávába ugratnak, s bizony meg is lett volna, ha csak három- vagy négyszázan jöttek volna utánunk; mindazáltal áldja meg az Isten, hogy nem cselekedték, mert én is a Drávát megúszhattam volna, valamint úszhattam volna ki belőle. 14. Augusti. A havasalföldi hadhoz szállottam a mezőben. 17. Augusti. Érkezik Ráczy János Erdélyből. 23. Augusti. Indult vala meg a fővezér Eszék mellől egész táborostól, mindazáltal Eszék segítségére otthagytott vagy két basaalja hadat. 24. Augusti. Bukavárhoz szállott a fővezér, de én azt vélvén, hogy továbbmegyen, Ilokig mentem volt előre. 25, 26, 27, 28. Augusti. Uturak volt.

29. Augusti. A fővezér elindulván Bukavártól, jött s szállott Ilokhoz. 30. Augusti. Szállott Varadinhoz, a hadának egy részit hagyta Bukavárnál, s maga jobbik sátorit is

otthagyta, de egyéb impedimentumit elhozta. Ma nekem is az útban minden igaz ok nélkül egy magyaró kaftányt adának; mivel egy török Moyses Jánost veri vala, s mondám, hogy ne bántsa; ő azt gondolván, hogy szídom, hagyá Moysést, nékem terme, úgy üte egyszer, vigye el az ördög a fejét érette, ha el nem vitte is. 31. Augusti. A váradjai hídon túl sáncot ásatott, tartván attól, hogy a német ha rájön non putaremmel, valami rajta ne essék. Hír ilyen jöve; hogy a német Bajánál költözött volna által, a hidat maga után elhányatta, és a Lotaringus Eger alá, Hayzler pedig Tömösvár alá szándékozána. Ugyan ma hozta a török követ, Mehmet Aga Erdélyből a fejedelem őnagysága és mások leveleit.

[...] 10, 11, 12, 13, 14. *Septbr.* Mind Varadinnál hevertünk, aholott a hidat elrontották. Azután 15. *Septbr.* indultunk meg Varadintól, és szállott a fővezér Karlovicán alol egy hegyben. Varadinból tíz tarackot (vagy ágyúkölykeket) hoztak el magokkal N[ándor]fejérvárra.

16. *Septbr.* Szállottunk Szlankaménához. Benn voltam a városban. Régen volt kerített város, de elpusztult, csak imitt-amott állnak fenn a falai, s kapui is megvannak. [...] 17, 18. *Septbr.* Volt uturak Szlankaménánál. Ezt a Szlankament építette volt egy Szlanka nevű leány, Unde Szlankamena nomen sortitum est. 19. és 20. *Septbr.* Jöttünk két kónakban Szemplinhez, ahol Hunyadi János laktott és meg is halt. 21. *Septbr.* Zemlinnél a fejérvári híd végénél volt uturak. 22. *Septbr.*

Jöttünk bé Fejérvárra. Ma öttem ígelőször Törökországban új retket. Láttam új káposztát is igen szépet. 23, 24, 25, 26. Septbr. Uturak in Alba Graeca.

Finis castrametationis praesentis. 27. Septbr. Auxiliante Deo sub spe bona indulunk Konstantinápolyba. Eodem hálni Iszárcsikhoz. 28. Septbr. Megindulván reggel, találtam az erdélyi méltóságos három nemzetből álló követekre, ugyanis T. nemzetes küssárosi Sárosi János, branyicskai Jósika Gábor, pókai Sárosi János és szebeni Márkus Draut uramékra ökegyelmekre cum gratulatione. Ebédre Kolárra. Hálni Hasszán pasa palánkjára. 29. Septembr. Hálni Baticinához. 30. Septembr. Jagodnihoz, és onnan hálni a Morava mellé követ uramékkal ökegyelmekkel.

1. *Octobris.* Hálni Alexinhez. 2. *Octobr.* Jeni palánkjához. 3. *Octobr.* Nis vize mellé. 4. *Octobr.* Érkeztünk Nishez. 5. *Octobr.* Uturak volt cum magna periclitatione magnatum, mivel a két teskerecsit, tefderdár pasát, teftereminit (azaz catalogorum observator) s három jancsár tiszteket a fővezér sátorá előtt diribre-darabra vagdaltak. A jancsár aga és rez effendi megértve a pogányok gonosz szándékát (úgy hiszem, a vezértől alattomban), elszaladtak. Item: ma adtuk meg a fővezérnek és a tihájának a lovakat pókai Sárosi János urammal, csak ketten voltunk; a fővezérnek kettőt, egyiket aranyos szerszámmal, másikat csak egy lópokróccal együtt; a tihájának is egyet, de egyéb ajándékot ma nem adtunk. 6. *Octobr.* In-

dultunk meg Nistól, és ugyancsak Nisen feljül háltunk a nisi rétben.

7. Octobr. Velünk hált Skerlet uram, és már virradólag se recepit ad salutatem, mivel félt a mások táncától. És mi jöttünk háltni Muszta Pasa palánkjához. 8. Octobr. Sárkőhöz háltni. Ez egy szép küs török város. 9. Octobr. A Sár vize mellé. Itt hét lovakat loptak el. 10. Octobr. Dragomán newú vendégfogadó mellett eljövén, egy darab pusztta mezőn megháltunk, és ott is hat lovakat lopának el. 11. Octobr. In Sophiam venimus. Itt a fővezér elment, és én az erdélyi megírt követekkel elmaradtam. Macedoniába hogy mentünk, egyik felől Hémus, más felől Olympus havasi állanak fel.²¹ Valóban kösziklás hely volt, ha Nagy Sándor itt hadakozott.

12, 13. Octobris. Uturak in Sophia. Innen küldettem levelet haza a feleségemnek. 14. Octobr. Iter capientes ex Sophia, háltni jöttünk Ahmet (Tefterdar) Pasa palánkjára. Itt láttam egy igen-igen szép vendégfogadót, kit ez az Ahmet pasa építtetett volt. A közepin volt egy csetsme. A hám egészen ónos volt. Én s mások is úgy conjiciáltunk hozzá, ezer erszény pénzzel épülhetett csak könnyen. 15. Octob. Iktimányra. Ez is jó kis falu, elegy köröszténnel és törökkel.

16. Octob. Háltni Köz Dervendre. Ebben a mai utunkban láttam a mezőn egy helyen olyan meleg forrást, hogy a halat és tyúkmonyat belevetetették, s megfőttek szemünk láttára benne.²² Ezen a szálláson alol Tatár-pazarcsik felől láttam riskását elsőben arat-

va kalongyában s aratatlan is. A riskásatörő malomban is voltam; két kőből csinált kül-lője volt. 17. Oct. Hálni Tatárpazarcsikra, vagyon olyan, mint Sophia; olyan vendég-fogadót láttam benne, hogy me judice két-ezer ember elszállhatna benne; nagyobb és tágasabb volt Ahmet Pasa palánkjánál, de az mégis rendesebb és csinosabb volt, minden őnnal fedettek voltak. Itt maradt Moyses János, s itt halt meg is. Domine miserere ejus. 18, 19, 20. Octobr. Mind Tatárpazarcsikon (magyarul Tatárvásárhelyen) mulattunk.

21. Octobr. Ebédre Adatyőre. Hálni Philippire. Ez volt Fülöp királynak, a Nagy Sándor atyjának lakóhelye Macedoniában. A kösziklára felmentem, a Fülöp király várának (ut dicitur) kőfalait nehült láttam, nagy kösziklán volt építve. Igen jó város, Szophiánál és Pazarcsiknál jobb. 22. Octob. Hálni Papázkőre. 23. Octob. Kajalira. Igen jó szállásom volt. 24. Octob. Uzoncsoára, magyarul Hosszúfalura. Ezt Szinán pasa építtette volt. 25. Octob. Hermalinra. 26. Octob. Musztaha pasa küprüszire. Itt olyan szép híd vagyon a Missiren, kit ez a Musztaha pasa építtetett volt, hogy mását nem láttam, hossza mind faragott kőből való. 27. Octob. Tyemálykőre. 28. Oct. Drinápolyba. 29, 30, 31. Octob. — 1, 2, 3, 4, 5. Novembris.

6, 7. Novemb. In Drinápoly uturak. 8. Novemb. Indultunk ki Drinápolyból, hálni jöttünk Halfszára. 9. Novemb. Hálni Babára. 10. Novemb. Burgászra. 11. Novemb. Karaszi-

nekre. 12. Novemb. Csorlóra. Itt igen jó s bő bor volt, magyar ízen termettek. 13. Novemb. Calibriára, antiquo nomine: Calabria. Helenát Páris itten kapta volt el; a tengerparton a vára; talán a tengeren sétált Ilona asszony, s úgy kapták volt el. 14. Novemb. Bulyuk Csecsmetsére. Hálni Konstantinápolyba. Úr Isten! Hála legyen felségednek, hogy ennyi sok zűrzavar és fegyver között is megtartottál és békével hoztál ide; megfizettél undok bűneim szerint. [...]

27. Novemb. Szultán Szulimán császárt az Eyipben (vagy mint a magyarok híjják, Szent János templomában), kardot kötven az oldalá[ra], császárrá tötték,²³ ahova tengeren ment vissza, pedig a város között igen nagy pompával lovon jött, csak kadi ment előtte kétszáz. A fővezér²⁴ és mufti a császár előtt mentek. A kajmekám pedig Küprüli Oglu s vezér előtt a több vezérekkel együtt. A császár után mentest a szeliktár a császár fegyverét vitte; köves és aranyos szerszámú vezetékje volt vagy kilencig való. Szultán Mehemet²⁵ volt a letött császárnak a neve, kit ugyan a császár házánál fogva tartottak; áll ennek gratiájában mind élete, halála. [...]

9. Decemb. A követeket őkegyelmeket a fővezér hívatván, hazabocsátá.²⁶ 11. Decemb. Indultak haza a követek Erdélybe, engem pedig csak Sztamboldban nyomorogni hagyának.

Anno 1688. 2. Januar. Nagy mennydörgés, csattogás volt Konstantinápolyban. Anno

1688. Iteratis vicibus voltam a keresztény temetőben, s láttam Béldi Pált, a szebeni polgármestert, Lucs Jánost, Szalánczi Istvánt, Domokos Mihált (amint elolvashattam) és Zólyomi Dávidot hol fekszenek. A többin mind kő vagyon, de Zólyomin semmi nincsen, csak mint olyan áruló érdeme szerint temettetett. Kálnoki Bálintot egy szántóföldbe temették, a temetést szántják, s valóban jó búza is vagyon rajta.²⁷ [...]

Anno 1688. in Stambold. 20. Febr. Tették ki a fővezér Scyaus pasa udvarában a boncsokat a grádicshoz. Quod est Signum belli affuturi. 28. Febr. Voltam szemben a fővezérrel, tevén holmi dolgokról poroncsolatot.

2. Mart. Virradólag nagy tumultus volt, a fővezér Scyaus pasát a házában invadálván a jancsárok, több complicesekkel együtt magát megölték, feleségét, gyermekét s minden javait elprédálták. 29. Mart. Jött Baló Mátyás uram az új vezérhez, Ismael pasához követségben. 31. Mart. Felhívatván a fővezér Baló uramat, instructióját őkegyelme proponálta.

10. April. Újólág felhívatá, és urunknak önagyságának szóló levelét kezébe adván, dimissiót ada. [...] 12. April. Ment el Baló uram haza. [...]

6. May. Skerlet uram által voltam szemben az új vezérrel és tihajával önagyságokkal. [...]

29. Juny. A törökök ramazánja, azaz böjti kezdődött, mely egy egész holnapig szokott tartani. A böjtök pedig ez: egész nappal,

míg jacit nem kiáltanak, sem észnek, sem isznak, azután egész éjszaka vendégeskednek.

19. *Juny* [!] Újólág a császár és fővezér udvariba tették ki a boncsokokat.

28. *Augusti*. In Stambold. Vitték ki a sátorokat és boncsokokat Daut pasához.

2. *Sept*. A jancsár aga maga is kiment oda. 3. *Sept*. A császár anyja és felesége vagy harmincig való hintóval s kocsival kimentek. A császár maga is a fővezérral együtt igen fényes pompával kimentek. A Mohamet írását és zászlóját két felöltözött tevéen elől vitték. Azután a császár ment mindenfelé, mindeneknek a fejét hajtván, utána a maga udvara népe: vezetékje volt nr. 12, hintója nr. 8. 5. *Sept*. A letött császárt is, szultán Mehemedet öt hintóval együtt kivitték. 10. *Sept*. A jancsár aga megindult Daut pasától Drinápolyba. 11. *Sept*. A császár és fővezér is megindultak. 16. *Sept*. Mivel a Belikről semmivel nem segitettem, készületnek okáért hátramaradtam, s indultam én is Drinápolyba, kedden hálni jöttem Bulyuk Csecsmetsére. 17. *Sept*. Hálni Szilitriára [!], vel antiquo nomine Calabriára. 18. *Sept*. Hálni Kalisztoramra. Karaszinek mellett jöttem el. 20. *Sept*. Hálni Burhaszra. 21. *Sept*. Hálni Babára. Ebédet öttem Babán túl egy pusztá görög faluban, Alpoli nevűben. 22. *Sept*. Halfszára. 23. *Sept*. Be Drinápolyba per octo dies.

4. *Octob*. Volt a zsidóknak új esztendejeknek napjok, mellyel emlékeztetnek arra,

mikor Ábrahám Izsákot meg akarta áldozni. 5. Octob. Volt a törököknek is kurbán bajarámjak. Ma Istenért ki-ki értéke és tehetsége szerint alamizsnát osztogat. De nekem mégsem adott senki semmit is. A császár, császárné és császár anyja is feles johokat vágattak ma, amint hallom, a mások lelkekért. Vége az 1688. esztendőnek.

Anno 1689. die 6. Junij. Drinápolyból a császár és fővezér Nándorfejérvár felé táborba indultak. 6. Junij. Indultak és mentek Musztahar pasa küprüsijéhez. 7. Junij. Hermanlira. 8. Junij. A császár Uzoncsoára, de én el akarván maradni a táborból, divertáltam egy tolvaj rác faluban, Uvarcsik nevűben. 9. Junij. Kajalira. 10. Junij. Popázkő mellé. 11. Junij. Nagy pompával be Philipire; túl a hídon volt a sátora és tábora. 12-től 19. Junij. Uturak ad Philipopolim. Ide medio tempore öt vagy hat németeket küldött a tatár hám, ha kiket examinálnván, decapitáltak. 20. Junij. Megindulván Philipitől, hálni Tatárpazarcsikhoz. Bemenvén a városba, felkeresém a gazdát, aki Moyses Jánost eltemettette, temetésit is megmutatta. 21. Junij. Köz Dervenden feljül hálni a mezőbe. 22. Junij. Havason a Mirica mellett háltunk. 23. Junij. Hermanli mezőre. 24. Junij. Ahmet teftedar pasa hámjához. 25. Junij. Szófiához. Itt is pompával acceptáltak a császárt, veres, sárga materiát terítvén a lova lábai elé. 26. Junij. Boszniai Szeraszker Topa Huszain pasa küldött 30 keresztvény zászlót és nyolc magyar katonát,

kiket megexaminálván, a császár lélek-sátra előtt levágattak. Bizony kár volt, mert jó-forma katonák valának.

A konstantinápolyi kapuknak nevek, melyeket írtam fel rend szerint a tenger mellett a császár háza felé Szent János (törökül Eyip, aholott az új császárnak, mikor confirmálják, kardot kötnek az oldalára) felől alá.

1. Ayvaszan Kapi (ügymint kapu), magyarul teszen: Sárga Bi[r]salma kapu. 2. Balat Kapi, az Erdélyi háznál levő districtus és kapuhelybeli utcák. 3. Fenor Kapi. A görögök leginkább ott laknak, magyarul: Lámpás kapu. 4. Pero Kapi. 5. Jani Kapi — Új kapu. 6. Ayak Kapi — Gyalog Kapu. 7. Cimbali Kapi. 8. Un Kapi — Liszt kapu, ott árulják. 9. Ayazma Kapi — Forrás kapu, annyit teszen. 10. Odan Kapi — Fa kapu, ott árulják. 11. Szindan Kapi — Tömlőc kapu, Babaciefér [?] kapunak is híjják. 12. Balak Paszar Kapi — Halvásár kapu. 13. Baszca Kapi — a császár és vezér háza felé azon mennek ki. 14. Ahi Kapi — a császár istállóira való kapu. 15. Csatlak Kapi — Hasadott kapu. 16. Kun Kapi — Fövényes kapu. 17. Jeni Kapi — Új kapu. 18. Daut Pasa Kapi. 19. Szamaria Kapi — görögök laknak ottan is sokan. 20. Jedicula Kapi — Jediculánál való kapu. Ójjon Isten ennek sokszori látásától. 21. Szikuiri Kapi — Cilibráj kapu. 22. Jeni Kapi — Új kapu. 23. Tap Kapi — Ágyú kapu. 24. Ehina Kapi — Drinápolyi kapu. 25. Egri Kapi — Egri kaput teszen. [...]

**Konstantinápolyban régi császároktól épített
nevezetes mecsetek**

1. Ahmet Pasa csámi (úgy mint mecset), mely vagy on a drinápolyi kapunál, másképpen híjják: Mehasz Szultán mecset.

2. Szultán Szelim, e mellett nem messze tőle Fetié nevű mecset, avagy csámi, mikor elsőben Konstantinápolyt megvették, ott imádkoztak.

3. Eszki Szultán Mehemet, ez vette meg Sztamboldot, annak mecseti vagy csámija.

4. Szultán Szulimán, vagy on más nem messze mellette, melyet hínak Schetzadae csáminak; ugyan Szultán Szulimán csináltatta, de egy fia lévén Schetzade nevű, annak nevére nevezte. Ez a szultán Szulimán hódoltatta Erdélyt ide.

5. Szultán Bajazet.

6. Szultán Ahamed, másképpen most híjják feni csámi Achmedarunál, ahol a réz kigyó és a nagy szál kő, mely Theodosius oszlopának hívattatik, vagy on.

7. Aya Szophia, aki a keresztényektől maradt; ehhez a csámihoz azt mondják, hogy a császár is adózik ezeregy pénzt napjában, törökül *Bin bir Akcsi*. Ezek csak drinápolyi kaputól fogva a császár házáig a tetőn vannak, s nevezetes mecsetek; de ezeken kívül ki tudná megszámolni, mennyi nagy és apró mecsetek vannak, kiket vezérek, pasák és egyéb főemberek csináltattak. [...]

Azt mondják, Konstantinápolyban öreg mecsetek vannak, melyben napjában kiáltanak, nro. 488, apróbb mecsetek 4596, iskolák 1654, academiák 585, ispotály 169, der-

visék lakóhelye 886, csecsmek 1975. Utcája pedig négy vagy [...] ezer.

Igaz-e, nem-e? Én nem tudom; elég az, hogy felettébb nagy hely; az is igaz, hogy csak zsidó negyvenezer lakik benne. Hát török, görög, francia, belga és egyéb nemzetiség mennyi lehet — ítélje meg akárki.

KOMÁROMI JÁNOS

A Komáromi János (megh. 1711), Thököly titkára származására és életére vonatkozó irodalomban nem egy ellentmondást találunk. Nagy Iván és nyomában Szamota István, valamint Szinyeyei József szerint a „belényesi“ előnevet viselte. Apafi Mihály 1684. június 18-án kelt levelében azonban „Ioannes Komaromi de Szántó“ néven fordul elő, ami abaújszántói származását bizonyítja.¹ Prédikátorcsaládból származott, a sárospataki kollégiumban tanult, s már ifjúkorában (1684-ben) az erdélyi fejedelem szolgálatában állott: Kara Musztafa török fővezérhez küldték. Erdélyi honosságot kapott, és 1687. február 13-án a fejedelem az Alvinc melletti Borberekén birtokot adományozott neki. Teleki Mihály kancellárnak bizalmasa, titkára volt. Miután a nagyhatalmú erdélyi kancellár a zernesti csatában elesett, Komáromi volt az, aki a kancellár özvegyét szeptemberben (11-én és 21-én) levélben értesítette „ura elmúlásáról“, valamint Thököly erdélyi fejedelemmé választásáról.² A harcban részt vett és fogásba esett Komáromit Thököly küldte ki Teleki holttestének felkutatására. A fejedelem saját ingét,

lábravalóját adta Telekire, úgy tétette koporsóba, majd a testet Komáromival Görgénybe indította. Egykori pártfogójának családjával még élete alkonyán is levelezett: a kisászsiai Nikomédiából a kancellár fiának, Teleki Mihálynak 1704-ben küldött levelét így írta alá: „Kegyelmednek már megvénült és őszült alázatos szolgája.”³

A zernesti ütközet után Komáromi János a kuruc Thököly fejedelem híve és titkára lett. A zentai csata (1697. szept. 11.) után pedig vele együtt Nándorfehérvárról a török fővárosba ment. Öttingen portai császári követ arra kérte a törököket, hogy távolítsák el Istanbulból az osztrák—török békére kényelmetlen Thököly Imrét, ezért a volt fejedelemnek udvartartásával együtt Nikomédiába kellett költöznie. A bujdosás kiváltotta lelki és erkölcsi válságok következtében Komáromi vallásos jellemmé formálódott. Neki jutott osztályrészül, hogy a katolikus Zrínyi Ilonát és az evangélikus Thökölyt református könyörgésekkel és kegyes imákkal a halálra előkészítse.⁴

Az erdélyi köztudat Komáromiról sokáig azt tartotta, hogy a bujdosás alatt hunyt el. Kortársait bemutató versében Apor Péter is azt írja, hogy „Komáromi János Törökországban halt meg”. A valóság azonban az, hogy Thököly halála (1705) után Komáromi hazatért, és a II. Rákóczi Ferenc től adományként kapott Sáros megyei Cselfalván telepedett le. Ő hozta haza Zrínyi Ilona és Thököly írásait és ingóságait. Szinnyei szerint egyetlen fiával együtt az 1711-ben Cselfalván dühöngő pestis áldozata lett.

A legszebb és adatokban leggazdagabb XVII. századi balkáni és törökországi utazási naplója —

Törökországi diártum és experientia, 1697—1705 — irodalmi alkotásként is számottevő, de ennél is sokkal jelentősebbek földrajzi, történelmi és néprajzi leírásai. Naplójának az Al-Dunáról írt része valóságos gyöngyszeme a korabeli útleírásoknak. Részletesen leírja a Duna mindkét partját, feljegyzí a Vaskapu római feliratait, figyelmet szentel a történelmi és régészeti emlékeknek. Másutt képet ad a török fővárosról, Rodostórol, a kisázsiai Nikomédiáról, a Márvány-tenger és a Boszporusz nevezetességeiről.

Alább közölt útinaplója az 1697. október 8-tól 1705 szeptemberéig történt eseményeket tárgyalja. Idézzük Hopp Lajos megállapításait a naplóra vonatkozólag: „A Belgrádtól Konstantinápolyig terjedő rész érdekes útleírás, a régi római és magyar történelmi nevezetességek, városok, népszokások, mendemondák és úti élmények rajzával. 1700 augusztusában Rodostóba is elvetődnek, amelyről a naplóíró — két évtizeddel Mikes Kelemen előtt — érdekes leírást adott. A konstantinápolyi évek előadásakor a kezdeti szaggatott kronológiai tagolás helyébe szinte összefüggő elbeszélés lép: Komáromi, a merev és száraz naplóformát kítágítva, már-már regényes köntösbe öltözteti mondanivalóját. A keleti pompa valósággal lenyűgözi a naplóíró; az egzotikus állatok, a »csudás halak« és »tengeri unikornisok« festésekor mintha a barokk csodavilág elevenedne meg képzeletében. Komáromi írását igazán értékesse és maradandóvá érzellemmel és kegyességgel átítatott stílusa teszi. Ez különösen naplójának befejező részét, a nikomédiai éveknek, Zrínyi Ilona és Thököly halálának leírását jellemzi.“⁵

TÖRÖKORSZÁGI DIÁRIUM ÉS EXPERIENTIA
1697—1705

Anno MDCXCVII. die 8. Octobris. Isten hírével indultunk meg Lándorfejérvárból furkatán, az Dunán háltunk meg egy *Visnica* nevű rác faluban, ki mellett az Dunán egynehány malom vagyon, melyeken felül csináltak három ízben is tumbeszokra karfás hidat az Dunán az török császárnak, midőn Tömösvár mellé ment.

Die 9. Octobris. Innen megindulván, értük jobb kézre Iszárcsik nevű török palánkot, ez alatt rác falu vagyon, szőlőshely, alább válik jobb kézre az császárnak útja, mikor Drinápolyba vissza mennek.

Jobb felől alább értük egy dombon Beli bék temetését, ki a Mohács mezején,⁶ mikor Lajos magyar király elesett, az törökök harcát valami stratagemával secundálta volt, kivel magának Vég-Szendrőt demereálta, mely mentést alább vagyon. A temetése három szegeletre építve, negyvennyolc tornya, két kerítése, külső-belső vára igen tágas hely. Egy Helena nevű görög kurva leány építtette (ki akkortáiban a Dunának azt a részét nagy messze le bírta), kinek a Dunán felől való kerítésére a maga kurva címerét különös kőre metszette, magát pedig mezítelen (becsületes leány volt ökegyelme) kőből a belső várában kifaraghatta. Ezt az várat, noha az Duna mossa észak felől, de körül vizes árka is vagyon, úgy kívül vizes árkocskája az mellette levő török és rác városnak. Az mostani Olaj bék igen

emberséges ember benne, de a lakosok igen rossz emberek. A dinnyének rettenetes di-vatja van köztök. A helynek minden életre való alkalmatossága megvayon; azért tartották kedves lakóhelynek az rác királyok vagy despoták is.⁷ Napkelet felől szalad mellette Jazova vize az Dunába. A város mellett vayon egy régi keresztény templom s holmi régi római monumentom is. Ezt a Vég-Szendrót osztán, midőn egyszer magyarok rabságába esett Beli bék, adta volt feje váltságába az magyaroknak oly véggel, hogy esztendőre visszaveszi fegyverrel, aminthogy hat hónapok alatt vissza is vette. Ebben volt egyszer fogva Hunyadi János is,⁸ melyért jól megfizetett volt szabadulása után Lándorfejérvárnál. Ezt is az német megvette volt, de Kupruli vezér visszavette, s most is török bírja Servia országgal.⁹

Alább bal kéz felől szalad az Dunába az pusztáról az Orlai nemzet Karka nevű pusztá földvárakféle mellett kijövő Ponyiva¹⁰ nevű igen tolvajos és rákos víz, mely alatt midőn Badensis Lajos herceg Erdélyre fordult, Törökország felől a Dunán hidat kötettett volt, és Kupruli vezér Lándorfejérvárnak indulván, azt füst alatt nyolcadnapra világ csudáját megvette, ma is töröké.

Alább jobb kézre értünk Kujlic¹¹ nevű török várat, egyfelől az Duna mossa körül, mind magának, mind az alatta való rác falunak vizes árka felettébb szúnyogos hely. A törökök azt tartják, ott lakik a szúnyogok császára is. Engemet itt e tájon egyszer másszor az szúnyogok sokat csíptek. Erős,

vastag kőfala vagyon, az a kurva görög Helena leány épétette volt. Amely török császár Lándorfejérvárát megvette, az ágyúknak való rezet tevéken hozta volt ki magával, s ebben a városban öntetett ágyúkat, kikkel megvette. Az alatt szalad jobb felől az Morava vize a Dunába, mely Nis s Jagodina felől foly alá. Alább vagyon a Dunának egy nagy szigete, kiben vagyon egy Osztrova¹² nevű nagy rác falu. Ebben volt salva guardia bátyám, Inczédi György uram, kiben hétszáz tyúkot ett meg. Ez a föld már a Morván fogva Misia ország. Posaróca nevű török és rác várost a Dunához egy mérföldnyire, ennek a palánkját a kurucok építették, jó árokkal, palisadákkal. Én is negyedfél ölet építettem benne, mivel quartélyunk volt vagy négy esztendeig, közel volt hozzá az Duna mellett nekem egy Klenomnik nevű jó rác falum, több volt száz embernél benne, kiment huszonnégy szekerek. Ezek tartották szegények az én szolgálóimat, lovaimat, Isten fizesse meg nekik.

A Duna felett volt régen az falu határán az rómaiaknak egy igen nagy földvárak a hegyen, soha annyi csigát nem láttam, mint ennek az oldalain; fácán, fogoly, őz, szarvas, vaddisznó s hiúz is, sok gabona, gyümölcs, szőlő, jó bor, méz, gyönyörű forrás. E határon fogta elevenen Kemény László úrfi is az fácánt. Ezen faluban hala meg az én kedves, deres iramó paripám, kit az asszony, Teleki Mihályné asszonyom adott volt, mikor az szegény úr, Teleki Mihály uram tes-

tét a harchelyről Görgénybe vittem annyi veszedelmek között.

A megírt Osztrova nagy szigetén alol egy kevésbé elestveledvén, az furkatánk valami régen elsüllyedett hajóban megakadván két ízben is, csaknem egész hajótörést szenvedtünk, virradtig csak veszekedtünk, sehová sem mehettünk, addig forgolódtam én is, hogy az órám kulcsa elszakadt az órámról s a Dunába veszett, más reggel kiszabadulván, kiért dicsőség a nagy Istennek. Másnap, úgymint

Tizedik Octobris az Mlava vize jobb felől az mint a Dunába foly, és a mellett egy rettenetes nagy régi, Rómához tartozott földet és füvel már beborított városokat¹³ (neveket sem tudják a régiség miatt. Ennek köveiből Vég-Szendröt s Kujlicot építtette a kurva görög leány, Helena) elhagyván, elérkeztünk *Rám*¹⁴ nevű török vár alá, ki kősziklán van az Duna felett. Ezt is az régi római császárok építtették volt. Ennek is török városa palisatával van várhoz foglalva. Ebből nézte a görög császár azt az harcot, melyet a Dunán túl a *Karassó* vize mellett István magyar királlyal tett,¹⁵ az sziget is ott van, kiben szemben lettek osztán egymással. Ezzel általellenben vagyon *Férpalánk*¹⁶ nevű török vár, kit egyfelől a Duna, másfelől az *Karassó* vize erősít meg. Itt halt meg a kurucok keze alatt *Marchio Doria*, az császár generalisa.

Innét hajtották el nekem is egynéhány ökreimet a labancok. Ezeken alol kezd az Duna a hegyek közé menni. Erre nézve mi-

kor a szelek keménykednek, a Dunán fel a habokat a várba is béhányják. Itt *Rám* alatt az jó portusban mi is megháltunk.

Tizenegyedik Octobris. A Duna a hegyek közé esvén, jobb felől érkezünk *Pék*¹⁷ nevű török palánkhoz, mely alatt a Pék vize¹⁸ beszakad a Dunába, ez is rettenetes pandúros hely, kedves passusok volt, míg a palánkot oda nem építette a török.

Ezen alól bár felül marad *Modva* nevű hely, nagy kifogóhelyek a pandúroknak, mivel ott mennek bé Halmágyi vidékeire, mely éppen *Hersováig* és az erdélyi havasokig s *Karánsebesig* s *Zempalának* tájáig tart. Ezen felül vagy a *Galambvári sziget*,¹⁹ kiben húztuk volt magunkat, midőn Heiszler generál Lándorfejérvárát víjatta. [. . .] Értük aztán *Galambvárat* (a török s rácok *Guvesdselminek* hijják), itt nagy szélvészünk volt, annyira, hogy ki kellett kötnünk, de csendesedvén, nem háltunk meg. Nagy kősziklán van ez a vár, kinek tövéből nagy bő források jönnek.²⁰ A Duna éppen a kőszikla tövét mossa. Ritka dolog, hogy itt csendesség volna, falatonként kapja fel a rettenetes szél a vizet, s mint a házat, úgy viszi. [. . .] Nyolc tornya vagy a kősziklán: tetőtől fogva az aljáig mind épület van. Itt *scorpio* is elég van az házakban. A hegy alatt város is vagy a palizatával erősített. Általellenben is volt régenten valami erősség, vég nélkülváló gyümölcsöse van ennek is, szép szölei, közel hozzá a mezőn volt harca *Zsigmond* magyar királynak a törökkel, hol úgy meg-

verték, hogy csolnokon szaladt által a Dunán.²¹

Mentést alább ennek, az Duna partján való kősziklából rettentő lyukakból szoktak minden tavaszba inkább kijőni valamely igen apró mérges muslicák,²² ellepik a földet mindenfelé egynehány mérföldig, felette sok marhát, kivált bialt ölnek meg, mikor hevenyiben érik; ürmöshajjal kell akkor a marhát kenni, ganajjal füstölni, kivált az orrokat kell oltalmazni, hogy beléjök ne menjenek; harmadnapig legmérgesebbek, de eltartanak tizenöt s húsz napokig is, kivált ha esőlé és nagy szelek nem érik, eldagadoz minden marha, akit megcsípnek, néha az embereket is megölik. Eleget csípdezték az én lovamat is.

Alább jobb felől értük Bernice nevű puszta földvárat, egy hegyen, kinek alatta nagy régi sánc vagyon, ki mellett foly a Bernice vize a Dunába.

Alább értük jobb felől Dobra nevű török palánkot, itt jó portus lévén, megháltunk.

Tizenkettődik Octobris. Tovább jobb felől értük az Duna-parton a rómaiaknak valami épületeit, csak a kőfalai látszanak darabban, s még alább Drenhova nevű puszta régi épületet. Itt kezd sebesen menni az Duna, s itt kezdődnek az Dunának egynehány nevezetes veszedelmes helyei is.²³ Itt fogják már a szép tokokat, sőregeket. A halász kalugyer háza jobb felől látszik a kőszikla tövében. Itt régen a római császárok főlhúzták, állásoknak pallókat csináltattak a kősziklák oldalaiban, amint most is meglát-

szanak a lyukak. Alább látszanak a Duna közepén, mint a bialok, olyan kősziklák, a hajóknak nagy veszedelmére.

Bal felől látszik a Taktafiának nevű nagy magas kősziklája: *Kadikő* nevű, azért, hogy régen a tolvajok egy török császárt elfogván, odavitték, kivel fogtak egy vajvodát is; mind a kettőtől kérdezték a tolvajok, ha ők fogták volna őket, mit csináltak volna velök? — A kadi (vagy juris consultus et judex) azt mondta, hogy ő jól és becsületebben tartotta volna. A vajvoda pedig azt mondta: hogy ő mint tolvajokat szokás, aszerint büntette volna. A tolvajok erre a vajvodát elbocsájtották, azt mondván: hogy azt méltán s érdemek szerint cselekedte volna velök. A kadi pedig bíróvá lévén, hogy hamisságokban kedvezni mondta volna magát, arról a kőszikláról letaszították; azért hívják *Kadikőnek*.

Már itt jobb felől amint azonban a Dunának rettentő sebes veszedelmes helyein leereszkedik, láthat szép fejr, kék, sárga, fekete s tarka nagy márványkő hegyeket éppen Poricsáig, melynek palánkja és faluja a Duna szigetjében vagon; törökök, rácok lakják. Ennek sok szép szőleje, gyümölcse. Itt vagon a vizának, toknak, sőregének és kecségének bősége. Itt mindenkor egynehány száz ember van készen, kik segítik felvonni a Duna sebesein a terhes hajókat, másként fel nem mehetnek; egy hajót ötven, hatvan és száz ember is húz. Ezeken a sebeseken nem minden ember resolválja magát, hajóban ülven, ereszkedni le. De én a

kalvinista hitet elővévén, ki nem szállottam az furkatából, avagy födeles hajóból.

Onnan alább ereszkedvén, látszik az Duna-parton bal felől három torony,²⁴ kiknek olyan emlékezeti vagyon, hogy annak a földnek királyának régen megmaradott két nőtelen fia s szép hajadon leánya; mind a kettő vágyott a leányra. A leány tőlök nem maradhatván, végre olyan választ adott nekik, hogy építsenek mindnyájan egy-egy tornyot, ő is épít; közülök ketten az melyik hamarább elvégezte, ahhoz megyen. A leány hamarább elvégezte a harmadikat, mely szintén a Duna szélén vagyon, s mentést bele-rekeszkedett, s midőn bátyjától nem maradhatna, az toronyból az Dunába ugrott, hogy sem egyiké, sem másiké ne legyen.

Kevéssé alább jobb kéz felől vagyon egy régi épület, kit régen a rómaiak a Duna őrzésére csináltak volt, mely tájon szakad a Ponisa vize is a Dunába. Itt a Duna kevésbé csendesebb, de csakhamar jut az ember a Duna közepében egy kősziklához, kit a rajta vagy miatta esett sok hajók veszedelmeért *Verkőnek* hívnak.²⁵

Itt kezd mentést a Duna öszveszorulni az rettenetes kősziklák közt, hogy egy pisztollyal általlóhetnék. Csuda dolog, holott lesz ott az az felettébb széles víz. De én azt mint az históriákból olvastam, azt írják, hogy egy része a hegyek alatt másfelé szakad, s az Adriaticumi tengerbe megyen.

Ebben a kősziklák szorosiban találtuk bal felől azt az csudálatos kőlyukat, kiben a fönt megírt kurva görög Helena tartotta

kincsét, és jó darabon kőfalakkal, tornyokkal, az mint a fundamentomi mutatják, az Duna szélétől fogva az iszonyú kősziklához volt ragasztva. Ennek forrása s felül oldalas lyuka, kin a füst kimehetett belőle, s felül rajta lyuk vagyon által rajta, melyen Halmágyi vidékéről bele általjöhetnek.²⁶ Ebben is a német erős praesidiumot tött volt, sáncokkal, lövészszámokkal megerősített, honét csak muskatállyal is akadályozhatták a Dunán feljövő hajókat, de belőle nagy munkával a török kiverte, a lyuknak a száját berakatta és előtte a poricai rác papot, ki oda a németnek kalauza volt, felakasztatta. Én magam is láttam az fán függni, az lyukban is jártam, mely akkor a német testektől igen бүdös volt.

Alább vagyon közel az a hely is, hol a Dunát Adrianus császár általláncoltatta. Látszanak azon toronynak is még fundamentomi, amint az Dunának szorosi végeződnek, jobb felől a kősziklában vagyon egy fejr márványkőre kimetszve az Adriánus császár titulusa és címere, de a régiség úgy elkoptatta és avította, hogy alig ismérhetni meg.²⁷

Érkeztünk Hersovához, mely Halmágy vidéke felől a Duna-parton vagyon, most pusztá. Átalleben vele vagyon a régi erős sáncnak a helye, hihető, ott valaha hidat tartottak az Dunán, mivel alkalmasabb helyet a Dunán való hídnak alig láttam. Mentést alább vagyon a Hersovának szigetje is, kiben a német praesidiumot tött volt, de a török kiverte, s most a kanisai törökök laknak benne. Itt szakad az fekete víz az

Dunába, és Erdély és Karánsebes felé út nyílik. Mi is itt megháltunk.

Tizenharmadik Octobris. Itt már mindnyájunknak lovakra kellett másnap ülni, mert a Vaskapun ereszkedett le az furkata, avagy hajó, kiben közülünk senki nem maradt, hogy könnyebb legyen, mivel itt a Dunának zúgó sebessége elhihetetlen, és többire egymást érő hegyes kősziklákon való szökődése és aláesése miatt, mivel mikor a Duna megapad, úgy vannak a kövek, hogy gyalog ember majd általmehetne rajtok, és így ha jó kormányos nincs, mentést elvész a hajó, mihelyt kőben ütközik. Mikor a terhes hajókat ott felvonják, sok terhet rólok leszedvén, szekereken hordják fel, míg a sebes tart. Kormányost pedig azon rác faluban kell fogadni, mely az Hersovai sziget s a Vaskapu közt való más szigetben vagon.

Más alkalmatossággal én ezen is ereszkedtem le hajón, az Isten megtartott, kiért dicsőség legyen Istennek. Az mint ez a sebesség kezd végződni, vagon a török palánk, és sok szara hozzá, vagy segítő emberek, kik azon sebesen szokták felhúzni a császár éléshajóit. Ebben a Vaskapuban a Duna szorosa előtt levő Verkőtől fogva szoktak sok vizákat, tokokat, sőregéket, kecsegeket fogni, az mint sok helyeken látszanak a vizafogásnak mesterségei, és itt mindenkor eleget kaphatni mindenféle halat elevenen.

Itt kezdődik bal felől a havasalföldi határ, s alább menvén, jobb felől értük **Wetiszlan** vagy Kladova nevű török kastélyt, kívül va-

gyon alatta jó rác falu, általellenben van Csernóc Havasalföldében s alább Severenum vagy Zerén nevű régi erős pusztá vár, melynek tartománya azelőtt különös Bánság vagy Bánátus volt, és most a helyébe van az Kralyovai, Havasalföldében.

Itt volt kőhídja a Trajánus császárnak, kinek a két végén való épületek most is meglátszanak, de én teljes életemben sem láttam nagyobb s erősebb téglákat, kőrakást, mint az volt. Trajánus római császár ezt a rettenetes kőhidat akkor építette, mikor Deceballusra ment Erdélybe. Ez a világnak nyolcadik csudája lehetett volna, mind faragott kövekből, húsz lábokra építve, ez fundamentomin felül százötven lábnyi magosságra, száztíz szélességre, kik egymástól mindenik százhetven lábnyira voltak felállítva. Az Dunát pedig nem vehetik meg folyásra, mikor építették. Éjszaka érkeztünk a Dunának egyik szigetébe, kiben valami rossz tolvaj részeg rácok reánk támadván, esett valamely lövöldözés.

Tizennegyedik Octobris. Értünk egy Bresa vagy Hads-Pisman nevű török palánkot, kiben tévedvén el azelőtt való nyáron az én kedves német pudlim, kinek mását nem láttam, osztán egynehány szigetet elhagyván, érkeztünk Furednéhez, kit Florentiának is hívnak. Jobb felől a Duna-parton egy kösziklára építve, bal felől Havasalföldje vagon. Itt bor, dinnye s minden vetemény elég vagon, jó föld. A kecségéknek már itt e tájon vagon divatjok. Alább menvén, érkeztünk éjszaka Widényi nevű várhoz, en-

nek régen derék városa volt, s mostan alkalmatos épületű hely; ez volt Misiának vagy Bulgáriának metropolisa. Itt bornak s minden gabonának nagy olcsósága, vizának s kecségének nagy bősége.

Ennek mezején nagy halmot rakatott régenten amaz vitéz Hunyadi János erdélyi vajda s magyarországi gubernátor. Méltóságos Tököly Imre fejedelem is, kegyelmes urunk ónagysága, a kurucokkal vágatott le negyvenezerig való rácot, voltam a halom tetején magam is, Tököly halmának hívják.

Rétje, erdeje véghetetlen, a várnak erős tornyai vannak s kerítési. A német, mikor megvette, igen megerősítette volt, de ismét a török bírja, visszavevén; most is bírja, basa lakik benne. Ennek ellenébe, a havasalföldi határ szélén, a dombon látszik egy nagy földvár, kinek alatta közel volt a kurucok sánca, holott a szegény Bánfy Boldizsár, Bánfy György és Donát János²⁸ meghaltak s temetettek, Vidényben mi is meghálván és másnap, úgymint

Tizenötödik Octobris megindulván, találunk a vizafogó helyekre, jobb felől maradt el egy török palánk²⁹ és puszta klastrom. Annál alább ereszkedvén, szakad a Dunába a Cibere vize és tovább az Ogod vize; itt a Duna közepében háltunk.

Tizenhatodik Octobris. Jobb felől (mert általellenben mind Havasalfölde) értük Ráhot, ennek régen a hegyen vára is volt, most puszta. Ennek a határán olyan torma terem, mint a fél karom vagy lábom. Alább bal felől a Dunába Erdélyből Havasalföldén

által [jő be] a Sil vize, igen tolvajos a torka, nekem egyszer négy aranyomat nyerték el ott, kinek torkában a sónak portusa vagyon.

Alább jő be a Dunába jobb felől az Iszkra vize. Ehhez közel volt ama híres Gige³⁰ városa, kit Nagy Sándor megvévén, a Dunán egy éjtszaka költözött által hadaival. Igazán meg is felelt symbolumjának, hogy *nihil procrastinando*, avagy *cunctando*. Nincs sehol a Duna mellett olyan hely, kinek oly s annyi rudérái látszanak. Itt is alább a sónak portusa vagyon Havasalfölde felől. Alább ereszkedvén, láttuk, amint Erdélyből Havasalföldön általjövő Olt vize bészakad a Dunába; és jó Fogarasvára alatt el, itt is a sónak portusa vagyon, s alább bal felől Kula nevű török és bolgár város, ez is derék hely, mindennek bőségében vagyon, s tovább jobb felől Nikopoly vára s városa a Duna felett való hegyen. Ez már Macedoniához tartozik. Ennek egyik kápolnájában mondják, hogy tanított sz. Pál. Ennek a tűzifája szűk, mivel csak szamarakon hordják. Sok szép szőlői, jó borai, mindennek bősége, de a lakosi igen rossz emberek. Basa van benne.

Itt vesztette el a harcot Zsigmond magyar király azért a kevélységeért, hogy ezt mondotta: van annyi kópiás hada, ha az ég hadára szakadna is, megtartanák a kópiások, úgy megverte a török, vesztette el húszezer emberét, maga is csónakon szaladt el a Dunán Konstantinápoly felé, s ott tengerre kapván, Dalmátiába szaladott, s onnan haza Magyarországra.

Azon nap egy Sistö nevű városhoz érkezünk hálni, törökök s bolgárok lakják, a Duna-parton van jobb felől nagy város, mindennek bősége van benne, vára is volt régen, alább érkezünk, úgymint

Tizenhetedik Octobris Oroszcsikra, ez a Duna-parton fekszik, nagy török város, vára is van és portusa minden dunai furkatáknak, sajkáknak, éléshajóknak. Itt lakik az dunai kapitány basa, és itt mindennek nagy olcsósága vagon. A szőleje mindenképp olyan, mint a masoljaszőlő, a tokaji hegyen sem terem szebb, az bora is olcsó. Itt már a furkatáról kiszállottunk és mulattunk négy napokig.

Huszonkettődik Octobris. Itt lóra ülven, háltunk meg Csernavoda nevű görög faluban.

Huszonharmadik Octobris. Glosován.

Huszonnegyedik Octobris. Csötüklön.

Huszonötödik Octobris. Zalomba. Ezeknek a helyeknek sok búzája terem, igen jó föld mindenütt, a szántóföldeken sok a vadkörtevélyfa.

Huszonötödik Octobris. [!] Délre érkezünk azon helyre, ahol először Constantinus császár Konstantinápolyt kezdte építeni,³¹ és amint a nagy épületek most is megmutatják, látszanak, s addig akarta a Fekete-tengert bevétetni, hogy a hajóknak ott is portusa legyen. Ide négy mértföld a Fekete-tenger észak felől. Éjszakára mentünk Drákulykő nevű bolgár faluba, a Noah-havasa alá, ennek híres bora terem.

Huszonhatodik Octobris. Mentünk által a Noah-havasán, ezeket híják Hemus-hegyei-nek, a Fekete-tengertől a Fejérig nyúlnak el. Ezen havasnak a közepi táján kőfalt s kaput [tartott] régen egy Noah nevű híres hegyi tolvaj, s e szorosakat oltalmazta, hogy az török azokon a havasokon által ne jöhessen, s arról nevezik Noah-havasának, a kapujának a ruderái most is fenn vannak, hál-tunk meg a havasnak innenső aljába, Cselilova nevű faluba a bolgárok között.

Huszonhetedik Octobris. Ugyanezen havasoknak végső szélében Comarova nevű faluban. Ezeknek is jó s elegendő borok terem. Itt válik meg az út bal felől Konstantinápoly felé, jobbra pedig Drinápoly felé; minthogy

Huszonnyolcadik Octobris megindulván, hálunk Abal nevű faluban, ezekben mind bolgárok laknak.

Huszonkilencedik Octobris. Jenicére.

Harmincadik Octobris. Csomlokkő nevű török faluban, vagy Csomlok-kőnek híják. Itt vagyon szép mulatóhelyek a török császároknak, a nap is alig éri a sok nagy sűrű fák miatt.

Harmincegyedik Octobris. Érkeztünk Arnotkő nevű bolgár faluba, görögök lakják inkább; ezeknek sok jó borok terem. Drinápolyhoz egy fertály mértföld.

Itt megnyugodván és szállást tartván, csak jöttünk s mentünk Drinápolyba, járván az portai minisztereket. Ez a Drinápoly³² nagy török város; Konstantinápolynál elébb esett török kézhez, most a török császárok resi-

dentiája; a Tundsa és Merica vizei itt conjungálódnak. Adriánus császár építette volt, sok tornyok vannak a kerítésén. Engemet is mind a császár, s mind a vezér udvarában, mikor ott voltam, megkaftányoztak. Ebben a sultán Selim császár mecsetje excellál nagy mesterséges épületével. A több mecsetek is rettenetes nagy márványkő oszlopokkal, mind a belső vára, mind a külső városa igen nagy; számtalan szőlők, sok szép gyümölcsősfák körülötte s benne. Elefántokat, oroszlányt és csokolyt láttam benne.

A francia király orátora nagy becsülettel látott a maga palatiumában, úgy Marchio de Feriol úr is a maga szállásán, és így Arnoldkőben s Drinápolyban húsz napokat töltvén el.

Huszedik Novembris. Drinápolyból Konstantinápoly felé indulván, háltunk meg Hapszán, itt derék ónnal fedett vendégfogadó vagyon.

Huszonegyedik Novembris. Bulyázon.

Huszonkettődik Novembris. Csórlon, holott régenten a hegyen volt egy nagy görög puszta vár, azért híjják Csorlának, mikor a török császár megszállotta, azt mondta: ha délig meg nem veszi, ő legyen csorol, azaz vak; s meg is vette, s ugyancsak annak is nevezik.

Ezen nap déltájban jutottunk a Fejér-tenger partjához, és azt jobb kézre hagyván, ebédet *Cilibrén* evén, kinek azelőtt vára is volt a tengerparton.

Ebben a Cilibre nevű várban lakott régen Menelaus; itt nevedett fel ama híres Hele-

na, s innen ragadta el Páris Trójába. Miótától a török megvette, nem építette meg, a ruderái most is látszatnak.

Huszonharmadik Novembris háltunk *Bogadogván*.

Huszonnegyedik Novembris *Bujuk Csekmedze* nevű török városon általmenvén, holott a tengernek egy nagy szakadékján rettentő s elhíhetetlen hosszúságú faragott kövekből csinált híd vagyon által. A városban szép ónnal fedett mecsetek, vendégfogadók; ott fölöstökömözvén és *Kucsuk Csekmedze*³³ nevű török várost érvén, abban is a tenger szakadékján felül csinált nagy kőhídon menvén által, láttam benne szép ónos vendégfogadókat, mecseteket, szép eleven platajcockat egyéb tengeri halakkal. A kertekben sok helyt és fákon pomagrancsokat, s itt a Fejér-tengert mind jobbra hagyván, a hegyre feljövén, láttuk meg Konstantinápolynak egy részét, s ugyan éjszaka érkeztünk meg hálolásra s telelésre beléje. [...]

Ezt a Konstantinápolyt már nem tudom, városnak írjam-e vagy országnak? mert én mását soha nem láttam. Nagyobb s jobb portust a tengeren az egész világon sem tartanak. Itt szakad össze sebes folyással a Fekete-tenger a Fejér-tengerrel éppen a török császár várának éppen alatta, mely a városnak dél felől ónozatjában van különkerítve, csak az fekszik annyi helyen, mint *Szeben* városa Erdélyben; szép hegyeken mind ónosok aranyos hegyű kéményes palotái. A hegynek a Fejér- és Fekete-tenger felől való oldalait befedték a sok zöld ciprusfák, céd-

rusfákkal néhol elegyítve, mint az erdők. Belől is a belső udvara rak[v]a ciprusfákkal, úgy hogy mindenkor mindenütt árnyékban járhat az udvar népe. Magának különös császári filegóriái egynéhány helyett, hogy mindenfelé láthat, kiknek az oldalain zöld superlátok állanak, hogy a tengerek szelei, mikor nem akarja, ne ériék a császárt miattok.

A kapujában a nagy torony alatt belől aranyos kerék pajzsok s alabárdok vannak felfüggesztve.

Ezen belől senkinek, még a fővezérnek sem szabad lovon fegyverrel bemenni. Melyet én nem tudván, a szolgálammal lévén a stucom palackostól, apprehendálta a kapuban ülő főporkoláb, és noha nékem idegennek ex discretione semmit nem szólott, de a salva gvardául velem lévő jancsárnak csak alig hogy a talpát meg nem pálcázta.

A várnak³⁴ az tenger mellett lévő kerítésén kívül éppen a Fejér- s Fekete-tenger partján vannak rendbe lerakva őrzés alatt az keresztényektől nyert szép sok ágyúk. Utóbbi közt láttam, hogy fénylettek a görvényi Veteráni generáltul elnyert világos ágyúk is.³⁵ Az erre nyíló kapuja felett a várnak vannak rettentő nagy cethalcsontok felfüggesztve, feje, hátgeréncse, oldaltete mei napnyugot felől. Itt olyan nagy ágyúkat láttam, kikkel *Babyloniát* megvették, hogy nagy tágosan beléjek bújhatni, kimondhatatlan nagy vaságyúkat is láttam. Itt láttam egyik kis kapuban az Kornis Zsigmond úrfi két kis ágyúcskáit is kerekeken, Veteráni

generális alkalmatosságával nyerték azokat is.³⁶

A városnak csak az mint három kerítésekkel és azokon való sok színű tornyokkal bévagyon a Fekete- és Fejér-tengerhez kerítve, jó járó lovon és három óra alatt meg nem kerülhetni. Én próbáltam csak még nem szintén az végétül, az hol Béli Pálék s több magyarok feküsznek Zólyomi Miklóssal. Eltölt az egy óra, míg a *Jedzikulát* értem, mely a hét tornyokból álló császár tömlöce, még pedig a város vége tovább fekszik, éppen a Fejér-tenger-parton, ahol a tímárok dolgoznak. Az Urunk önagysága jó járó jobbik pej paripáján ültem pedig, s még sem állottam különben, hanem míg egy vagy két csésze jó hideg vizet ittam egy szép rakott csorgóról a város kőfala kívül. *Jedzikulátul* fogva az császár váráig, és attól a helyig, ahol ők egy nagy szentet,³⁷ kit szent Jóbnak (ugyan annak nevezik a helyet is róla) ezüstdrótos koporsóban tartanak fekünni, holott szokták a császárnak oldalára a kardot felkötöni.

A görögök Chrysostomust is, kit aranyszájú szent Jánosnak is hívnak, mondják, hogy ott temették el. A város háromszegletű, Napnyugot felől északra a Constantinus császár váráig, a száraz felől hármaskerítése, száraz árka, a tengertől való résznek csak egy kerítése; mindent kővel pádimentomoztatott a város, sőt kívül is három mértföldig kőutcákon járhatni. Itten az ő módjok szerint a benedictiót ennél a koporsónál nekik feladni szokták. Úgy hiszem, beléteknék négy

óra is, míglen a circulust tenné az ember. Némelyek tizennyolc olasz mértföldnek tartják Konstantinápoly városának kerületét.

Maga a város egynéhány nagy hegyeken fekszik. Most negyvenezer utcáját mondják mindenestül hostattal együtt. Mindenikben minden éjjel két-két ember strázsál, minden éjjel nyolcvanezer ember. Minden utcában legalább egy csorgót kell supponálni. Az mecseteknek számát nem tudhattam, de akik köztök nevezetesebbek, úgymint az ki köztök *Sophia*, Justiniánus császár leánya temploma volt, melyet az *jeruzsálemi* templom formájára építtetett volt Justiniánus, a leánya nevére, nagy kőlábakra a fundamentomit, mivel alatta hajós édesvíz vagyon, ki a tengerbe szakad, ennek az egész két hegynek, kin a Zsófia temploma és császár vára van, és egynéhány utcáknak alatta, sűrő vastag kőlábakon álló erős bolthajtás vagyon, a császár várából mennek belé hajón, s mind eljárhatják: az édesvíz tengerbe szakad, sok hal lakik benne. Én magam is láttam, egy sülyyedett háznak helyéből néztem, merő miraculum mundi, kibeszélhetetlen, kívül nem annyira, mint belől látszó rettenetes magnificentiájú épület.³⁸ Kiben vagyon kettő azon vedreknek (egyike márványkő), kiben az Krisztus Urunk a vizet borrá változtatta volt, most őket, mind akkor a zsidók és törökök is, ad purificationem tartják, ki mellett fekszik nem messze sultán Murat, ki Babyloniát megvette, sultán Achmet, sultán Sulimán, Bajazeth és Sultan Selim (ez

ezüsttel fejér); sultán Mehemet s több császár építette kimondhatatlan épületű mecsetek, kikben ez a dicsérendőbb, hogy nem tartották magokat méltóknak a templomjokban temettetni, hanem mindenik császár külön építettett temetőhelyet magának s gyermekinek az templomon kívül. Az menynyi jövedelme pedig az ilyen nagy mecseteknek légyen, elhihetetlen.

Azt le nem írhatni: az hostatjai és azokban sok csiflikek, udvarházak, mulatóhelyek meddig terjednek, mind Európa felől (kinek határa Konstantinápoly), mind Ázsián felől, úgy hogy az Fekete nagy tenger Dardanelláig, az a Bosphorus Thracicus, mind az két, melyek a Fejér-tengerbe jövő folyásának, mely is egynehány óráig tart. Ez felől mondják, hogy Pompéjus magnus ragatta volna itt össze a Fekete-tengert és a Fejért. Én Isten munkájának hiszem, mert ha ember munkája lett volna, keskenyebb volna, de van oly széles, mint a Duna; rakva sok szép épületekkel, udvarházakkal, kastélyokkal. *Galatától*, sőt észak felől, az mint az Fekete-tenger kanálisába bėjő, kit édesvizétől fogva Európa felől, Ázsia felől pedig éppen le *Chalcedoniáig*, kinek ruderái most is existálnak, hol régen a concilium volt Martianus császár idejében, 454-ik esztendőben, kihez közel tartanak egész éjszakákon égő lámpásokat a Fejér-tengeren járóknak a torony tetején³⁹ (aminemű tornyok mindenütt pharusoknak neveztetnek), csak minden konstantinápolybeli s körülötte való lakóhelyei, híres mulató palatiumi, a császárnak

magának vagyon háromszázhatvanig való, melyeket mindenütt bosztandzsik őrizik, mindenikben maga szolgálai benne vannak, úgy hogy mindenkor mindeniket készen találja.

A Fekete-tenger torkában vagyon egy *Bórvár*, kit azért hívnak Bórvárnak, hogy mikor az görögök bírták Konstantinápolyt, az törökök csak egy ökörbőrnyi helyet kértek ott magoknak. Hogy megadták nékiek, szironyformán véknyan elmetélvén a bőrt, annyi helyet foglala be, hogy éppen egy nagy várost építettek a helyre egynehány erős tornyokra (kikben némelyikében most kurvákat szoktak büntetésül tartani), melyből vették meg aztán Konstantinápolyt; noha *Galatát* azután is a keresztények hét esztendeig tartották; abból az mostan is csonkán fennálló toronyból⁴⁰, kiben régenten fogva tartották amaz híres *Török Bálintot*.⁴¹

Kiljebb a kőváron vannak az Dardanel-lák négy kastélyok,⁴² a Fekete-tenger oltalmazására együve szolgáló ágyúk vannak a tenger partján, és egymás ellen az torkolaton kívül mindkétfelől az magos tornyokon lámpások vannak éjszakákon, hogy azokra tarthassanak az Fekete-tengerről jövő hajók. Itt volt régenten egy kőszálon az *Pompéjus magnus* oszlopa is, de az már ledült, csak a fundamentoma vagyon a tengernek közepében egy kősziklán.

Itt látszik már az iszonyú Fekete-tenger (Pontus Euxinus [. . .]), nincs is e világon veszedelmesebb tenger, sehol benne sziget nem látszik, elnyúl be Ázsiára sok ezer mértföld-

nyikig s kerületi a *Tanais* vizére, Crymre, Tatárországra, éppen ki Európára, az mint bele a *Dniper*, *Nester* és *Duna* vizei szakadoznak. Ennek Európa felől északi híresebb portusa *Várna*, hol nyavalyás László magyar király harcolt a törökkel s el is veszett⁴³ [...]. Legjobban látni ezt a Fekete-tengert a torka fölött való kalugerek klastroma felett való építettett szélmalombul, de minthogy ritkán van azon tengeren szép és jó üdő, gyakrabban homály, setétség vagyon rajta, azért is neveztetik Fekete-tengernek. Irtózik az ember nemhogy reámenni, csak a rettenetes zúgását is hallani.

Én az mikor látni mentem, ellenkező szellem lévén, sokszor csaknem kősziklákhöz vertek a nagy habok, néhol meg is akadván a tenger közepében való kősziklában, kik hol ki, s hol nem látszatnak ki az tengerből; de az Isten megtartott. [...] Volt kedvetlen mulatságom a szemem közé csepegő nagy habokkal, sok delfin nagy halakkal és az ember veszedelmét leső apró madarakkal, kiket „spiritus damnati“-nak szoktak hívni.

Erről a Fekete-tengerről hordnak rettenetes éleést Konstantinápolyba, ki másképp nem subsistálhatna, de egyébiránt hordanak szárazon is, vízen is, egymást érik a rettenetes éléshajók Európából, Ázsiából is. Számptalan fegyveres- s kereskedőhajók Franciából, Hollandiából, Angliából, Egyiptomból, Afrikából s többnyire minden részéből a világnak, kiből elgondolhatni, mennyi harmincadja jó annuatim az török császárnak, holott csak egy hajónak is fel-

megyen a harmincadja kinek tíz-, kinek húsz-, kinek hamincezer tallérra is. De csak Konstantinápoly körül való apró hajócskának, ki mindenik leginkább egy aranyat ad, felmegyen adója esztendeig negyven- vagy ötvenezer aranyra.

Le nem írhatni az városnak sok piacait, azokban való mindenféle sok szépségeket, úgy hogy amit ki sem gondolhat az ember, itt feltalálja, csak legyen pénze.

A halpiacokon a tengernek különb-különb-féle színű s formájú halait, rákjait, csigáit [...].

A többi között láttam egy nagy halat, megmértvén: huszonhét arasz volt, a száján könnyen bebújhattam volna magam is. Egy ló pedig a hasába bizony alig kordult volna meg. [...]

Most csak egyik csudáját a Fejér-tengernek (Maris Aegei) előhozom, mely neme az syreneseknek, egészen szőrös ember, majomábrázatja vagyon, az férfinak nagy haja, nagy bajusza szokott lenni, két lába, két keze, öt ujjai, körmei mindeniken, mind kezei, lábai rövidek, az farka pedig mint az delfin halnak. Az asszonyoknak is nagy haja, csecsei, egy párt szokott fiadzani, kiket csecsen szoptat, az kezekkel fogják meg a halakat s azzal élnek, derékokig mutatják ki magokat a tengerben, de ki is jönnek a tengerpartra, s ott a meleg fővényre lefeküsznek, rettenetes hortyogással alusznak; sőt a tenger kőszikláiban a szárazon barlangjok vagyon, abba kijőnek, ott játszadoznak,

ha embert sajdétják, nagy morgással beszaladnak a tengerbe.

Én magam mulatságára Konstantinápolyból kimenvén az Fejér-tenger szigetinek experiálására, nagy habok hányásával ugyan, mindazonáltal a többi között találtam: *Egbele*, *Bujukada* és *Marmora* nevű szigeteket, kiknek kősziklás barlangjaiba efféle emberhalak laknak. Én pro curiositate a tengerre ülvén, igyekeztem benne, ha elevent láthatam volna, aminthogy egynehánynak az barlangjába is bémentem, de nem találhatam két okért. *Primo*: Hittel mondták mind a papok, mint a régi emberek, öreg halászok, hogy csak szombat napon soha ki nem jár, soha senki nem látta (Istennek nagy csudája), én pedig szintén szombaton jártam ott. *Secundo*: minthogy hidegben ki sem jár, húsvét után kezd kijárni. Én pedig in primis Martii jártam ott, ahhoz képesten elevenen nem láthattam, hanem kettőnek a bőreit találtam a halásznál, aki löni szokta őket, mert nagy erejek miatt lehetetlen megfogni, hanem felettébb nagy golyóbisú puskával lövik, de annak is a golyóbisa soha egyéb testét meg nem járja, hanem csak ha az fejét találja. Elevenen pedig az török császárnak is eddig szerét nem tehatték. Mikor az halászok halat fogva s éve rájok akadnak, bevárják, magukat félig kimutatva, úgy hogy az evedzőkkel verik őket, akkor bögnek s pökdösnek rájok, megfogni vagy csak ölni is vízbe merő lehetetlen, ha nem fejekbe lövén. Egynek az bőrét most csáváltatom, de egyébiránt is vagyon az bőreből egy övem,

kit egy kaluger adott, melyet derékfájás ellen hasznosnak tartanak viselni. A nagyja olyra nő, mint egy kaják vagy hajó. A halászok a zsírjáért ölik meg, mert el szokták adni egynek a zsírját hús talléron is, az nagy hajók kenésére veszik meg. Az ki a testét látta, minden belső részeit, még a szemérmét is úgy mondja lenni, mint az embernek. Én a testét nem láttam. Látom a bőrét, hogy szőrös és oly vastag, hogy az fegyver meg nem foghatja.

Ez az montsrum, ha hol közel szőlő van a tenger mellett, kimegyen reá szőlőt enni, mikor arra valók az fiai, azokat is kiviszi. Mihelyt embert lát, kezeit, lábait, farkát bevonván gömbölyegen (hogy hamarabb lehessen), ereszkedik vissza a tengerbe. Aki látta, úgy mondja, ötven lövést is tettek egyen, de nem ve[sz]ték el, míg a fejét meg nem találták.

Az is meglehet, egy csudás hálnak, melyet kilits-baluskának hívnak, kinek az orra olyan, mint egy pallos, mineműt küldtem a télen az úrnak, Kemény János úrnak önagyóságának.⁴⁴ De láttam egy csudálatos, mint-ha egyik végétől esztergába metszették volna, egy öl s két arasz hosszúságú szarvát az tengeri unicornisnak, mineműt csak az Oceanum-tengerbe találják.

Galatában, annak a Petrus francia órásnak szomszédságában, ki nekem a rhinoceros szarvából csinált csészét adta, nem meszse a régi pápista templomtól, kiben régen ten egy boltban tartották az Krisztus urunk varrás nélkül való köntösét, most ennek a

császárnak az anyja építtetett mecsetet helyébe Galatában.

Elhallgatom ennek a hálnak hosszú farkú szárnyas nemét, mely kijő a tengerből s repül az aerben; az irtóztató bagoly, kakas, ló formájú halakat, kereszded, kal-kare-balukokat, disznóhalakat, az habarnicának sokféle csudás nemeit, tövises disznó, korvas forma csigákat, ausztrigákat, pók s egészen szőrös rákokat, csak tegnapelőtt is én hoztván egy nagy rákot, megértük nyolcan vele. Igaz, hogy nem mindenik merte ad gustum enni irtóztatósság miatt.

Ezen a tengeren szokta magát az császár néha mulatni az ő aranyos köves hajóin, kiket zár alatt tartanak az maga vára alatt. Ebben az portusban hozzák be téli nyugvására a tengeri sok nagy széles lapátos gályákat, furkatákat, itt szoktak újakat csinálni s az romlottakat reparálni; csak az én szállásom ellenében állott egy szélyében huszonhat az olyan öreg széles gálya, kinek az nagyobbikában százötven ágyú, az többiben kiben százhusz, száznyolcvan, hetven, hatvan, legalább ötven ágyú, az gályák aranyosak, festettek, csak középszerű az, kinek az ára negyven-, ötven-, hatvanezer tallér; ha a sok lapátos gályák, mind az Fejér-, mind az Fekete-tengerre valók, kell ide az ember, háj! s az ebverte nem minden kétlovú katona érkezne csak egyikre is. Isten, halld meg itt a sok gályákra leláncoltatott, éjjel-nappal tehozzád fohászkozó, minden emberi reménységből kifogyott, megszámlálhatatlan sok szegény keresztény rabok

nyögését, és szabadítsd meg őket, amint megszabadíta is az elmúlt télen is húsz magyar rabot kegyelmes urunk Tökölyi Imre úr öngyásága forgolódása által.

Az itt csudálatosabb, hogy az midőn az ily nagy gályákat (kiknek csak egy árbocfája is került ötszáz tallérba) reparálni akarják, mint forgatják oldalokra, kiket mikor kiüresítenek, sok ágyúkból rakott asztagokat s kötelekből rakott halmokat láthatnál, de ezeket el kell hinni, annak, aki nem látta, egész lehetetlenség.

Ezek függenek a tengeri kapitánytól, ki hárombonjokos vezér, mihelyt kimégyen a tengerre, olyan, mint a császár (dominus maris), a fővezértől sem függ. A mostanit Medzo Mortónak híják, s szintén most hozzák a hírért, hogy hozzákezdett a külső tengeren a velencésekkel való harchoz, megválnak: mi leszen kimenetele.

Az mikor az campaniáról az portusba novemberben visszajöttek, ennek mind csudás, mind nagyságos voltát akkor láthatnád inkább, mert akkor szélt fognak a tengeren mind a szélyes, mind a lapátos gályák, s az császár vára alatt az portusban az ágyúlövést elkezdvén, annyi száz ágyú megszűnés nélkül való lövéssel olyan dörgést tesznek, hogy az gályák az tüztől s füsttől nem látszanak, s azt tudná az ember, hogy összeromol az egész város, s az mint ezt én magam experiáltam, szintén akkor jöven által Galatából Konstantinápolyba egy kis hajón, mikor bejöttek s löttek, úgy hogy azt tudtam, közöttök az tengerbe elmerülök.

Nem hallgathatom: el néhol-néhol az város kapuján függeszték pro raritate rettentő tenger tekenősbékák hajóit, kikben gyermekek hajózhatnak. Cethal-oldalcsontokat, régi sisakokat, vékony nádacskával áttalított mellvasakat. Az oraculumokat, kikből régenten az ördög felelt az pogányoknak, kiknek legcsudálatosabb az Theodosius császár egy szürke márványkőből álló csudálatos oszlopa mellett lévő, háromfejű nagy rézkígyó,⁴⁵ kinek mind az három feje az város három szegletére áll, az egyiknek állát letörte Murát császár a dzsidával, mikor Babyloniára indult; ki felől azt tartják, hogy Constantinus császár minden egyptombeli arany-, ezüstműveit az pogányoknak összeöntetvén, s hogy réz volt, nem bántotta, ide hozatta el Nílus mellől, Egyptomból, oda való oraculum volt. Azelőtt Konstantinápolyban sok kígyó volt, hogy azt idehozták, azolta kígyót ritkán látnak.

De vagyon még egy oraculum, magas gyönyörűséges oszlopa⁴⁶ Constantinus császárnak, kinek mását nem hiszem, mikor új volt nem találtak Európában, az aljától fogva az tetőig egy kő, mesterséges sculpturák rajta, de már az üdő és sok tűz és eső igen megavította, úgy hogy két helyen is vasabroncsokkal szorították meg. Azt tartják felőle mind az görögök s törökök, midőn az Constantinus császár anyja, szent Helena az Krisztus urunk keresztfáját Jeruzsálemből elhozta, mint olyan drága kincsnek, rettenetes erős boltot építtetett ott a földben, oda tette, s ott tartotta, most is ott mondják

lenni, annak emlékezetére építette fel azon oszlopot.

Constantinus görög császár szent Helenától való fia, a magnus Constantinus császár magát ezt a várost (melyet azelőtt hatszázhatvanhárom esztendővel Byzantiumnak híttak), kit elsőben *Pausanius*, spartarusok királya épített, osztán *Severus* császár elrontotta, in anno Domini háromszázharminc reparálta, maga nevével Constantinápolynak nevezte, a község annyira sublimálván, hogy ő maga nova Romának nevezte elsőben [. . .].

Itt voltak ama nagy conciliumok is in anno CCCLXXIV, Gratianus és Theodosius császárok idejében, azon helyen, holott most is az Constantinus császár palotáinak ruderaí⁷⁴ existálnak, kinek oldalait az reá folyt borostyánfa már éppen zölddé tette, melyet az törökök meg nem lakhatnak, hol fölöttébb sok kincseket mondanak lenni, de az törökök hozzá nem férhetnek, kinek jele az, hogy nemrégén az kapujában olyan drágakövet talált egy ember, hogy többre ment az ára huszonöt erszény pénznél (egy erszény teszen 500 tallért), és az császár tárházába vitetett bé. Én megjártam, ahol járhattam, romladozó épületét, de az nagy sétetség miatt az még épen álló némely erős boltjaiba nem mertem bemenni, nem tudván az járást, és csak másodmagammal voltam. Kilátszik innen nagyobb része Konstantinápolynak, megválasztotta volt az az prospectusa, ritkán van szellő nélkül. Ennek alatta kis kapu mellett tapodták el az utolsó görög császárt, Paleologust, ki az gö-

rög birodalomnak kétszázhuszonegyedik császára volt és ostromon, mikor az török megvette, anno 1453-ik esztendőben sultán Mehemed, Murádnak, ki Babyloniát megvette, az fia az törökök számlálása szerint huszadik mensis corum rabbiel,⁴⁸ vásárnap. [...]

Az gályákról felül tött leíráshoz azt is lehet adjungálni: mikor szél nincs, lapátos gályák után kötve vontatják a tengeren, az ilyen széles nagy gályán nevetne az ember, mint viszik az nagy Corydont [?].

Az mint ezerhatszázötödik esztendőben számláltak volt, [...] akkor is volt csak benn az városban hatezer-nyolcszázkilencven utca kiben mindenikben templom vagy mecset volt. Ezekén kívül az keresztényeknek templomok és helyek, kikben ceremóniájok volt, kilencven, én magam többet nem láttam benn az városban, mivel curiosus sem voltam, benne két görög templomnál, azon helyeken, holott az konstantinápolyi és jeruzsálemi patriárkák laknak, azokat is akkor, mikor látogatásokra mentem, kivált a jeruzsálemi, igen nagy becsülettel láttak; hanem minthogy Galatát többire mind keresztények lakják, templomjok is egynehány vagyon. Az anglusok templomába én is az elmúlt mind karácsonyban, mind húsvétban communicáltam. [...]

De az római katolikusoknak is egynehány szép templomjok vagyon, s mind jezsuitáknak, barátoknak klastromi, nevezetesebb az chatedrale templom, kiben azelőtt az pápa ezen a földön lévő vicarius residenceál (em-

berséges öregember, egynehányszor asztalánál is mulattam vele), melyet török az velen-
cések ellenségeskedése s el is égése alkalmatosságaival foglaltatta el az mostani császár, mint följebb írámban, hogy az anyja mecsetet építtetett fölöttébb való költséggel, csorgót is hozatván helyébe; de szép templom a jezsuitáké is és a szürke barátoké, és leginkább az francia király gyönyörűséges, az egész prospectusa aranyos palatiumába (kiben Marchio de Feriol úrral sok emberséges vig mulatásokat töltöttem el). Nem volt itt szüke az confectumoknak, kiket soha nem láttam, az olaszországi, tenedosi jó bornak és egyébféle jó bornak, s kivált a smyrnai aszúszőlőbornak, citrom-, narancs-, pomagranát- és egyéb ritka fákkal, rozmaringgal, sok másféle csudálatos virágokkal teljes kertében sétáltam. Az kapucinusok, kiknek kertjeknek sétálóhelyein majd övig érnek az sűrű szép rozmaringok, gvárdiánjok igen emberséges ember, nekem egy öreg jerichói rózsát is ajándékozott.

De recurálok az régiek ezerhatszázttizedikbe, azt mint számlálták, hogy akkor volt ez városban csak ferdőház 1980, kutak kétezer-nyolcszázhatvan, sütökemencék négyezer-nyolcszázkilencvenöt, malom háromezer-kétszázhatvan, kocsisok vendégháza ötven, lovasok vendégfogadója hatszázhuszonnyolc, akkor is kerületit a városnak tizennyolc olasz mértföldnek tartották. Kapuját huszonnyolcnak, bástyáit vagy tornyait, mint régen, nyilak számszerével s faltörő

kosok ellen legerősebben tudhattak numero 363. [...]

De mindezek felett legcsudálatosabb az minémű munkával, mennyi költséggel hozták be a városba hat- vagy hétórányi földről az jó vizet az város görbe kapuján kívül egy helyre, az honnan oszol osztán az városra csorgókon.⁴⁹ Egy török császár, mondják, hogy sok esztendőig lévén békessége az keresztényekkel, emlékezetet akarván hagyni Konstantinápolyba csorgóknak csinálásával, midőn róla tanácskozott, azt mondták, ha mind erszény pénzeket rakat az csorgóknak fejekig, véghezviheti; azt felelte: ha hinni kell, két sorba is megrakatja erszény pénzekkel a helyig, csak legyen meg. Megmondta s meglett. Volt ennek pénze! Majd a világ hét csudái közé számlálhatnák annak véghezvitelét.

Énnekem ezeknek a csorgóknak messze földről való behozását az mint beszéllették, nem nyughattam, míg oda nem mentem, hogy meglássam. Elmenvén azért, azt mondhatom felőle, mit a szerecsen királyné Salamonnak, felét sem beszéllették volt nekem meg annak az munkának nagy és rettenetes voltának. Én is pedig, amit láttam, leírnom lehetetlen. Én együtt is, másutt is Belgrádig, hová hat óráig menvén Konstantinápolyból lóháton, tíz szakaszban láttam, mégpedig az feje némelyik víznek tovább vagyon a hegyekben. Az a Belgrád szép lakó nyári hely az erdő között vagyon, kibem számtalan az gesztenyefa, a hollandiai óratornak szép lakóhelye, majorja van benne, s

több keresztény nagy embereknek, ki nem mondhatom jóságát, hidegségét az forrásnak, honnét elébb jöven nagy sűrű szép erdőben, egy szép csurgadozó híves patak mellett van sétálóhelye s ugyan asztala is, hol mulat, földből csinálva azon orátornak. Oda soha be nem süt a nap, meg sem botlik a sétálásban, mert mintha megpádimentomozták volna az fáknak az alját ezeken a helyeken, másként is kétórányi földig az nap meg sem süti az úton járó a szép erdős helyeken.

Az mint azért együnnen is, másunnan is nagy faragott köves bolthajtásokon hegyről hegyre, völgyről völgyre vizeket hozák, egy nagy szép faragott kövekből rakott mély helyben ötfelől jönnek be kővályukon az vizek. Ott az török császárnak szép festett filagóriája vagyon, holott mulatja néha magát az nagy szép sűrű erdő közt az patakok zúgása és látása felett. Ezekből asztán megint bolthajtás alatt nagy hegyeken, völgyeken egy patak jó. Ezeknek öszvefolyások s befogások felett is az másiknál is szebb s festettebb filagóriája vagyon a sok szép sűrű fák között az török császárnak. Innen indul osztán egy nagy patak sok hegyeken és völgyeken által, s megy által mind bolthajtások alatt Konstantinápolyba az görbe kapun kívül egy helyre, ahonnan ismét csorgókra oszol széjjel a városba. Itt már az csudálandóbb, mely magas rettentő vastag bolthajtásos faragott kőlábas kőkutakat csináltak kinn az mezőn, az völgyeken, hogy egyik hegyről a másikra a vizek általjöhessenek,

akármely magas tornyoknál magasabbak, ki negyven, ki negyvenöt, ki több, ki kevesebb faragott kőlabakon, két-három contignatióban, úgy, hogy propter emissitatem egyiknek az közepén való boltozatok közt mentem által lóháton: az víz a fejem felett messze felől lévő más boltozatokon folyván, alattam is nagy mélységben lévén.

Ezeknek az vízbehozásoknak pedig egész kezdetitül fogva be Konstantinápolyig az széjjel annyi ezer felé a városban ilyen magas széles boltozati vannak, hogy mindenütt fáklyával le nem hajolva, annyi mértföldre a föld alatt bejöhet s széjjel járhat az ember, úgy, hogy ha valahol valami bomlása lenne az vizeknek, sűrűn lévén mindenütt ablakjai azon boltozatoknak, ha nem egyiken, de másikon vagy harmadikon beereszkedvén, feltalálják és megigazítják; csak egy dűlőföldnyire ilyen boltozatokat faragott kövekből csináltatni gondolja meg ember, mibe telne, hát annyi mértföldekre? mégpedig mind kősziklás helyeken? Nem hiszem: emberek ez mostani világban csak meg is tudnák az munkáját becsülni s felvetni, az mennyibe azok töltek, és úgy hiszem, az régi időbeli pogányok pro octavo mundi miraculo, világ nyolcadik csudái közé számlálhatták volna.

De vétek itt elhallgatnom, az mint ezen utamban Belgrádon túl nagy hegyre felmentem (minthogy máskor a Dardanelláktól és Lampasoknak torkából az nagy sűrű setét ködök miatt messze nem láthattam), az nagy Fekete-tengernek látására. Ez az Pon-

tus Euxinus. [...] Ritkán van az, hogy azt valaki vagy csendesen, vagy setétség nélkül lássa, de nekem most szép tiszta időm lévén, az míg ellátható, tisztán elláthattam, noha ennek sem szélét, sem hosszát ember nem láthatja, mint felől is írák, sohol benne sziget nincsen: [...] csendesnek is látszott az hegyről, de az partjára menvén, mégis rettenetes zúgással két-három kopiányira csapta ki magát a partjára. Én levetközvé, reávettem fejemet a híreért, hogy megferedjem, úgy is benne bementem tovább egy kopiányinál, igazsággal írom, olyan habok jöttek reám, mint a kőfalak, hogy tőlök magát is a tengert nem láthattam, mikor közel érkeztek hozzám, némelyeknek reám ütését felvettem, de némelyik lecsapott a lábamról (nyeltem akkor is rettenetes sok vizet), de felkelvén, kiljebb szállottam, míg az habok visszatértek, hogy a tengerben magokkal vissza ne vigyenek. Majd megesett is a curiositas és az experient[ia]. [...] Itt találtam az tengerparton egy nagy sárkányforma hal-ko ponyát, kinek felül is ötven, alol is ötven vastag sűrű fogai voltak.

Láttam én ebben a városban egy zsidó doctornál egy egész nagy crocodilust is, ki az embert elébb megsiratni, azután szokta megenni. Mint egy legöregebb vidra, hal-héjasforma erős bőrű farka, négy kurta lába, mint az vidrának, a feje mint az kutyának, alol is negyven, felől is negyven fogai az állaiban, a Nilus vizében terem, irtóztató állat, egész testestül volt megszáradva. Azután

is láttam annál nagyobb crocodilust, mint egy hajócska, irtóztató azt látni.

De el nem mulathatom, hogy ki ne írjam azt az kis kastélyocskát, kinek egy nagy tornya látszik kőkerítés között, egy magános kősziklácskán, az Fekete-tengerben, szintén amint belészakad Iszkurad alatt, Ázsia széle mellett, az császár várával általellenben az Fejér-tengerben az Fekete-tenger sebes folyása, ezt Leányvárnak híják, azt tartják felőle, régenten egy görög császárnak volt egy kedves leánya, azt jövendölték nekie felőle, hogy kígyó marása által kelletik meghalnia. Arra nézve, minthogy az derék tengerben kígyót nemigen látnak, építette neki arra a kősziklára ezt a váracsokát (édesvizet is mondanak benne), az tenger közepében hogy ott kígyó nincsen, onnan ki sem hozta, de fata via invenerunt, mert egykor egy kosár szőlőt vittek be az leányának. Valamiképpen mégis a szőlőben a kígyó belébújt az kosárban, s az kígyó az leányt megmarta, mely miatt meg is halt.

Ebben most lövészerszámok is vagynak, az két tenger confluentiájai oltalmazására. Mikor belé akartam látására menni, nagy szélvész támadván s csak háromlapátos hajókon levén az hegyek-völgyek formájára emelkedő, szemeimet is csak ki nem verő habok közt a szélvész másfelé vete, távulról alig láthattak mások, mint én is másokat, és nagy haboktól oldalfél az delfin nagy halak is troppal mint egy sereg disznó szélyében jöven reánk, minthogy ezek az tempes-tasnak nagy praesagiumjai, de másként az

embernek nem ártanak, aminthogy sokszor melegen ugrott fel, a kajiknak fenekét is háttával megütötte, mégsem ártott, noha el is fordíthatták volna, szélel fognak a tengerbe seregestül, úgy hajtják a halakat, azzal élnek, az ő zsírjokat, minthogy igen kövérek, az hajók kenésére tartják.

Megyek azon tengeri szigetek dicséretire, kik körül feljebb írák, hogy az emberforma tengeri csudák teremnek. Ezeket mind görögök lakják, ezek között híresebb az, kibe jeles három nagy klastrom vagyon, mind görög, kinek egyikét Panajót építette, maga is ott fekszik. Ez alatt vagyon egy kicsin igen csendes portusa a Fejér-tengernek, melynek alig vagyon mása, ennek hegyéről szépen kilátszik Bithynia országnak Ázsia és Európa felől való része és abban lévő magas Olympus⁵⁰ hegye, akkor is hóval volt befedve. Ez alatt vagyon Brusza, kiben az régi török fejedelmeknek volt székek, míg Konstantinápolyba az [görög] császárok székiben nem ültek, de messzi ellátszik ezen szigetnek hegyéről az nagy Fejér-tenger is, éppen Altonia nevű szigetig, hol finom borok teremnek, s oly erősek, ha az ember felforralja, mentést felgyúl a párája, mint az égettbor-nak.

Ezen hegynek az dél felől való oldala egészen inkább vad spikinarddal van benőve, betöltött az gyönyörű szaga, hogy sokáig hevertem rajta, alig hagyhatván el. De az oldalának alább való részén levő klastrom mellett, kiben nékem az tengeri ember övét adta egy vén kaluger, vagyon egy szép céd-

rusfa sűrű erdő éppen le az tengerig, kinek árnyékában megnyugodván, midőn az meredeken az tenger szélén lévő kősziklabeledi mély barlangban való szentelt vizű forrás látására akartam lemenni, csaknem nyakam szakadva mentem be az tengerbe, de mind az nádpálcával erősen támaszkodván, mind az cédruságakat megkapván, papucsomat lerúgván, társaim is segítvén, megtartott s visszahozott az én Istenem, kiért áldassék szent neve.

Ez olyan hely volt, hogy az midőn az meredekre az cedrusfák alatt megindultam, egy bolond is jövé az falubul utánam, az bolond tovább utánam nem jött, megállott, az meredek közepérül nézvén vissza, s láttam: nem jó, mondám az társomnak: Uram, hol járunk, nézzétek, amaz bolond, mégsem jött ide. De ezzel jár az experientia. [. . .]

Ennek az hegynek tovább az falu felé mellett való alsó részén gyönyörűség volt sétálni s meditálni a sok szép sűrű olajfák között, de ezekben a szigetekben nem újság sem olajfát, sem cédrus-, sem füge-, sem citrom-, sem narancs-, sem pomagranátfákat látni. Az emberek bizony rosszak, mert ha pénze nincs az embernek, az ablaka alatt is meghalhatna az ösmeretlen ember; fejércselédjeket is inkább dugják a töröknek is. Az klastromban Istenért az úton járónak szállást s enniek adnak, de azok is discretiót kívánnak érte.

Ezek marhát nemigen tartanak, többire semmit sem vetnek, hanem hajójok lévén, kereskednek, még csak kenyeret is többire

Konstantinápolyból hordanak. Borok jó s olcsó. Itt láttam olyan nagy tengeri kopp [?] halat, hogy egy macska bébújhatott volna a szájába; s kereszthalat is, kinek sem feje, sem dereka nem lévén, egészen öt részre csak farkakbul állván, olyan biborcsókkal van az farkának mind az öt ága az szélein két rendbe megrakva, mint az habarnicának. Itt is addig járék az emberhalak barlangjára, hogy szél támadván, az kajikom vagy hajóm is már az habok verése miatt ropogván, csak alig hogy ki nem csapa az derék tengerre, már oldalul nézván az Olympus havasait; igaz, hogy az tenger jól megtáncoltata, de az Isten onnan is békével visszahozza. [...]

Éjszaka olyan fortuna superveniált, hogy az tengert egy kopiányira s kettőre is kicsapta az partjára, de reggelre egészen meg-némult, úgy hogy tizennyolc tengeri mért-földet kétlapátos kajikon mertem visszajönni nagy csendesén. [...]

Ezek után megint kajikra ülván, leereszkedtem az császár vára alá, holott egy emberséges bustandsi más jóakarója képében esmervén meg, bevitt a tengerparton lévő palotájába a császárnak, s meghordozott ott is belől, hol a császár ágyai, székei vannak. Én Istenem, micsoda kies világi aranyos dicsőség, jobb ki nem írnom, mintsem aki nem látta, el ne higgye, de ha látná, többet látna, mintsem én kiírhatnám; ott ül a jó hajóra, mikor a tengeren hajókézni akar, az ő gyémántos, smaragdos, rubintos, turkis-sos, aranyos hajóján.

Onnan alább ereszkedvén, és az tengeren a császár vára végéig menvén, a Sophia temploma alatt szállottam ki, melyet újólag megjártam, csudálván ennek márványkő rettentő falait, padimentomit, oszlopit, rézzel egészen béborétott egynehány nagy kapuit, küszöbit, ajtófeleit, rettenetes folyosóit.

Onnét az filhamba menvén, láttam egy nagy mord kedvetlen hím orosz lányt, húst hozatván nékie, mint az diót, csak úgy ropogtatja a csontokat. Itt láttam egy róka forma nagyságú óriásfejet, nagy darabokban elefántfület, bőrt és egész fejet, orosz lánybőröket, sárkányfejet és egy nagy sárkánybőrt, kit hogy már az fegyver meg nem fog, már elhiszem, hogy az ő bőrén kívül lévő hajas pancér forma erős haját láttam, az ő irtóztató sűrű fogas állait, hosszú farkát.

Itt közel látván sok régi sisakok, fegyverek közt az régi Noach saruját is; és az özvegy császárnék lakóhelyek mellett továbbmentem. Láttam a sultán Soliman temetését is az ő nagy mecsetje mellett, kit most Erdély s Magyarország bizony meg nem csináltathatná.

Elhallgatom, az Fekete-tenger torkában micsoda gyönyörűséges, híves, kies aranyos palotákban laktunk, holott csak én magamnak is külön belül merő aranyos üvegházam volt szállásul. Itt sok szép aranyos fejer márványköves helyen való vízi mesterségek, az kertben sok szép olaj-, ciprus-, pomagranátfák, források és sétálóhelyek felett malosaszőlőfák tartották az árnyékot, szint

akkor érvén a sok szép malosaszőlő és fekete muskatályszőlő.

Ennek ellenébe tartják Ázsiában az tenger szélében, egy nagy torony alatt, ciprusfák mellett vendégfogadó forma helyben a császár szelindekjeit, különös láncokra kötözve a nyakokat, lehetett harminc vagy negyven, mind öreg szelindekek. Hogy oda mentem, mentést az őrzők megmutatták őket. Ennek ellenében jártam meg az császárnak azt a mulatóhelyét is, kinek fedele nincsen, hanem csak az a sok sűrű ciprusfák árnyékozzák bé, de ide már az császár nem megyen, minthogy egy kígyót találtak az apja kerevetje alatt. Azon helyen véghetetlen szőlős-, gyümölcsöskertje vagyon és a többinél legkönnyebb vize. Noha én itt is az mulatságnak megadtam az árát; mert azelőtt egynéhány nappal jól meleg lévén, csak szolgástól az Fekete-tenger partján sétálván, azonnal levetköztem, hogy megferedjem, egy ingben, lábravalóban, süvegben, papucsban egy nagy kőre állottam, hogy onnan csak egy lábravalóban ereszkedjem lassan az szép tisztán folyó tenger szélébe. Azonban az kő az tenger csapdozási miatt sík lévén, az mint reáléptem, megcsiszamodván, nyakra-főre mentem bé az tenger mélységébe, kinek fenekén lévő egy nagy fehér kőbe az oldalamat úgy megütöttem, hogy ötven napig sem felejtettem el. [...] Itt megvallom, az eszem odalett mindaddig, míg az tengerből feljöttem, míg az napfényt megláthattam, noha bizony addig sok sós vizet nyeltem, de magamat reflectálván, az mint az

sébesen folyó, nagy habokkal hánykódó tenger az süvegemet elvitte, utánaúsztam s kifogtam: az fél papucsomat is amint az fenekére ment volna, visszahoztam, noha az ing s lábravaló is rajtam volt. [...] Félttem itt az rettentő nagy delfin halaktul is, kik szintén akkor compareáltak mellettem, midőn úsztam, hogy mint Jónást, elkapnak, de Isten megoltalmazott. [...]

Mulatság kedvéért menvén ki Konstantinápolybul négyórányi földre, Kucsuk Csekmedse nevű helynél az mint az Fejér-tengernek szakadékja messzire bényúl, annak az végénél vagyon egy Asiatli nevű falu, kiben az muftinak szép híves, kies nyári lakóhelye van, abban mulattunk harmadnapig, az faluban egymás mellett három gyönyörűséges kútfejek vannak gazdag forrásokkal, régen vára volt itt az görögöknek, de az mi nevezetesebb, az faluhoz közel egy kősziklán volt régen klastromjok az veres barátoknak vagy templariusoknak, benn az kősziklában irtóztató barlangokban laktak, nagy öreg templomjok, oltárok benne, mind természet csinálta. Ennek egyik oldalában setétség lévén, az mint az lámpással odamentem negyedmagammal, láttam egy lyukat, kibe pro curiositate bemenvén, belől mentést nagy tágosság vagyon, ebben egy fertály óráig mentem bé, míg az gyertyámnak fele elégett, hogy az felével visszajöhessenek. Megvallom, ha úgy tudtam volna, az micsodásnak találtam, belémenni nem mertem volna, egyebet benne denevéreknél nem láttam, kik ha az gyertyát el-

csapták volna, az mint hozzánk csapdoztak, nem tudom, mikor mászkáltunk volna vissza az rettenetes setét kősziklák meredekai közül. Isten visszahozván belőle, az öreg emberektől tudakoztam: micsoda hely lehet az? Azt mondták, hogy éppen az görög császárok residentiájokban mehetnek az föld alatt azon kőlyukon, úgy hogy azon in extremo casu is segítség mehetne be Konstantinápolyba, s az városbeliek is azon salválhatnák magukat, az minthogy az török mikor megvette Konstantinápolyt, ott sokan mentek ki, de az török észrevévén, mind levágta őket. Most már azt az török nem curálja, hanem pusztá. Ebben az kőlyukban felettébb sok kincseket is mondanak, de hozzá nem férhetnek az ördögnek sok formájú apparentiája s játékja miatt. Ezen klastromhely alatt fakad ki az kősziklából egy szép öreg híves kútfő, úgy mondják, az Dunából jó, bő vize van, ott mentést malmot hajthat, és ezen kőlyukon általfoly. Ebben az kőlyukban sok helyt csepeg az kőszikla, s egy helyt kiváltképpen olyan csepegőkö nyúlt le, mint az embernek az dereka, egy darabot belőle kitörvén, elhoztam velem.

Azt tartják az olasz jubilirek, hogy annak az vastag csöpögökőnek az fundamentomában nagy öreg gyémántot találnának, ha mind kitörnék az kősziklából, de ezt nem minden kétökrű parasztember vihetné végbe; azonban Balás is meglátná az dombrul.

Anno ezerhatszázkilencvennyolcadikban, octoberben jött ide Konstantinápolyhoz két

fegyveres hajója [...] az francia királynak, kik az ő vasmacskájokat éppen ott hányták le az közepén, ahol az császár vára alatt az Fekete-tenger befoly az Fejérbe. [...] Az első háromlapátos volt, főcommendansa Marchio de Villars, ki egyszersmind követ-ségbe is jött a császárhoz, igen csendes, discretus ember, hogy urunk ónagysága látogatására küldött, nagy becsülettel látott, derék tisztviselők voltak együtt véle a hajóba, midőn elbocsátott és az gályájából az én kis hajómba kiszállottam s az tengeren visszaindultam, őt öreg ágyúkkal lövetett, úgy hogy az rettenetes füst befogá az tengert, sok ideig az nagy füstben senki nem is láthatott. Csudálták ezt a becsülettételt mind az törökök, mind az keresztények, hogy az király ágyúiban magyarnak ötöt sütöttek ki, holott az midőn más nemzetbéli akármely keresztényt leginkább becsültet, háromnál többet nem lötet. Az másik hajóban volt az főcommendans: Dominus de Duchen⁵¹, ez is vendégségbe hívott magához, kinek mind az jól tartásban, mind az böcsülettel való látással semmi híja nem volt; az király kisebb hajócskáját (melynek mint az hintónak árnyéktartója is szokott lenni) küldötte érettem, minthogy igen nagy szélvész volt, de én minthogy szót adtam volt nékie, s tudván, hogy ígérete szerint azt az királyi hajócskát küldi érettem, hogy inkább obligáljam, béren fogadott hajón mentem el egynehány becsületes emberekkal, az nagy szélvészben egymást meg nem láttuk, elmentünk egymás mellől, egy becsületes Domi-

nus de la Schurze nevű századost küldött volt érettem, mely hajócskának az hátulján ki volt téve az királynak zászlója is, és így az gályához érkeztén, még távolrul meglátván, hírt adott felőlem az strása; mentest az vicecommendansa az gályának az felső grádicshoz jött, s az kalapjával intvén, reverentiát tött.

Én kiszállván az én hajócskából, az midőn az vicecommendans excipiált s lábaimat feltettem az galya tetejére, az guardia (az minthogy mindenkör készen áll) akkor is készen várván, és az mikor véle kezet fogtam, az dobot megperdetvén, az sípocskákat is megfújván, az fegyvereket is feltartván, maga az főcommendans az külső palotára jött ki előmbe, és nagy becsülettel excipiálván és maga szállására vivén, az maga székébe ültetett, és míg az ebédnek ideje eljött, megkérdvén tőlem, kívánom-e ex curiositate az király gályáját belől megjárni. Én nagy becsülettel fogadván, az vicecommendanst küldötte el velem, az ki kezemnél fogva az egész gályában belől meghordozott (ezt cselekedvén velem az más gályában is), minden belső provisióit, thesaurusit (mely az munitio) megmutogatta, becsületet tétetvén mindenütt mind az tisztekkel, mind az vitézekkel.

Mit mondhatok többet hozzá, vagyon-e a mi nemzetünk közt, az országban lévő várak közül is valamelyik ilyen provisióval? Mindenféle tiszt duplásan vagyon benne, és noha csak az actualis parancsol, de az adjunctusnak is mindeniknek, ámbár semmit

sem parancsoljon, de szintén úgy kijár fizetése, mintha parancsolna.

Azonkívül minden gályán voluntair tizenkettő, hogy ha mely főtisztek az említett melléjek rendeltettek közül valamelyik elesnék, mentést készen találják az voluntairek közül. Az tiszteknek tisztességes asztalok cum argentaria; az vitézlő rendnek mind élésből, mind fizetésből nagy provisio. Szép piros toloni, massaliai bort iszik mindenik, és gyönyörű fejr kenyeret eszik, rettentő kondérokkaal főzven mindennap húst nékiek, lábón barmokat, juhokat tartván jászlokón az gályában. Az király commissarius az világon mindenről gondolkodik, szüntelen minden élés, provisio hat holnapra vagyón benne. Itt magát mutogatván az commissarius az vendégség után, bezeg oly s annyiféle rosolisokat hozatott, hogy az régi pogányok nectárnak nevezhették volna, és noha az király muzsikái zengettenek, de azonkivöl is elesúszott volna.

Minden ágyúhoz való egy-egy lövésre való puskapor kártyába van kötve, s mint az könyvek az thecában, juxta numerum külön-külön renddel téve, hogy az mikor a szükség kívánja, minden confusio nélkül adhassék elől minden ágyúhoz készen s hamar, az mint az pattyantusok [!] kívánják. Egyéb mindenféle állapotok is elhíhetetlenül vannak elrendelve mind az két gályában.

Az király praesidiumit megmustrálták előttem, az egyikben dobokkal, az másikban csak szóval adván jelt, az mint vagy for-

dulni, vagy az fegyvert kellett fordítani az vitélő rendnek. Ezen gályából is mikor le- szállottam, hogy visszamenjek, öt öreg ágyút süttek ki az királynak, mint az másokban, és az egész praesidium, mely több volt hatszáznál: „Vivatot“, valamint az torkokon kifért, háromszor kiáltották, kit csudált mind Galata, mind Konstantinápoly, s az király hajóján küldtek vissza, akkor bizony félve állott előttem mind török, mind keresztény az útból, látván ezt az nagy böcsülettételt.

¶Más nap az commendans igen finum bort, francia bort és rosolisokat küldött ajándékban az szállásomra. [...]

Notandum. Ennek a Dominus Duchennek csak fél keze volt, mivel az egyiket ágyúval lőtték volt el, másként igen barátságos ember.

Ezek az fegyveres hajók az király méltóságát magok előtt viselték, mert az dobokat, valamint az marsiliai portusban szokás szerint mindenkor mint egy armádában, sokáig megverték, mind setét estve, mind hajnalkor egy-egy öreg ágyút kisütöttek, harangoztak, minden szabadsággal éltek, non obstante eo, hogy a császár vára előtt voltak, nem is volt itt efféle öreg hajó hús esztendőül fogva; mikor pedig visszamentek, egy falka hozzájok szökött keresztény rabokat magokkal elemeltek nagy lövésekkel.

Ezek után láttam Konstantinápolyban eleven négyesztendős struccmadarat is, ki az

hátán tizennégy esztendőös gyermeket elvitt. Elég nagy Coridon.

Láttam eleven chamaeleont is, kit az francia orátor az király számára készített, sem eszik, sem iszik, csak széllel él, négy lába, farka mint a kígyónak, Smyrnában termett, az szemeivel előre úgy, mint hátra, nézhet; olyan színűvé változik, mint az minéműt mutatnak neki. Akármely öreg gyíknál nagyobb, az lába fejei kétfelé hasattak, egyik hasadáson két, másikon három körmei vannak. [...]

Anno ezerhatszázkilencvennyolcadikban. Mentem újabban az nagy rettentő Fekete-tengernek jobban való experienciájára, csak háromlapátos, de kormányos hajón. [...] Azon az canalison mentem ki, melyet Bosphorus Tracicusnak hínak, amint az szorosbul az nagy tengerre mentem az Pompejus Magnus oszlopa felé, ritka dolog és dicsőség a nagy Istennek, olyan csendes volt az tenger, mintha csak jégen kellett volna menni. Estvére az messze füvelő lovak helyére jutván, másnap tovább is ott mulatozván, csudálva szemléltem egy kősziklán lévő torony mellől az tengerben játszadozó s halászó delfin sok halakat, mely nagy mesterséggel mint a hálóval kerítik magoknak az sok különféle halakat, mindaddig, míg kapdosni kell, hason felfordulva úszván, de az kapdozásra hassal fordulnak fel, hogy a szájak is felől essék, az nyíl sem sebesebb, mint ők akkor az úzásban, az hasok fejrésége az tengertől világos, majd ég színűen látszik. Néztem azt is az partjáról, mint

fogták az halászok az platajczokat, kalkan balukokat, tengeri nyelveket etc. Én ebben az irtóztató nagy tengerben, itt is, másutt is egynehányszor fürödtem meg, felettébb kívánván az szép tisztaságot, noha ritkán tiszta az széli az habok kicsapása miatt. Mikor pedig azon hajón visszaindultam, virradatkor csendesnek látszott a tenger, de nagy setétség volt rajta, úgy hogy egy vagy két ágyúlövésnyire menvén, hogy némelyek az velem lévők közül (honoris ergo nem nevezem őket) előre figyelmeztvén, mihelyt az haboknak torony módjára az parton lévő kősziklákra nagy zúgással való felszökéseket, az tengernek is dagadozását meglátták, megrémültek, s az visszatérést kiáltották. Én megvallom, vissza nem tértem volna, de az kormányosnak is esze vesztvén és az utat is eltévesztvén, hogy már előre megyünk, s azon vettük észre, hogy azon helyre megyünk, ahonnét megindultunk. Ott azért én azon félelmeseket (minthogy azt akárki tanulja meg, hogy soha, ha lehet, tengeren, kivált kis hajón félelmes emberrel együtt ne járjon) kiszállítottam, s őket a szárazon hagyván, azon setét és felhabozni kezdett tengerre visszaindultam. Irtózom elő is hozni most inkább, mint akkor, szél nem volt, mégis micsoda hegyekké váltak az habok, és olyan völgyekké, kikre felmenni s leereszkedni kellett az kis hajóval, hogy az völgyekben ezerenként állhattanak volna bé az lovasok; a szélén nem mehettünk, mert sok ezerszer az kősziklához vertek volna az habok, melyek mint az tornyok, annyira

szökdegéltek fel. Beljebb tartván, attól féltünk, ha az utat elvesztjük, az minthogy rémülve hallottuk a setétbe némely beljebb eltévedteknek s elveszendőknek kiáltásokat s jajgatásokat.

Volt itt velem egy tüzes szájú, másként vitéz G. J. magyar, de akkor úgy megfélemlert, hogy hanyatt dült a hajóban, s mint az holt, az fejét sem emelte fel, valamíg az háború tartott. Megvallom, én is bizony borzadtam, de nem tettem, hogy mások is meg ne rémüljenek, tudatlanok lévén mind az kormányos, mind a lapátosok, nem szüntem biztatni felszóval őket, belől lelkesen fohászzkodván s nézván arra, ki mind az szelnek, mind az tengernek parancsolt. [...]

Alig haladtuk el az toronybeli lámpást,⁵² hogy az én édes és engem vizen s szárazon való veszedelemtől kimentő jó Istenem megszánt s egy kis gyenge szellővel tíz óra tájban eloszlatta az tengernek setéségét, hajjait lecsendesítette, a tengert egészen ő magát is, hogy mint az jégen vagy sík mezőn jöhattünk be az canalisba, és délre egy gyönyörűséges árnyékos helyre szállottunk ki (kiket már mások elveszetteknek tartottak) az Búrváron felül az tengerpartra. [...]

Decima Septembris. Jött be Konstantinápolyba Drinápolybul az török császár, sultan Mustafa,⁵³ kimondhatatlan pompával. Maga is páncélban, az udvari népe is. Soha anynyi cifra hadi- és lóöltözeteket nem láttam, sok aranszerszámot, gyémántos, rubintos, smaragdos klarisos orientalis gyöngyös, skófiumos vezetékjei, némelyeken szép tigris-

bőrök voltak, némelyiken nagy s fejér s fekete foltos valami vadnak az ő bőrei, igen böcses és drágáknak mondták.

Az udvari népe mind boncsokos s janyikos lovakon voltak, több volt háromszáz jancsikos lónál alattok, az még számlálhatatlan néprül — kikkel vagy jött, vagy udvaron állottak nékie — szólni sem kell, mert az elhíhetetlen. [...]

Anno ezerhétszázban, nyolcadik Februarii jött be Konstantinápolyba az német császár követje, comes ab Öttingen,⁵⁴ sok német grófokkal, úrfiakkal felesedmagával, fejér cornétával trombitáltatott maga előtt, s ezüstdobokat verettetett. Szállították meg Péréaban Galata fölött, mindennapra öt-ötszáz tallért, azonkívül mindenféle elégséges élelten rendeltek az törökök nékie. És minthogy az békességnek örültek, csak belé nem bújtak. [...]

Az német császárnak az nemigen szolgálhatott méltóságára, hogy victorok lévén, nem német köntösbe voltak öltözve, hanem magyar, horvát s törökös köntösökbe. Az udvari népe s gvardiája veresben, az grófok bársonyosak, maga galléros hosszú nyusztos mentében, veres bársony nyusztos süveg a fejében, medaillosan, kócsagtollasan. [...]

Ez a francia orátor [Marchio Feriol], igaz dolog, az német követtel lévő nagy rendeket igen becsülte; de magát az német követet igen persequálta; minthogy ilyen szokás van az török portán lévő orátorok között, ha új orátor érkezik valamely királytól vagy republicától, annak az több orátorok látoga-

tással becsületet tesznek. Hogy az német követ előbb admittálta az angliai orátort⁵⁵ magához, azután várta volna az francia orátort is, de az megizente nékie, minthogy az portán ő tartatik előbbnek az orátorok között, s mást admittált előtte, már ő az látogató becsületét meg nem teheti; noha bizony nem is akarta, mert nékem még előre titkon megmondotta, hogy megtréfálja, s azt az okot fogja keresni, hogy vele szembe ne lehessen.

Egykor az utcán találkozáván elől véle, az mely padimentomos ösvényen az német követ jött, ez mentést azon ösvényen kezdett menni. A német hogy látta, idején lelépett előtte a középútra, összetalálkozáván, kalapot vetett s köszönt a német követ előtt jövő német grófoknak, de magának az követnek nem.

Valamely franciák szöktek el szintén akkor Pétervárából az császár szolgálatjából, s jöttek Galatába valamely vendégfogadóba a francia orátor protectiója alá, kikre az német követ reájok küldvén, megfogatván őket, vitette az maga szállására, melyet az francia orátor megtudván, kérette őket kezéhez tőle, amaz nem adta. Ekkor az francia orátor meglesette, midőn az udvar népében sokan mentek az utcán, reájuk küldvén szolgálit, mintegy húszig valót behajtatott mint az disznókat az udvarára, az elsőben annyit, mint az elfogott franciák voltak, arrestálván, az többit elbocsátván, mindaddig el nem bocsátotta, mind [!] az hollandiai orá-

tor mediatorságára azon franciákat egyig az német követ vissza nem küldte. [...]

Tizenharmadik Februarii volt audientiája az német követnek a török császárnál, császár lován hozták fel, de az császár belső udvarának az kapuja előtt gyalog szállították, az kapuban megkeresték nála, ha vagyon-e fegyvere a mente alatt nála s a mellette lévőknél is, de nem találtak. Állott talpon csak az udvarban több hatezerig való jancsárnál, kik az követ szeme láttára az csorbára futottak s véghetetlen erszényekkel vették fel fizetéseiket. Én is benn lévén az belső udvarban, mindeneknek látója voltam. Minekelőtte maga az követ feljött volna, praemittálta az római császár ajándékait, melyek inkább mind ezüstműből voltak, ezüstasztalok, cserepulyák, pohárok, csészék, gyertyatartók, mosdókorsók, medencék, ibrikák, külömb-külobmféle órák, tükörök, szép matériák etc., melyeket az udvaron olyan helyet raktak rakásra, hogy a császár az ablakból megnézte.

Akkor egy subscus esett a németeken, mert midőn onnét behánták az sok ezüst-
eszközt az tárházba, meglátták, hogy a cserepulyák (kiben tudniillik télben kovácsszenet szoktak a ház melegítésére bevinni) igaz dolog, szépek, nagyok, lábasok, rostélyosak voltak, de ezüstök; minekelőtte az követet maga eleibe bocsátotta volna az császár, aranycserepulyákban parancsolt vizet vitetni a házba, melyet a németek nagy confusióval néztek.

Azután az fővezér az császár palotájában megvendégelvén, minden étkekből az ő szép mosdott ujjaival gazdálkodván néki; szállására ment az nyusztos kaftánnal, akkor is megállótották az császár kapuján kívül, s mindaddig lova hátán ült, míg az egész jancsárság előtte a császár udvarából kitakarodott. A fővezér, minden vezérek, pasák s tisztek s az imperiumnak fejei és a megszámlálhatatlan sok nép; azután úgy kullogott le a szállására cum longo naso.

Ezen audientiának látására fúrta volt be magát az belső udvarba incognite az hollandiai orátor öccse is, Comes Alexander (minthogy akkor többire más idegen nemzet az belső udvarban nem patiáltak, mely is nem kevés becstelenségére lött az német követnek), őtet is onnét kihajtották, s hogy nem akart menni, kitaszigálták, s vagy kétszer jól megkuhintották; nekem bizony semmit sem szóltak.

Bezzeg generosusabb volt azelőtt egynéhány héttel (melyet feljebb elfelejtettem megírni) ez az francia orátor. Midőn ideérkezése után audientiájának kellett volna lenni, midőn Galatából jött az tengeren, az udvarnépén kívül, melyek ötvennél többen voltak, mind egyforma széles prémes vereses angol köntösben voltak hetvenig való francia cavalierok s úrfiak véle. Az tengerpartra mind maga, mind ezek alá a császár szerszámos lovait vitte maga az csaus basa, kit jobb keze felől járni nem engedvén, midőn a császár palotájára mentek, francia köntösben lévén és az oldalán koszperd lé-

vén, insinuáltatta a fővezér nékie, hogy az fegyvert tegye le, mivel nem szokás, hogy valaki a császár eleibe fegyverrel menjen, tovább tartott egy óránál azon dologért való disputatio. Végtére resolute csak kimondotta, hogy ő az fegyvert (minthogy gyermekségétül viseli, annál inkább, hogy az királya méltósága forog benne) különben le nem teszi akárki kedveért, hanemha az életével. Ekkor híják, hogy menjen bé, várja az császár. Ő azt kérdi, bemehet-e fegyverrel? Azt mondják néki: bémehet. Megindulván, az mint az császár audientiás palotájába érkezik egynehány cavallérral, ott megállítják, mintha valamirül akarnának vele beszélni, ő élvén az gyanúpörrel, alattomban az bal kezét az koszperd markolatjára tartotta. Már az jobb kezében volt az király levele, mivel már az császár ajtaját is megnyitották volt, és az császár majestásban ült, és előtte a vezérek rendet álltak. Egykor egy főtörök az koszperdjéhez kap, hogy megfogván, leoldja az oldaláról. Az orátor kiáltván, hogy mit akar, úgy kell-e szabad orátorral banni? az koszperdjéhez kapván, és azt félig kihúzáván, úgy megdöfi az térdjével azon törököt, és az jobb kezével, kibén az király levele volt, mellbe úgy taszítja, hogy az király levele is öszveromlott, az török pedig csaknem az falba ment az fejével. Megesküdt előttem az orátor, hogy ha az török pedig többet hozzányúlt volna, mentést ott spékelt volna által. De azonban a szerecsenyektől nagy kiáltás esett, melyet az császár megértvén, kiüzent, hogy mi dolog volna? megmon-

dották neki, amint lett. Az császár kiizent, hogy fegyver nélkül, ha akar, bemehet. Ő nagy felszóval megrázzván a fejét s kieresztvén nagy szemeit, azt mondotta: nec volo, nec debeo. Azzal visszatérvén, minthogy már az császár kaftánya rajta volt, úgy az cavallierokon is többen hatvannál, mihelyt az külső palotára érkezett, mentést az kaftányt magáruul levetette, és egy rakásban ott hagyta; az ajándékjait is, kik között egy nagy tükör olyan volt, minéműt talám még eddig emberszem nem látott, és egy csudálatos óra, mely az időnek változásait is előre megmutatta, sok szép drága materiák — mind visszavitette, és azon császár lovain, melyeken feljött, visszament az hajókhoz, kikben mihelyt béült a véle levőkkel, két francia király[i] fegyveres hajók lévén, ott azokrul magának ötven ágyút kilötetett, az zászlókat is kirakatta, úgy ment vissza az tengeren, megparancsolván az hajók commendansainak, hogy császárnak se ne lőjenek, se az zászlók kirakásával tisztességet ne tegyenek. Az minthogy mentést az császár is az tengerre kijöven, s magát mulatni lemenvén, sem nem löttek nékie, sem zászlókkal meg nem becsülték. Nézték ezt az dolgot minden nemzetbéli keresztények az császár udvarában, akkor senkit ki nem hajtottak onnét, mint az német követ audientiájakor, és félelemmel csudálkoztak rajta. Melyért neki az török császártul semmi baja nem lett; az királya pedig, minthogy megtudta, igen-igen megdicsérte érte. Ugyan bizony valóban kimutatta mind magnanimitását.

mind animositásságát, azt mondván az többi orátoroknak: *Ecce exemplum do vobis* etc., noha bizony az többi orátorok affélét fel nem mernek tenni, sem német, sem anglus, sem hollandus, sem moskva (ez ugyan meg akarta próbálni, hogy fegyverrel menjen fel az audientiára, német köntösbe öltözvén, de levétették vele az fegyvert), sem az velencés, sőt nemhogy fegyvert kötnék fel, de az köntösök is rajtok mindenkor törökös, in favorem ipsorum.

Az francia király kertében az palatium alatt vagyon egy vörös filegória, melynek az tetejére aranyos liliomot (mely címere az francia királynak) tettek fel, még az elébbi orátor, Castagner csináltatta. Már ennek az mostani orátornak egykor az megholt Musztafa perspectivával curiosuskodván, meglátja azon aranyos liliomnak fényességét, s mentést reáizen, hogy afféle arannyal fénylő állapotot nem szabad tartani őrajta kívül, azért vétesse le onnét, azt gondolván, tiszta aranyos, ezüst vagy arany. Ezt sem cselekedte az orátor, sőt hogy még nehezelt érette az császár, s megparancsolta, hogy küldjenek reá, s erővel is vegyék le, mentést az mennyi francia találatott fegyverrel, öszvegyűjtötte, voltak három-, négy- vagy ötszázan, készen várták, hogy vérrel megoltalmazzák. Azt mondotta nékem: tudom, semmi leszek annyi nép ellen, de bizony addig az királyom címereit le nem veszik, míg egynehány száz meg nem hal bennek; azután ha meghalok magam is az királyom méltósága mellett, nem bánom. Hogy

az törökök ilyen resolútióját megértették, békét hagytak neki, s most is ott vagyon a filegorián az aranyos lilium.

Tizennyolcadik Április jött be Konstantinápolyba az lengyel követ, Raphael Lisszinszky, Palatinus Litvaniae et Magnae Poloniae Generalis, szép és nagy pompával, ezüst lovas dobokat vertek előtte, ezüstitrombitákat fúttak, zászlóit leeresztette, volt hétszázadmagával, volt csak regularis sereg négy vele: egyik páncélos, másik kopiás, német kornétástul, rajtárok; a tiszték kivont mezételen fegyverrel; negyedik az udvarnépe kornétával. Maga gyémántos, medaillos kolcsagtollason, lengyel úri köntösben, hat igen csinos kengyelfutói mellette, az mint Mercuriust le szokták írni, szárnyosan, kígyós, aranyos botokkal, sok szép lovai, vezetéki, aranyos hintái, sok társzekerei, sok lengyel urak s úrfiak véle; az császár az kertek közé jött ki az városbul, hogy előre láthassa, aminthogy meg is nézte. Ezüst ferdőkádakat hozott ajándékba a császárnak, több szép specialitásokkal. Ezt nagy becsülettel látták s accomodálták az törökök; közel a Sophia templomához a derék piacon nagyvezéri palotában szállították, holott ebéden, mind vacsorán fejedelmi módon doboltatta, sípoltatta, trombitáltatta magát és muzsikáltatta. [...]

Die 21 Augusti mentünk a tengeren Teherdák nevű török városba, mely Konstantinápolyhoz sebes széllal is kétszáz tengeri mélyföld, az Marmora-tengernek az partján vagyon Trojának ellenében. Az tenger kö-

zepében vagyon az Marmora nagy sziget, kirül az tenger is annak neveztetik, holott vágták amaz rettenetes márványköveket, kikbül az konstantinápolybéli nagy paloták s templomok építették, noha azokat segétték Trojából is, melynek hosszúsága túl az tengerparton most is egynéhány mélyföldig esmérszik meg, existálván még ma is iszonyú romladozott régi épületi s rudérai, de benne most emberek nem laknak, hanem valamely faluk vannak, kivált Tenedos sziget ellenében (hol most az finum muskatálybornak bősége terem, kiből én is sokat ittam az francia orátornál) az tengerparton. Ezt a régi Troját Nagy Sándor reparáltatta volt, kirül Alexandria Trojának nevezték, ezek annak rudérai.

Egy hajóban ültem én is önegyságokkal menő utunkban, a szent György templomát (azt mondják, ott fekszik) meghaladván, nagy szelünk kezdett támadni az tenger közepi felől, láttam szegény asszonyunkat, hogy változni kezdett az ábrázatja, előtte ülven, mégsem tétette, mint minden dolgában erős szívű fejedelemasszony.⁵⁶ Végre Tekerdákhoz érkezvén, az mint az kis hajóba kiszállott és az szárazra ki akart menni, én elébb ugordván ki, az mint az kis hajót az hab hányta, félvén, ki nem jöhet, bégázoltam kevéssé, és az ölembé ereszkedvén, a hajócska orrából tettem le az tengerpartra, mert a szárazra ki nem állhatott az kis hajó az habok miatt.

Nem messze vagyon Tekerdáktul egy völgyben egy igen hasznos sárból álló für-

dő, melyben augustusban sok nyomorult betegek mennek, s meggyógyulnak. Urunk önagysága is a végre ment volt belé, hogy fájdalmas lábainak gyógyulást vagy könnyebbséget vehessen.

Ez a Tekerdák derék portus, nem messzi szakad tőle az Merice vize, mely Drinápolytul foly az tengerbe; alatta a városnak szép tiszta fővényes fenekű az tenger, melyben az platajcnak sokaságát fogják; sokat fürdöttem benne. Egyszer éjszaka az holdvilágon feredvén, igen megijesztett vala egy nagy platajc, hogy reáhágtam (mert a fővénybe bújik), hogy megmozdult a lábam alatt, hirtelen nem tudtam, micsoda? Ennek a Tekerdáknak véghetetlen sok szép szőlei vannak, kedves finum ízű, rubintszínű bora terem. Az gondolának felettébb nagy bősége és egyéb sokféle gyümölcse, csak vereshagymát se láttam olyast, aminémű itt terem. Itt, láttam holdakkal teremni az gyapotát vagy pamutot is, melyet is vetnek, kapálnak, s olyan fája vagyon, mint az hariskának.

Méltó, hogy el ne hallgassam. Az városnak egyik vendégfogadójába szintén akkor szállítottak meg valamely törökök s szerezsenyek, kik az török császárnak Meccából, az Mahomet koporsóját őrző muftitul öt indiai nagy ökröket hoztanak két indiai szekérral együtt. Hat volt az ökör, de egyik az útban megholt; gyönyörűséges szép tiszta fejr állatok voltak, mint a hó, nagyok, a szarvakon kívül fejek s fülök majd mint az elefántnak, a hátok mint az tevének, far-

kok mint a bialnak, testek állása mint a belindnek. A szekerek nagy mathematicus mesterségekkel voltak készétve. Egy szekérbe két ökröt fognak, kik akármely lónál sebesebben lépnek. Ilyen szekérben jár maga az indiai király is, s ezeket ugyan ő küldte a muftinak Meccában, hogy küldje az török császárnak, az mint mondják, ilyen ízenettel: hogy ha az némettel olyan gyalázatos békességet csinált s hadakozni nem akar, szántson, vessen otthon azokon az ökrökön. [. . .]

Tekerdákrul én hajón mentem vissza, urunk és asszonyunk szárazon, az nagy hőségben igen meg is betegedék az útban szégyen asszonyunk, alig mehetett be Konstantinápolyba, hová én is harmadnapra vergődtem be, szelem nem lévén, és egy nagy fortunától félvén, meg is hállottam volt (kirólfelől emlékeztem) a szent György klastroma alatt, mely körül az tenger igen veszedelmes.

Ezen klastrom hegyének a tövében vagyon egy jó portus, itt köttettem ki a hajót szint-olyan helyre, az hol a kőszikla tövében bolthajtás alatt az görögök szent György vizét mondanak lenni (stulti), nagy antiquitás a szent György tisztességére való. Ezen bolthajtásba odabe lakik mint az arany, olyan sárga, felettébb nagy kígyó, mint a lábam, olyan vastag, gyakran kijő a melegre, de senkit nem bánt, ötet sem bántja senki.

Vittem Tekerdákrul magammal a hajón abból a szép rubintszínű jó borbul tiz álta-

laggal, és noha az török császár szintén általellenbe volt, magát mulatva egy szép mulató palotában az mi szállásunkkal, én mégis szép csendesen s mesterséggel az borokat a szállásra béhoztam, szintén az tengerparton lévén, úgy, hogy senki észre nem vette. [..]

Undecima Octobris. Indult vissza Konstantinápolyból az német követ, az ő fejér kornétájával, confirmálván jobban is az békeséget. [..]

Urunk önegysága nagy bosszút tett rajta, mert az városon kívül az ország útja mellett, melyen nékie el kellett jönni, egy hídnál egy szép sűrű nagy fa alatt, az a csorgó mellett széjván- vagy árnyéksátort vonatván, fegyveres feles számú szolgálkkal kimenvén, onnét nézte jövetelét. Amaz elérkezvén, az többi németek megmondották nékie, hogy ímhol ül úgymond Tökölyi az sátor alatt, az csaknem megette mérgében kezét-lábát, a hintóval az hídnál megállott, s az okulárt az orrára tevén, úgy nézte egy ideig [..], de senki közülük csak egy szót sem mert szólni; hanem az első stációján, hogy megszállott a német követ, megrázzván a vén fejét, mondotta az véle lévő grófoknak: „Higgyétek el, magyar uraim, nem sokára más nótát hallotok“, célozván arra, az mint azokkal az portai németes miniszterekkel titkon elvégezte volt, hogy bennünket az tengeren által Ázsiába küldjenek. Meg is lett. Amen. [..]

Anno ezerhétszázegyben [..] huszonedik Septembris Isten hírével megindultunk (én is önegységjok hajójában ülvén),

s az Isten olyan szelet adott, hogy délelőtt megindulván, kilenc óra alatt mint a nyíl, olyan sebesen jöven, érkeztünk Nicomediába a császár skelegéhez, s ott megháltunk.

Utunkban jobb kéz felől hagyttunk el egynehány szép tengeri szigeteket: Bujak Adát, Hebelét s többeket.⁵⁷ Bal kéz felől pedig az Fejér-tenger lámpását meghaladván, egynehány falukat, városokat Ázsia felől az tengerparton, s mint egyféle útján egy Dardasa nevű görög várost, mely hegyen van építve a tengerparton, régi nagy kókerétési, tornyai most is fennállanak. Ennek felette sok szép szőlei, jó borai, csudálatos apró, de sok szép gyümölcsfái vannak, s itt teremnek nagy bőséggel az articsókák is, mint a szőlőhegyek. Ehhez nem messze értünk egy pusztá várat, melyet most Gepzeinek hínak, magános hegyen, az tengerparton, Nicodemiához kilencórai földre. Ez felette régi épület, vastag, boltos, széles erős kőfalai voltak.

Az régi pogányok itt Proserpinát, az poklbéli istenasszonyt tisztelvén, fekete tehénnel szoktak volt áldozni nékie.

Ezt szállotta volt meg *Mithridates* király háromszázezer emberrel tengeren és szárazon; mégsem vehette meg. Csudáltam, mikor egyszer megjártam, az széjjelszakadozott, puskaporral széjjelhányatott rettentő darab kősziklákat, az mint az török megvette volt. Egy rókát találtam a várban és sok gerlicéket.

Ebben az várban lakott utoljára, ugyan ebben is holt meg bujdosásában amaz nagy hírű Hannibal, ki felől ezt írják, hogy ha

az lábával az földet megtoppantotta, az egész világ fegyverbe ugrott, ki az rómaiakat annyiszor verte meg Carthágóbul, ki csak egy harcon is harminc véka aranygyűrűt nyert ötőlök. Ki, minekutána az rómaiak megbékéltek az carthagóbéliekkel, azon békességbül excludáltatott (mint szintén mi most a török és német közt való békességben), és így a rómaiaktul való félelembül ragaszkodott az bythiniai akkori király protectiójához. Az király adta lakóhelyül ezt a Gepze nevű várat neki, hogy benne laknék, de az rómaiak keze ide is elérkezvén utána, hogy kezekbe ne essék s meg ne csúfolnák, megétette magát.

Egy nagy templomnak rudérai vannak ezen várnak az közepében, úgy hiszem, ott fog temetése lenni, de az boltozatok reaszakadtak, s semmi jelét nem láthatni.

Ezek általellenében látszik az tengerparton egy régi torony, melyhez járnak által Ázsiából Bythiniába amaz híres Nicea város felé, kit Nagy Sándor épített, s holott amaz nagy concilium volt. Az hajók, kik nem akarnak szárazon kerülni s járnai Nicomedia felé, mert messze föld, azért járnak egyenesen az tengeren, hajókon által az úton járók.

Gepsét meghaladván, találtunk most egy kisebb régi különös hegyecskén, az tengerparton épített várat, kit régen Herakliának hittak, puszta, a nagy rudérai existálnak; alatta egynéhány kövű jó malom vagyon, s vendégfogadó, hat óra Nicomediához.

Mint azért feljebb írtam, *huszonnegyedik Septembris* éjszaka Nikomédiába az császár szelegéhez vagy portusához érkeztünk, azon hajóból ki nem bontakoztunk, hanem másnap az császár parancsolatjából rendeltetett szállásokra, melyek egyszéltében az tengerparton vagynak, kiszállottunk. [...]

Ezt a Nicomediát régenten Nicomedes nevű bythiniai király építette volt, s az maga nevére nevezte; ez volt egyik székeshelye, s Brusza, mely az Olympus hegy alatt vagyon, holott most az bársonyt s egyéb se-lyemmateriákat, szőnyeget csinálnak. Melegvízfördőről híres. Ez volt Ázsia szélében az török fejedelmek székeshelyek, míg Konstantinápolyt megvehették, s ott a görög császár székében ülven, császárokká lettenek, majd annyi tengeri mértföld, mint Nicomedia Konstantinápolyhoz.

Nicomediának az belső vára nagy hegyen volt építve, mint most is meglátszik téglából rakott erős vastag keréte s kerekded nagy tornyai. A városa, mely felette igen nagy volt, hat vagy hét lenyúló nagy halmonkon, völgyeken feküdt, körülötte nagy tá-
gosan az várnak erős vastag téglakeréttel éppen az tengerhez le volt keréte, mint most is az romladozott vastag falak megmutatják, a közepi táján most is palatiumja vagyon benne az tenger felett egy jókora magános dombon az török császárnak, melyet Murat császár, mikor Babylonia alá ment, egy éjszakai szállásra épéttetett magának azon helyre, holott az bythiniai királyok és utánok Diocletianus s több pogány császár-

rok laktanak, kőhidat csináltatván magának egész Ázsián által éppen Babyloniáig. Olyan forrás foly az udvarán által, mentést az palatium alatt malmot hajt, de egyébiránt is az egész városban széjjel csorgók s források vannak, noha az vizek azoknak, kik hozzájok nem szoktak, egészségtelenek.

Az palatium előtt vagy az tengeren az császárnak azon szekelegje vagy portus, hová mi is kiszállottunk volt az hajókrul. Eről rakják lapátos gályákra s nagy hajókra az olyan nagy fákat s deszkákat, melyekből Konstantinápolyban az nagy gályákat csinálják, de máskint is mind tűzifának, mind gyümölcsnek s gabonának ki nem írható sokaságát hordják ezen portusbul Konstantinápolyba, oly bősége lévén az mindennap járó hajóknak, hogy egy embert három paráért vagy polturaért visznek Konstantinápolyba, s megint annyiért vissza is hoznak nagy hajón, de az, ki piadét vagy kisebb magános hajót fogad, hogy pro commoditate ahol akarja, az partra kiköthesse, két, harmadfél és három tallérba kerül csak menő útjában is.

Ennek az helynek oly szép s annyi szőlő-hegyei vagynak, s gyümölcsös nagy messzire kiterjedett hegyei, kertei vannak, kikben az fácányok is seregenként laknak, fogoly-mádnak sokaságával együtt, hogy majd merő paradicsomnak mondathatik, az minthogy districtusával együtt (melyben az gabonának, szőlőnek s gyümölcsnek nagy bősége vagy on, úgy sokféle vadnak, szarvasoknak, däm-vadoknak, vaddisznóknak etc., foglyok-

nak s fácányoknak bősége) az törököktől Kucsuk Missirnek — kis Egyiptomnak hívatik. Mindenféle életnek nagy ócsósága benne. Török basa lakik benne; törökök, görögök, örmények, zsidók lakják. Az régi keresztény templomokat mecsetekké csinálják. Sok jó vendégfogadók vannak benne. Erre járnak, valakik vagy jönnek, vagy mennek szárazon Egyiptomba, az Kanaánföldre, Jeruzsálembe s Syriába, Babyloniába, Mesapotaniába etc., melyeket még mind az török császár bír a kis Ázsiával és Afrikával együtt. 1

Ebben a helyben öntetett ki Diocletianus s más pogány császárok idejében amaz sok ezer marttyromok vérek, s ehhez nem messze egy völgyben, hogy ordítások, jajgatások a városba ne is hallatnék. Úgy tetszik, könnyebbségemre lett, hogy az mi marttyromságunk is ide volt rendeltetve. Dicsőség a nagy Istennek érte.

Nem messze az császár palatiumja alatt az tengerpart felé vagyon a szent Borbálya mártyr temetése, kit az pogány édesatyja maga ölt meg, hogy Jézus hitire állott, két nagy, mindenkor zöld fa között fekszik, mely fák fekete gömbölyű apró gyümölcsöt teremnek, mellfájás ellen hasznosokat; mely fák az fejénél és lábánál lévő fejr márványoszlopokat immár annyiba magokba foglalták az régi növéssel, hogy alig látszatnak ki belőlök.

Én ide szomorú napjaim töltésére gyakran jártam, és az temetésnél az sűrű zöld,

mintegy ezt az mártyr gyászoló fák alatt le-
ülvén, sokat gondolkoztam s fohászkodtam.

Killebb az városon kívül Konstantinápoly
felé a szőlők s kertek között vagyon egy görög
klastrom, melynek templomába vagyon
az Pantaleon mártyr kőből vágott s rakott
koporsója, mert az testét Velencébe vitték,
ezt is itt martirizálták, vascöveket vertek az
fejébe. Ezek az ázsiai görögök ezt singula-
riter tisztelik, kivált az egész ázsiai görög
orvosdoctorok patronusoknak tartják, s az
sírjában megszűnés nélkül mécszet égetnek;
meg nem engedik, hogy valaki süvegben
menjen alá az koporsóba, de én bizony le
nem vettem, nem gondolván semmit kalu-
ger uram intimatiójával, pro curiositate
menvén oda.

Itt holt meg amaz híres Constantinus
magnus császár is, ki Konstantinápolyt épé-
tette. Napkeletet s napnyugotot bírta, orbis
monarcha, ki Konstantinápolyban is capella
12. apostolorum tiszta aranykoporsóba te-
mettetett el. Valamely meleg ferdőt épít-
tetett volt Nicomediával általellenbe Jani-
co nevű falu mellett, arena s lépdagadás el-
len hasznos kénköves víz, nagy kőboltozat
alá folyt ki, én is egynéhányszor ferdettem
benne. Betegesen hozatta volt ki magát
Konstantinápolybul, hogy ezen vízben fő-
rödhessék, s úgy holt meg itt.

Hallván hírét egy régi nagy pusztá várnak,
melyet Heraclia porticának hínak, Ázsiának
ezen részének az túlsó szélin vagyon az Fe-
kete-tenger mellett, nagy hegyen belső vá-
ra is volt, s külső is, pro curiositate látni

mentünk urunkkal őnagyságával, rettentő kígyóknak s talán sárkányoknak, mert igen kietlen hely, lakóhelyek; Ázsiának s az Fekete-tengernek nagy része meglátszik az tetejéről. Novemberben voltunk ott, én mindenütt, ahol lehetett, megjártam, de semmi írást nem láttam, hanem két kövön egy keresztet kifaragva, azt mondják, annak az kardinálnak volt lakóhelye, ki az országokban az pápa vicariusus volt, annak okáért híják az törökök most is az várat *Rimpapaznak*. Felette sok kincset mondanak lenni benne, de ki nem vehetik belőle.

Utunkban négyórányi földön találtunk egy nagy felette magas hegyet, kinek tetején egy nagy óriásnak kőkoporsója vagyon, honnét tiszta időben mind az Fejér- és Fekete-tengernek valamely része kilátszik; és azon túl egynéhány órával az megírt pusztá váron jóval is innen jutottunk egy régi rettenetes nagy város helyére, mely egy hegyen, annak oldalán s messze az síkon is volt építve, az nevét sem tudják sem az törökök, sem az görögök, de itt az nagy rudérák között száma nincsen az kőből vágott fedeles nagy koporsóknak, melyek mind az föld színén vannak, olyan koporsók, kikben némelyekben tíz, tizenhat, húsz ember is elér, némelyek óriások koporsói, egyet megmértvén, hosszúsága huszonhét, szélessége tizenkét arasz volt. Némelyik mint egy kis kápolna, sokakon nagy görög írások is vannak, de az régiség felettébb megemésztette, úgy hogy az mit le tudtam is írni belőle, de senki meg nem magyarázhatta, kivált az,

melyet az akkori császárné koporsójának mondtak, melyen az törökök egy szép forrást vettek által, s észnak is belőle.

Visszajövet az feljebb megírt nagy fekete hegynek (kin az sok óriás koporsója van) az oldala mellett jövének el, találtunk az oldalába egy szép csorgót, melynek nemcsak kedves ízű hideg vize vagyon, de felettébb hasznos is, kivált az arena, dagadásról s egyéb belső nyavalyák ellen. Szép nagy sűrű fák alatt vagyon hármás filegória is mellette, az császár Osmán pasa nevű sógora csináltatta volt, hogy ide Nicomediába relegáltatott volt, az sultánnéval gyakran mulatták itt magokat a víz kedvéért. Ebben a vízben három, négy ejtelt igyék is meg az ember (mint én magam is megpróbáltam), nem puffad fel tőle, mintha nem is ivott volna, még az ételre is appetitust ad.

Arra nézve az megholt tengeri kapitány Medzo Morto valamikor az tengeri expeditióra tavaszkor kiszállott, innét vitetett általalagokba vizet maga számára s az egész compániának.

¶Ezerhét száz-második esztendőben az mely fővezér a német kedvéért ide relegált bennünket, hogy másképpen urunknak önagságának complaceáljon, úgy adván fel az ideküldéskor az császárnak az dolgot, hogy önagságának magának volt kedve ahhoz, hogy Konstantinápolyba ne lakják, hogy közel Nicodémiához mulatságra való alkalmatossága is légyen, császár nevével öt erszény pénzt parancsolt adatni, mellyel megvétethesse mind magának önagságának,

mind nekünk boeroknak (úgy neveztek bennünket egynéhány törökök) usque ad finem vitae, az császár udvarából jární szokott prebendánk felől confirmatiót küldvén, és így Nicodémiánál beljebb Ázsiában, *Bythiniában* az tenger végén túl kétórányi földet az Illés próféta hegye alatt, a Virágok mezéjén azon pénznek egy részével vette meg őnagysága egy bostandsi Mustafa agától ezt a Virág-cifliket vagy majorházat, melyben most lakunk, az ő szép virággal beborult mezéjével, a közel való havasokról bejövő gyönyörúséges pisztrángos patakjaival, szép bő, híves palatiai forrásával, sok szép gyümölcsös, árnyékos és minden életre való alkalmazosságával, s azzal az puszta várral, mely egy helyen az ciflik felett van, valamely ruderáival. Ezt vette meg elébb a török, s ágyúkat is öntetvén, ebből vette meg Nicodémiát is.

Ez a Virág-ciflik az méltóságos Zrínyi Ilona fejedelemasszonynak ezen bujdosásában, kivált az jó vizéért, igen kedves lakóhelye volt [...].

Die vigesima sexta Junii [1703] mentünk a jalavai⁵⁸ salétromos meleg fürdőbe, noha Bruszában sok nevezetes feredők vannak, de egy is nincsen salétromos, mind kénkövesek. Itt pedig ugyan faraghatja ember az kövekről az salétromot. Ez az víz olyan meleg, mentést a húst is megfőzhetnék benne az forrásánál, az feredőházban bővebb hideg vízzel elegyítik meg, máskint lehetetlen volna benne fürödni. Hasznos voltáért Jézus fürdőjének nevezik az görögök, *Nicomediá-*

hoz tíz óra. Jalovát mindinkább törökök lakják. Tengerparton vagyon a fürdő, beljebb kétórányi földre *Nicea* felé a hegyek között. Constantinus magnus építette az leánya kedveért, holott az leánya meg is holt, s az mint az emberek beszélük: ott fekszik az hegy oldalában az leány, holott valamely nagy fák alatt egy oltár forma kőből is látszatik, meg is kell engedni, hogy császár építette, mert elhihetetlen nagy bolt-hajtások vannak, melyek alatt az meleg vizet az ferdőbe vétette, a ferdőházak is, noha most puszták, de igen nagyok s szépek voltak, az feredők oldalai pedig mind márványkőből vannak.

Én hogy az forrásit látni mentem, nem tudtam, hogy oly forró melegek legyenek, az lábamat belé tettem, azt tudtam, mind lemarad az hús az csontjaimról, akinek nyavalyája nincs, ez az víz felkeresi benne; ha kinek van, sokaknak meggyógyítja, nékem, megvallom, nemigen használt, minthogy ilyen nyavalyám sem volt, sőt szintén megbetegszem vala, ha még tovább is kellett volna ott mulatni, mert éjszaka a völgyben az mely aer megszorul, bűdös a ferdő gőzétől, mintha pokolba volna az ember. Egy kedves ízű hideg csorgó volt ott közel, azzal hívesítettem magamat.

Meg kell engedni, hogy ez az víz használna az varas, fakadékos, rühes, francos embereknek, az minthogy azt tartják felőle, úgy esmérték meg ennek abbéli hasznát, midőn reáakadtak, hogy egy fertelmes rü-

hes disznó járt heverni az sárjába, s megtisztult tőle. Az császár leányának is efféle nyavalyája lévén akkortáiban, úgy recommendálták nékie, s arra nézve épéttetett oda ferdőházat. Mind menet, jövet a tengeren békével utaztunk. [..]

Ott Nicomediában [1705] az császár udvarán túl, közel az tengerhez vagy az örményeknek egy kővel bekerített nagy új temetőjük, kibén szegény [fejedelem] gyakran járt magát mulatni egy nagy sűrű fa alá, egy hideg forrás mellé, hol közel senki nincsen temetve. Én azon helyet az örményektől hatvan talléron megvettem, s az sűrű nagy fa alatt, ahol életébe sokat feküdt, nékie sírt ásatván, s kővel az koporsó körül megrakatkván, s vastag cserfa deszkákkal beborítván, eltemettetem.⁵⁹

Æzen felöl ismét övédig rakattam körakást, melyen felül nagy öreg fehér márványkő monumentumot tettem, melyen aranyosan az címerét felmetszettem [..].

Ez monumentum felibe szép cserepes épületet csináltattam. Már ezt minden úton járók, valakik jönnek, mennek egész Ázsiába, a szent földre vagy Kanaán földére, Egyiptomba, Syriába, Babyloniába, Arábiába, a Sinai hegyre, egyszóval akárhová, Perzsiába és egyéb helyekre, minthogy más úton nem is mehetnek, mind láthatják és mondhatják, az mint méltó is, hosszas bujdosásáért s édes hazájáért s nemzetségeért való mártíromságáért szegénynek:

REQUIESCAT IN PACE. AMEN.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- Bíró 1921 — Bíró Vencel: *Erdély követei a Portán*. Kv. 1921.
- Bíró 1937 — Bíró Vencel: *Képek Erdély múltjából*. Kv. 1937.
- Bp. — Budapest
- Buc. — București
- Buk. — Bukarest
- Călători străini — *Călători străini despre țările române*. I—VII. Volume îngrijite de Maria Holban, M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. Buc. 1968—1980.
- Crețu 1973 — Crețu, Romeo: *Prezențe românești la Istanbul*. Buc. 1973.
- Decei 1978¹ — Decei, Aurel: *Istoria Imperiului Otoman pînă la 1656*. Buc. 1978.
- Decei 1978² — Decei, Aurel: *Relații româno-orientale*. Culegere de studii. Buc. 1978.
- Demény—Cernovodeanu 1974 — Demény, Ludovic—Cernovodeanu, Paul: *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*. Buc. 1974.
- EM — *Erdélyi Múzeum*
- ETA — *Erdélyi Történelmi Adatok*. I—V. Szerkeszti és kiadja gróf Mikó Imre. Kv. 1855—1867.
- GenFüz — *Genealógiai Füzetek*

- Kraus Chronik — *Siebenbürgische Chronik des schässburger Stadtschreibers Georg Kraus 1608—1665. I—II. (Fontes Rerum Austriacarum, III), Wien 1863—1864.*
- Kv. — Kolozsvár, Cluj-Kolozsvár, Kolozsvár-Napoca
- Magyar utazók — *Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Bp. 1973.*
- Mantran 1974 — Mantran, Robert: *Istambul dans la seconde moitié du XVII-e siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale. Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'Archéologie d'Istanbul. Paris 1974.*
- Mehmed 1976 — Mehmed Mustafa Ali: *Istoria turcilor. Buc. 1976.*
- MTTár — *Magyar Történelmi Tár*
- Quellen — *Quellen zur Geschichte de Stadt Brassó. I—VIII. Kronstadt 1890—1926.*
- RÉSEE — *Revue des Études Sud-Est Européennes*
- Szamota 1890 — Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Bp. 1890.*
- Szamota 1892 — Szamota István: *Régi magyar utazók Európában 1532—1770. Nagybecskerek 1892.*
- Szilágyi 1875 — Szilágyi Sándor: *Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéséhez. MHH Dipl. XIII. Bp. 1875.*
- Szilágyi 1883 — Szilágyi Sándor: *Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez. Bp. 1883.*
- Tatrosi — Domokos Pál Péter: *Tatrosy György önéletírása és történeti feljegyzései. Irodalomtörténeti Közlemények 1957. 238—261.*

TMÁOkm	— Török—magyarkori Államokmánytár I—IX. Szerk. Szilágyi Áron és Szilágyi Sándor. Bp. 1863—1872.
TTár	— Történelmi Tár
VerArch	— Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde

JEGYZETEK AZ ELŐSZÓHOZ

¹ Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Binder Pál. Buk. 1976.

² Maga a fiatal Bethlen Gábor is többször megfordult a Portán. 1608-ban mint tanácsúr, Hunyad vármegye főispánja és főkapitány, Abraham Ortelius 1592-ben Antwerpenben kiadott *Theatrum Orbis Terrarum* c. atlaszába a következőket jegyezte be: „Septima die Mensis Julij indultam el dévai házamtól Constancinápoly felé...” Szabó Károly: *Bethlen Gábor sajátkezű följegyzései*. TTár 1882. 207.

³ Apafi Mihály fejedelem például 1669. június 23-án „Győri István deják török dejákunk“ ügyében írt levelet Fodor István szászvárosi királybírónak. VerArch XV. 532.

⁴ 1613-ból tudunk Bonyhai András brassói városi szolga és Csukás István (ez utóbbi egy ideig a városi darabontok kapitánya volt) portai útjáról. Quellen V. 465, 468. Ifjabb Csukás István 1633-ban szintén megjárta a Portát. Szalánczi István kapitánya ebben az évben a következőket jelentette a fejedelemnek: „Beküldött postái közül Nagyságodnak az hunyadi szabadost találtam, de Csukás Istvánt nem találtam.“ Szilágyi 1883. 107.; Quellen IV. 239—240.

⁵ Binder Pál: *Kolozsvári rab diák — a török könyvnyomtatás atyja*. A Hét 1974. 36. sz.; Hopp Lajos: *Ibrahim Müteferrika (1674—1752), a török könyvnyomtatás megalapítója*. Magyar Könyvszemle 1974. 120—131.; Derék Pál: *Origo Typhographiae ottomanicae*. Ein Betrag zur Geschichte der

türkischen Buchdruckerei in der ersten Hälfte des 18. Jhdts. Magyar Könyvszemle 1978. 41—50.

⁶ Binder, Pavel: *Transilvanian saxons as turkish clerks*, Marcus Scherer and Marcus Benker. RESEE 1974. 393—401.

⁷ Szamosközy István a következőképpen írja le a Konstantinápolyba vezető két útvonalat: „Nándorfejérvártul ez szállásfogadók vadnak Konstantinápolyig rendenként: Nándorfejérvár, Iszarlik, ez palánk, avagy kastély, Haszon basa Palankeszi, azaz Haszon basa kastélya, Jagodna, Elekszinca, Butsun, Nis, Chuichyechyme, avagy így: Kuitsetseme, azaz Szárazkút, ezután Szofia, osztán Iktiman, Sarkewi, azaz Sárfa; ezen túl Rigómezeje, az hol Hunyadi János megvitt volt az török császárral. Ez után egy falu, ez után Filippopol, azaz Philippopolis, Caiali, Musztafa basa Köpriszine, azaz Musztafa basa hídja, Halibchye, Drinapol azaz Hadriapolis, Habsza, Bergaz, Baba, Cilibria, Kun Bergaz, Biuk Chyekmezia, azaz Nyágykút, Kutsuk Tsekmezia, avagy Chyemezia-Kicsinykút, Konstantinápol. *Erdéli út Konstantinápolyba.* Erdéltől pedig Konstantinápolyba Havasalföldén által, mely általút, ezek az helyek vadnak: Brassó, Voinești, Tergeuștia, Bukarest, Serpetes, Girgio az Duna mellett. Túl a Dunán: Katsilva, Papalagiuz, Chyatak, avagy Tsatak; ezen túl Noak Havassa vagyon, mely olim Haemus fuit, ezen által mennek, ezen túl Kepelglia, azaz Ebesfalva, Oksillár, avagy így: Okchillar, Dervent, azaz szorosság, fauces augustiae montium; Kaczkw, Baba. Itt szakad össze az drinápolyi úttal az erdéli út. *Nota.* Bergaz vendégfogadónál gratis datur victus omnibus hospitibus commentibus. Nagy Mehmed basa lelkejért adják, ki Zulimán császár idejében volt. Eledelt annak harmadnapig, pénz nélkül adják, bort semmit soha nem adnak, de szép tiszta forrásvíz vagyon, melybe annyit ihatol, valamennyi kell, csak meg ne részegülj tüle.“ Szamosközy István *Történeti maradványai.* IV. Kiadta Szilágyi Sándor. Bp. 1880. 87—88.

⁸ Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig.* Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és jegy-

zeteket írta Kocziány Iászló. Buk. 1968. 67—68.
(Második kiadás)

⁹ Szamota 1830. 240—241.

¹⁰ Az erdélyiek különös figyelemmel kísérték a birodalom keleti hadjáratait. Ugyanis a török derekhatat lekötötték a perzsiai csatározások, és ennek következtében csökkent az északi széleken állomásozó vagy az ott bevethető csapatok létszáma. Szamosközy 1594-ben Kara Musztafa basa „Persiára való hadáról“, a brassói Andreas Hegyes pedig 1617. április 3-án a kozákok, tatárok és perzsák törökök felett aratott győzelméről számol be. Quellen V. 590; Decei 1978¹. 318—319.

¹¹ Georg Kraus feljegyezte, hogy a Földközi-tengeren 1627. február 4-én öt nagy hadihajó és harminchét kisebb hajó süllyedt el ötezer emberrel a fedélzetén. Az akkor tengerbe veszett áru értékét ötmillió aranyra becsülték. Kraus Chronik I. 80.

¹² Quellen V. 277.; TTár 1892. 436.; Decei 1978¹. 270.

¹³ ETA I. 14.

¹⁴ Jakab Elek: *Történelmi emlékek Bornemisza Anna fejedelemné írásai közül*. TTár 1892. 736—746.

¹⁵ Bethlen Gábor: *Levelek*. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Mihály. Buk. 1980. 32.

¹⁶ Szilágyi 1883. 190.

¹⁷ Szalay László: *Erdély és a Porta 1567—1578*. Pest 1860. 103—104.

¹⁸ *Bethlen Gábor krónikásai*. Bp. 1980. 268—269.

¹⁹ Szilágyi 1883. 662—663. — Amint azt maga a fejedelem is feljegyezte, az 1641. december 22-én keltezett híradás csak 1642. március 25-én érkezett meg Erdélybe.

JEGYZETEK A SZÖVEGVÁLOGATÁSHOZ

SENNYEI PONGRÁC ÉS RÁCZ PÉTER

Barabás Samu: *Portai följegyzések a XVI. századból*. TTár 1881. 174—180.

¹ Bíró 1921. 115—116.

² Melius Péter: *Herbárium*. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila. Buk. 1978. 445—488.

³ Bíró 1937. 39—44.

⁴ Pézsma (pézma) vagy mósusz, a tatár pézsma-szarvas (*Moschus moschiferus*) hímjének a nemi szerv és a köldök között levő pézsmazacskóban meggyűlő váladéka. Frissen balzsamszerű, puha, vörösesbarna, átható és tartós szagú, utálatos keserű ízű anyag. A kereskedelembe a levágott és megszáritott zacskók kerültek. Értékes tulajdonsága, hogy az illatszerek illatát állandósítja. Régebben szívgyengesség és ájulás ellen is használták.

ÓVÁRI ISTVÁN

TMÁOkm I. 25—28.

¹ Decei 1978¹. 262—269.

² Quellen V. 274.

³ Demény—Cernovodeanu 1974. 73.

⁴ Szamosközy István: *Erdély története*. Bp. 1963. 142—143.

BERNÁDFI JÁNOS ÉS RÁCZ GYÖRGY

Károlyi Árpád: *Bernádfi János krímiai követsége 1598-ban*. TTár 1878. 565—576.

¹ Stoicescu, Nicolae: *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*. Sec. XIV—XVII. Buc. 1971. 235—236.

² *Humanista történetírók*. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Kulcsár Péter munkája, Kulcsár Margit közreműködésével. Bp. 1977. 480—481.

³ Gazi Girej II., Devler Girej fia; második uralkodása: 1596—1608.

⁴ Ieremia Movilă moldvai vajda (1595. aug. — 1600. máj.)

⁵ Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem 1598 áprilisában mondott le.

THOLDALAGI MIHÁLY

Szilágyi Sándor: *Tholdalagi Mihály évkönyve 1613—15-ből.* TTár 1881. 4—8. Szilágyi Sándor: *Tholdalagi Mihály 1619-iki követjárásának történetéhez.* TTár 1882. 470—472, 474.

¹ Árvay Pál: *Tholdalagi Mihály élete és történeti szereplése.* Kv. 1910.; uő: *Adatok a Tholdalagi család történetéhez.* GenFüz 1910. 3, 9.; Bíró 1921. 118—124, 148.; Salamon Ferenc: *Két magyar diplomata a XVII. századból.* Pest 1867.

² Kraus Chronik I. 116.

³ Tatrosi 243.

⁴ TMÁOkm III. 52.

⁵ Bethlen Gábor utasításai: TMÁOkm I. 131—134, 149—161, 307—316, 347—362, 359, 382—392 (1623. jún. 15.), 441—466.; TMÁOkm II. 65—69, 68—72, 349—351, 360—499.; TMÁOkm III. 45, 48.

⁶ Quellen V. 563, 565.

⁷ Az 1614 februárjában és márciusában tartott medgyesi országgyűlés. Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései.* Bp. 1976. 194—195.

⁸ Sah-Mehmed Efendi (Uksu-zade) reis-efendi, azaz külügyminiszter 1613—1614-ben, akit Bethlen Gábor 1614 áprilisában Brassóban gazdagon megajándékozott. Vö. Quellen V. 494.

⁹ Radu Mihnea havasalföldi vajda (1611. szept.—1616. aug.).

¹⁰ Kádizáde Ali előkelő családból származott, rokonságban állott pasák fiaival, nagyvezírek vejeivel. Ali pasa 1605. évi erdélyi szerepét a brassói krónikások is jól ismerték. Vö. Quellen V. 336, 556. és *Budapest története.* Bp. 1973. II. 46.

¹¹ A Fanar negyedben 1500 körül épült moldvai ház vagy Bogdan-szeráj mellett a Tekfurt-szeráj volt. Crețu 1973. 17.

¹² Ahmed, szultán 1603—1617 között.

¹³ III. Mehmed, szultán 1595—1603 között.

¹⁴ Mezökeresztesnél 1596. okt. 26-án a törökök csatát nyertek az egyesült császári és erdélyi hadak felett.

¹⁵ III. Murád, szultán 1574—1595 között.

¹⁶ II. Szelim, szultán 1566—1574 között.

¹⁷ Nagy Szulejmán 1520—1566 között volt török szultán.

¹⁸ I. Szelim, a „Yavuz“, azaz kegyetlen, szultán volt 1512—1520 között.

¹⁹ oszmán (oszmánli) vagy szunnita törökök

²⁰ II. Bajazid (Bayezit) Veli, 1481—1512 között török szultán.

²¹ Habár Bajazid szultán fiai közül Szelim herceg volt a legfiatalabb, 1512 áprilisában mégis ő távolította el a trónról apját és idősebb fivérét.

²² I. Szelim szultán uralkodása alatt fokozódott az iráni szefevidák (1502—1730) és az oszmán törökök, illetve a muzulmán vallás szunnita és síita hívei közötti ellentét.

²³ Az albán származású Nasuh pasa (1611. aug.—1614. okt. 17.): „1614 oct. 31. Nassuph Bassa des grossen Wysyren Tod, so der Kaiser selber sollt umgebracht haben.“ (1614. okt. 31-én [jelentik] Nassuph Basának a halálát, akit a szultán maga ölt meg.) Quellen V. 508.

²⁴ Mehmed (Öküz, Kara, Damad) pasa (1614. okt. 17.—1616. nov. 17.).

²⁵ Korláth István magyarországi követ szentdemeteri Balassi Ferenc társaságában érkezett Konstantinápolyba.

²⁶ Mehmed pasa második nagyvezírsége: 1619. jan. 18.—dec. 23.

²⁷ Erről a tolmácsról Bethlen Gábor 1614-ben a következőket írta: „Baly csausz magyar írást jól tud olvasni, az nagyságod embere, Meny aga előtt megmutattuk és magával olvastattuk el az kaptihajáktól íratott levelét.“ TMÁOkm III. 125—126.

²⁸ Radu Mihnea második havasalföldi uralkodásának (1620. aug.—1623. aug.) kezdete.

NAGY SZABÓ FERENC

Borsos Sebestyén krónikája, 1400—1583. Folytatta Nagy Szabó Ferencz, 1580—1658. ETA I. 117—121, 151—153.

¹ Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. Buk. 1977. 185—190. Uő: *Nagy Szabó Fe-*

renc és a marosvásárhelyi szabócéh. EM 1901. 396—405.

² Andreas Hegyes brassói krónikás a Bethlen István és Erdélyi István vezette portai követjárásról (1614. ápr.—aug.) feljegyezte, hogy a népes karaván többek között 100 lóval rendelkezett.

³ A Galata városnegyed keleti és északi részén lakó olaszoknál kétféle népcsoportot különböztethetünk meg: a pisaiakat, firenzeieket, ragúzaikat és genovaiakat egyfelől, valamint a velenceieket másfelől.

⁴ 1. A domonkosrendiek Szent Mária-temploma. 2. A ferencrendiek Szent Mária-temploma. 3. A domonkosrendiek Szent Péter-temploma. 4. A domonkosrendiek Szent György-temploma. 5. A domonkosrendiek Szent Miklós-temploma. 6. A ferencrendiek Szent Ferenc-temploma. 7. A jezsuiták Szent Benedek-egyháza. 8. A ferencrendiek Szent Antal-temploma. 9. A község Szent Anna-temploma. 10. A község Szent Sebestyén-temploma. 11. A község Szent János-ispotálya.

⁵ A litván eredetű Radziwill lengyel család egyik tagja, Krysztov Mikoláj Radziwill (1549—1616) volt az, aki az atyja költségén kinyomatott lengyel nyelvű bibliát összevásároltatta és elégettette. Az apa, id. Mikoláj Radziwill herceg (1515—1565) buzgó híve volt a reformációnak, és kiadta a lengyel unitáriusok által lefordított bibliát (*Biblia suieta*. Brzese 1563). A Nagy Szabó Ferenc által említett szentföldi útleírás szerzője tehát az ifjabb Krysztov Mikoláj Radziwill volt.

KEMÉNY JÁNOS

Kemény János önéletírása és válogatott levelei. V. Windisch Éva kiadása. Bp. 1959. 138—144.

¹ Călători străini V. 128—129.

² Bethlen Gábor erdélyi fejedelem.

³ Sövényfalvi Nagy Dániel 1615—1622 között több ízben volt kapitihá.

⁴ Mikó Ferenc és Tholdalagi Mihály követsége 1628-ban.

⁵ Zülfikár (vagy Szölfikár) csausz mintegy fél századon át az erdélyi követek tolmácsa volt.

⁶ A bosnyák származású Hüsrev pasa 1623. ápr. 6.—1631. okt. 25. között fővezér volt.

⁷ I. Ahmed fia, II. Oszmán török szultán (1618. febr. 26.—1622. máj. 20.), akit előbb eltávolítottak a trónról, majd megölték.

⁸ Alexandru Iliasz, havasalföldi vajda 1627. nov.—1629. okt. között.

DONÁTH JÁNOS

TMÁOkm II. 90—103, 123—124.

¹ Bíró 1921. 121—122. Egyik utóda, Donáth György 1710-ben a nagyajtai unitárius vártemplom patrónusa volt. Vö. Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. 218.

² Decei 1978¹. 340—345.; Mehmed 1976. 219—221.

³ Szilágyi Sándor: *Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó évei történetéhez*. TTár 1887. 30—31.

⁴ Zabolai Mikes Kelemen erdélyi főkövet 1628-ban mint rendkívüli követ érkezett a Portára.

⁵ Hüsrev pasa.

⁶ Valószínűleg azonos Abaza basa fiával, aki ellen 1627—1629-ben a törökök hadjáratot indítottak. Ez a grúziai basa levágott 800 janicsárt, akik állítólag segítségére érkeztek, és kivégeztette Hüszein basát. Erzerum ostromának megkezdése és a törökök Azerbajdzsánba való bevonulása után Abaza basa a perzsák segítségét kérte. Végül is 1628. szeptember 18-án megadta magát; a szultán megbocsátott neki, és 1631-ben szilisztriai basává nevezte ki.

⁷ Felségednek alázatos és hűséges szolgája.

SZALÁNCZI ISTVÁN

Szilágyi 1883. 36—37, 42, 51, 65, 67—69.

¹ Bíró 1921. 148.; Bíró 1937. 31—37.; Demény—Cernovodeanu 1974. 98—99.; TTár 1907. 521.; Decei 1978. 348—366.

² Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei*. Bp. 1879. 408—409, 452.

³ TMÁOkm II. 199—205.

⁴ IV. Murád 1623—1640 között uralkodó török szultán.

⁵ A Porta által támogatott és 1632. július és szeptember között uralkodó Radu Iliáš havasalföldi vajda.

⁶ Dzsabek-Girei tatár kán harmadik uralkodása 1627—1635 között.

⁷ Az elhunyt sah a Szefevida dinasztiából származó Nagy Abbasz sah (1586—1628) lehetett.

⁸ Az 1603—1607 között uralkodó I. Ahmed szultán.

VÁRADI KÖRÖSI ISTVÁN

Szilágyi 1883. 133—134.

¹ Mantran 1974. 36.; Decei 1978¹. 358.

² Az Aranyzarv felől.

³ Az Aja-kapu és Dzsubali (Cibali)-kapu a Balat nevű városnegyedben levő erdélyi háztól nem messze, délkeleti irányban fekszik.

⁴ A Szultán Mehmet városrészben fekvő II. Mohamed-mecset.

⁵ II. Mohamed szultán 1453. május 29-én foglalta el Konstantinápolyt.

⁶ Bayram pasa 1637—1638 között volt török nagyvezér.

JÓSIKA FARKAS

Szádeczky Lajos: *Egy konstantinápolyi követjelentés 1650-ből*. TTár 1880. 799—800.

¹ Bíró 1921. 85, 126.

² Decei 1978¹. 400—402.

³ Magyarvéggyantai Boros János rendkívüli főkövet.

⁴ Száva Mihály erdélyi futár.

⁵ Matei Basarab, havasalföldi fejedelem 1632—1654 között.

⁶ Vasile Lupu, moldvai fejedelem 1634—1653 között.

SEBESI FERENC

Kivonat Sebesi Ferenc naplójából. Közli Ráth Károly. Delejtű (Temesvár) 1860. dec. 11. 44. sz. 350—351. — Szilágyi 1875. 114—116.

¹ *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. III. Buk. 1982. 307. (ereszt 17).*

² „Zaránd vármegye... Sebessi Péter bolgárfalvi, Kriscsori Gáspár de eadem...” „Karánsebesi polgári rend: Sebessy Ferencz” — *Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVII. Bp. 1894. 405, 407.*

³ Emich Gusztáv: *Nagyajtai Cserei Mihály históriája. Pest 1852.*

⁴ Matei Basarab (1632—1654) havasalföldi vajda.

⁵ Szilágyi 1875. 125—131.

⁶ Brankoyics György (1367—1456) szerb despota vagy fejedelem.

⁷ A „dézma-gyerekek“-ből — tehát a keresztények által beszolgáltatni kényszerült fiúkból — nevelték a janicsárokat.

⁸ Iktári Bethlen István gubernátor, Bethlen Gábor testvéröccse.

⁹ Barcsai Ákos (megh. 1661) Hunyad megyei főnemes, erdélyi fejedelem 1658 és 1661 között.

ROZSNYAI DÁVID

Szilágyi Sándor: *Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Monumenta Hungariae Historica 2/VIII. Pest 1868. 283—310. (Napló), 337—340 (Önéletrajz), 504—510 (Diárium).*

¹ Szilágyi Sándor: *Rozsnyai Dávid családja. Turul 1884. 170—171.; Adatok Rozsnyai Dávid életéhez. Századok 1874. 54—56.; 1886. 801—811.; 1912. 605—607.; Perényi József: Rozsnyai Dávid. Sátoraljaújhely 1896; Koncz József: Rozsnyai Dávid, az utolsó török diák életéhez. TTár 1882. 775—780.; Elekes Mihály: *Rozsnyai Dávid élete és művei. Szeged 1906; Molnár István: Rozsnyai Dávid török deák. Bp. 1909.**

² Simonfi János: *Rozsnyai Dávid naptári feljegyzései. EM 1914. 108—126.*

³ Biró 1921. 147.; Magyar utazók 56—57.

⁴ Lénárt József: *Rozsnyai Dávid egy ismeretlen követjelentése (1670. jan.). TTár 1882. 332—341.; TMAÖkm IV. 351—357.; V. 336.*

⁵ *Rozsnyai Dávid fogsága történetéhez, 1679—*

1682. TTár 1883. 155—169. (Antonio de Guevara spanyol püspök *Marco Aurelio o el reloj de principes*. Torgau, 1601 című munkájáról van szó.)

⁶ Dézsi Lajos: *Rozsnyai Dávid Horologium Turcicum-a*. Bp. 1926.

⁷ Az albán származású Fazil Ahmed pasa (Küp-rülü-zade), nagyvezér 1661—1676 között.

⁸ Matócsi vagy Masari István portai posta, azaz futár.

⁹ Valószínűleg Giovanni Batista Cassanova herceg, Lipót császár követe, aki a vasvári békekötés után (1664. aug. 11.) ment Istanbulba. Ekkor az 1663—64-es osztrák—török háború után visszaállott a status quo.

¹⁰ IV. Mehmed török szultán 1648—1687 között.

¹¹ Székelyhídi Paskó Kristóf.

¹² A világhírű Hagia Sophia, a bizánci stílusú építkezés legkiválóbb remeke, a legnagyobb török mecset. Justiniánus bizánci császár építtette a tűzvész-től elpusztult Nagy Konstantin-féle bazilika helyére 532—537 között, két kisázsiai mesterrel, a tralleszi Antheminossal és a milétoszi Iszidorossal.

¹³ A Boszporusz (törökül Bogaz) vagy Karadeniz-bogazi középső szakaszán van a Rumeli Hisar és Anadolu Hisar, a tengerszoros Fekete-tengeri kijáratában pedig a Rumeli Kavagi és Anadolu Kavagi kettős várerőd.

¹⁴ Fenerkiőj, mely nevét a világítótoronyról kapta.

¹⁵ A tulajdonképpeni császári szeráj.

¹⁶ Mikes Kelemen (megh. 1686) portai főkövet, ítélőmester, Fehér megye főispánja.

¹⁷ Marosnémeti Gyulai Tamás erdélyi kapitány.

¹⁸ A görög Panaiotisz vagy Panaghiotisz Nicusiosz főtolmács vagy nagy dragomán (1661—1673).

¹⁹ Valószínűleg Thíra- vagy Szantorin, Dia és Milosz görög szigetek.

²⁰ Mai nevén Notiosz Euvoikosz Kolposz vagy Evriposz tengerszoros.

²¹ Kasszándra tulajdonképpen nem sziget, hanem a Khalkidiké félsziget legnyugatibb része.

²² Récei Boér Zsigmond (megh. 1683). 1669—1670

között volt portai kapitihá, 1678-ban pedig rendkívüli követ.

²³ Antonie din Popești vagy Popescu (1669—1672) Havasalföld fejedelme.

APÁCZAI TAMÁS

Szilágyi Sándor: *Apáczai Tamás 1671-iki portai követsége*. TTár 1890. 38—46.

¹ Binder Pál—Vogel Sándor: *Társadalom és műveltség a XVII. századi Apácán*. Korunk 1975. 5. sz. 395—397.

² Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. II. Bp. — Szeged 1966. 588—592.

³ 1671-ben sarkadi Túri László volt az erdélyi kapitihá. Apáczai Tamás itt valószínűleg nem az erdélyi, hanem a bujdosók kapitiháját említi.

⁴ Az albán származású Fazil Ahmed pasa (Köprülü-zade) nagyvezér.

⁵ Jenei Brankovics György alias Gheorghe Brancovici török deák.

⁶ IV. Mohamed 1647—1687 között török szultán.

⁷ Bogdan Hmelnickij (kb. 1595—1657) kozák hetman idejében az ukrán kozákok elszakadtak a lengyelektől, és 1654-ben Oroszországhoz csatlakoztak. Ekkor rövid ideig megszűnt a kozák—török ellentét, és a zaporozsei kozákok követe a Porta segítségét kérte a lengyelek ellen.

⁸ A törökök arra törekedtek, hogy Lipót császár követe (Giovanni Batista Cassanova) ne értesüljön a magyarországi bujdosók és a Porta kapcsolatairól.

BALÓ MÁTYÁS

Veress Endre: *Baló Mátyás kapitihá itineráriuma*. TTár 1899. 309—316.

¹ Quellen V. 555.

² TMÁOkm IV. 488.; VII. 168.

³ VerArch 3/1858. 103.

⁴ Jakab Elek: MTTár 1874. 169.; Bíró 1921. 137—138.

⁵ *Budapest története*. II. Bp. 1973. 423—432.

⁶ A bosnyák származású Sari Szulejmán török pasa 1685. dec. 24.—1687. szept. 18. között.

⁷ Vizaknai Nagy István rendkívüli követ és a Vajdahunyad melletti Csolnakos faluból származó Csolnakosi Bálint nemes. Az alább említett Lengyel László és Rácz János erdélyi követek voltak a nándorfehérvári török táborban.

⁸ I. Szelim Girei (Hadzsi, Kalgai, Galgai) krími tatár kán (1684—1691).

⁹ Abdurrahman pasa, Buda vár védője. A szeptember 2-i ostrom után a keresztény hadak betörték a várba, a törökök utcai harcra készültek, de amikor az ostromlók rájuk rontottak, erre már nem maradt idejük. Iszonyatos öldöklés és fejvesztett menekülés kezdődött. Szervezett ellenállásra csak a mai Hess András téren került sor, ahol Abdurrahman — mondván, hogy „Ha nem tudtam megvédeni a rám bízott várat, haljak meg én magam itt“ — kis csapata élén karddal szállt szembe az ellenséggel és elesett.

¹⁰ Izmail pasa (Nisandzsi) török fővezér (1688. február 2.—máj. 2.).

¹¹ Az abház származású Siyavusz pasa (fővezér: 1687. szept. 23.—1688).

¹² Alexandre Mavrocordato (1673. okt. 2.—1683. nov.; 1685—1699) fődragomán. L. Camariano, Nestor: *Alexandre Mavrocordato. Le Grand Drogman. Son activité diplomatique (1673—1706)*. Thessaloniki 1970.

¹³ II. Szulejmán török szultán (1687. nov. 9.—1691. jún. 22.).

¹⁴ Hadzsi-Musztafa-Efendi (Hodzsa, Frenk), reiseffendi, azaz külügyminiszter (1688. jún. 20.—okt. 26.).

¹⁵ Şerban Cantacuzino havasalföldi vajda (1678—1688).

SÁNDOR PÁL

Jakab Elek: *Sándor Pál kapitihá és az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei*. III. Sándor Pál konstantinápolyi naplója. IV. Sándor Pál konstantinápolyi emlékjegyzetei. Anno 1687. MTTár 1874. 162—207.

¹ Bíró 1921. 148.; Szamota 1892. 303, 305.

² TMAÓkm IV. 259—263, 282—284, 291—292.

³ MTTár 1874.

⁴ MTTár 1874.

⁵ MTTár 1874. 207, 247.

⁶ Instructio pro Generoso Paulo Sándor de Nagy-Galambfalva ad Fulgidam Portam Ottomanicam expedito Oratore nostro Continuo In Arce Nostra Fogaras data 25 Aprilis Anno 1887. Utasítás nemes nagygalambfalvi Sándor Pál, a Fényes Portára küldött állandó követünk részére kelt Fogaras várunkban az 1687. év április 25-én. MTTár 1874. 213—214.

⁷ Egyike azon „pennás“, azaz jól fogalmazó erdélyi főembereknek — ítélőmester, külkövetésgekben sokat forgott férfi —, akit a megbetegedett Gyerőfy György Doboka vármegyei főispán helyett jelölt ki a fejedelem és tanácsa portái követnek. A fejedelem utasításait 1687. április 24-én adta ki számára.

⁸ Az ország adójának átvételéért, amit akkor indítottak útnak a Portára. Az április 10-i ország-tanácsi végzés erre vonatkozólag a következőket írta elő: „Sárosi uramnak az adóval portára keltetvén menni, az ökegyelme azon szükségére Braszóból 10 erős hámos lovak, az kapitihá uram szükségére pedig egy kocsit készítésére, ezeknek felette az adó alá való szekereknek Szebenből hoztatása szükséges.“ Nem volt tehát csekély amaz ezüstben és aranyban fizetett adó, amit a következő 3—4 napig számoltak, és aminek elszállítására több szekeret igényeltek.

⁹ Az adószállítmányt a nagyvezér parancsából az erdélyi határszélre rendelt román, török, tatár katonaság kísérte. Az adót ennek az őrségnek a védelme alatt vitték egészen a szultánnak való átadásig.

¹⁰ E várat a törökök kiűzése után, 1693-ban Federigo Veterani osztrák tábornok régi birtoklás jogcímén és a kamara helybenhagyása feltételével Jósika Gábornak adományozta. Jósika az erdélyi küldöttség tagja volt, valószínűleg tőle értesült Sándor Pál Zsidóvárról.

¹¹ Az 1571-ben elhunyt János Zsigmond erdélyi fejedelem.

¹² Piszko, azaz Pisc, a 237 m magas verseci domb.

¹³ „Török János“ vagy „János gazda“ a törökök, „Német János“ pedig az osztrákok gúnyneve.

¹⁴ Baló Mátyás Nándorfehérvárról 1687. április 21-én keltezett kétségbeesett hangú levelében sürgeti az évi adó beszolgáltatását, ami május 11-én végre megérkezett.

¹⁵ Alexandrosz Mavrocordatosz, később Skerlet (Balónál Szkerbeth).

¹⁶ Baló Mátyás szerint Sari-Szulejmán pasa nem kecskepásztorból, hanem lovászból lett fővezér.

¹⁷ Mehmed Bey (Yegen, Ebu-Kavuk) török külügyminiszter (1685—1687. szept. 18.).

¹⁸ Mózes János török tolmács (megh. 1687. okt. 17.).

¹⁹ Hohenzollern Károly (1643—1690), Lotharingia hercege, a császári hadak fővezére.

²⁰ Sándor Pál itt a siklói (vagy második mohácsi) csatát írja le. 1687. aug. 12-én Lotharingiai Károly herceg a török nagyvezérral Siklós és Harsány között vívta azt a döntő ütközetet, amelynek következtében több horvátországi megyét visszafoglalt. Az üldözés alatt 8000 török vesztette életét a Karisica (Sándornál az Ér) mocsaraiban és a megfutamított sereg alatt leszakadt eszéki hídnál. Az 50 000 főnyi császári és magyar, valamint a 60 000-nyi török had összecsapása az utóbbi teljes vereségével végződött.

²¹ Az Olympus Vitosának, a Hémus pedig a Balkán hegységnek felel meg.

²² Dolna Banja, a hőforrásairól ismert bulgáriai fürdőhely.

²³ II. Szulejmán, török szultán (1687. nov. 9.—1691. jún. 22.).

²⁴ 1687. szept. 23-a óta Siyavusz pasa volt a fővezér, de már 1688. febr. 1-én a janicsárok meggyilkolták.

²⁵ IV. Mehmed szultánt 1687. nov. 8-án fosztották meg trónjától.

²⁶ 1687. dec. 9-én Sándor Pál levelet írt a fejedelemnek, amelyben szegény legény volta s egyéb

okok miatt hazabocsátását és más kapitihával való felváltását kérte.

²⁷ Béli Pál (1621—1679) székely főurat, mivel Apafi fejedelem és Teleki Mihály kancellár ellenlábasai közé tartozott, Fogarason börtönbe vetették; az onnan kiszabadult és Istanbulba menekült főembert azonban a törökök 1678-ban a Jedikulába zárták, és ott is halt meg. Johann Lutsch (1607—1661. nov.) portai szász követet II. Rákóczi György törökellenes fellépése miatt marasztották Istanbulban. Zólyomi Dávid helyett itt inkább Zólyomi Miklós, Hunyad és Zaránd megyék főispánja értendő, akinek Ali török szerdár 1661-ben az erdélyi fejedelemséget ajánlotta fel. Apafi emiatt féltékeny volt rá, és Fogarason börtönbe záratta; innen 1664-ben kiszabadult, és Törökországba bujdosott. Később a fejedelmi trónra töréssel gyanúsították, s 1670. márc. 3-án távollétében fej- és jószágvesztésre ítélték. Vö. Szilágyi Sándor: *Adatok a Béli Pál-féle mozgalom történetéhez*. TTár 1881. 206—241.

KOMÁROMI JÁNOS

Magyarországi és erdélyi bujdosó fejedelem Kés-márki Thököly Imre secretáriusának Komáromi Jánosnak törökországi diariumja s experientiája. Közli Nagy Iván. (Magyar Történelmi Naplók a XVI—XVIII. századból) Pest 1861; második kiadás: Bp. 1887. Szamota 1892. 315—373.

¹ Szabó Károly: *Komáromy János életéhez*. TTár 1881. 206—208.

² *Komáromi János levelei Teleki Mihály özvegyéhez*. TTár 1881. 140—141.

³ Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály*. Bp. 1972. 326—327.

⁴ Thaly Kálmán: *Thököly Imre naplói*. Bp. 1873. 555—557, 578—580, 588, 590, 635.; Köpeczi Béla: „*Magyarország a kereszténység ellensége*“. A Thököly-féle felkelés az európai közvéleményben. Bp. 1970. 276—278.; Magyar utazók 58—59.

⁵ Hopp Lajos: *Mikes és világa*. Buk. 1973. 40.

⁶ A középkori magyar királyság sorsát eldöntő

mohácsi csata (1526. aug. 29.) egyik török hőse, Bali bég Nyárad felől megkerülte a magyar se-reg jobbszárnyát, és a lovashadakat a Duna in-goványába szorította.

⁷ Szendrő legfőbb nevezetessége a soktornyú vár. A monda szerint Jerina Prokleta (Átkozott Irén), Brankovics György szerb deszpota felesége építtette, de az itteni feliratokból az tűnik ki, hogy maga Dzsurdzs Branković (a szerb népdalokban Dzsuro Szmeredevác) emeltette a várat 1430-ban. Szendrő 1430—1459 között a szerb deszpota székhelye és a még meg nem szállt Szerbia fővárosa volt. Mivel a szerbek 1459. nov. 8-án feladták Szendrő várát, Mahmud pasa megengedte Brankovics Irénnek, hogy kincseivel együtt eltávozzék. Szerbia török szandzsákság fővárosa Szendrő lett. Decei 1978. 170.

⁸ 1448-ban, midőn a második rigómezei ütközet után hazafelé sietett, útközben azonban török fog-ságba esett.

⁹ 1688-ban, Belgrád elfoglalása után a császári hadak egész Nišig nyomultak előre, de Köprülü vagy Fazil Musztafa pasa fővezér (1689—1691) győzedelmes csatái után csakhamar visszavonultak Szerbiából.

¹⁰ A Ponyavica folyó torkolatában volt az Árpád-kori Keve vára (Kovin).

¹¹ A Morava (vagy Velika Morava) torkolatánál feküdt a római Margus castrum (a Morava latin neve is Margus); ez volt Kulič vára.

¹² Osztrova vagy Temes-sziget.

¹³ Viminacium római castrum romjai a szerbiai Kostolac mellett, a Mlava mindkét partján.

¹⁴ Ram mezőváros, Ópalánkával (Banatska Palanka, a római korban Lederata) átellenben. Középkori várában a tornyok és a külső falak még elég jó állapotban vannak.

¹⁵ II. István (1116—1131) magyar király a lázadó Almos herceget befogadó Görögországra támadott. Nándorfehérvárt bevette, s köveiből Zimonyban építtetett új várat. Győztesen hatolt előre egészen Philippopolisig (ma Plovdiv), melynek várába zárkózott be a bizánci császár. István király meguntta itt a várakozást, és hazatért. Almos

herceg időközben (1127. szept.) meghalt. A következő évben, 1128-ban Janusz Komnemnosz (1118—1143) császár a Karas torkolata vidékén döntő győzelmet aratott és elfoglalta Haram várát.

¹⁶ A Haram vára helyén épült Banatska Palanka (törökül Duna Varad).

¹⁷ A római Picnus, ma Veliko Gradište.

¹⁸ A Pek (latinul Picnus) folyócska mellett, annak forrásánál van a majdanpeki bánya, Szerbia leggazdagabb rézérc-lelőhelye.

¹⁹ Ostrovul Moldova (Moldovai sziget).

²⁰ Cupiae nevű római erődített tábor helyén a szerbek építették, 1391-ben már török kézre került.

²¹ A Coronini melletti Lászlóvárról, a dunai erődítményekről és Murád szultán győzelméről 1428-ban lásd Theodor N. Trápceanu: *Despre unele cetăți medievale din Banat*. Studii de istorie a Banatului I. Timișoara 1969. 45—51.

²² Az ún. kolumbácsi vagy golumbácsi legyek, amelyek tágas barlangokban fészkeltek és onnan kirepülve óriási számban árasztották el a Bánságot és az Al-Duna vidékét.

²³ A Klisszura zuhatagjainak régi nevei: Sztenka, Kozla, Dojka, Izlás, Kis- és Nagy-Tachtalia, Greben, Kazán, Prigrada.

²⁴ Háromtorony: Tricule, törökül Ücs-Kule, középkori várrom Szvinica mellett.

²⁵ A Kazán-szoros szabályozása előtt a Prigrada szirt mellett evezős gályák egyáltalában nem, gőzhajók pedig csak a legnagyobb veszélyek közepette haladhattak el.

²⁶ A Piszkabarának is nevezett Veterani-barlang (törökül Inlik), Dubova falu mellett. 1691-ben Veterani osztrák tábornok a barlangot 300 katonával megszállta és 45 napig sikeresen védte a törökök ellen.

²⁷ Ogradena faluval átellenben, a szerb parton van a Traianus-emléktábla.

²⁸ Vidin (románul Diu, az ókorban Bononia, régi magyar neve Bodony) várát, mely 1365—1369 között a bodonyi bánság székhelye volt, 1444-ben Hunyadi János foglalta vissza a törököktől. Az

ősztrákok 1689-ben megszállták, de már a következő évben el is vesztették.

²⁹ Lom vagy Lompalánka.

³⁰ A római korban Ulpia Oescus vagy Oescus Palatiolon.

³¹ Preszláv városának, a régi bolgár fővárosnak romjaihoz. Mivel a törökök Eszki Sztambulnak, azaz Ókonstantinápolynak nevezték, az a téves nézet alakult ki, hogy Nagy Konstantin először ezt a várost kezdte építtetni.

³² Drinápoly (latinul Hadrianopolis, törökül Edirne, bolgárul Odrin, románul Odriu vagy Udriu) 1366—1455 között a török szultánok székvárosa volt.

³³ Nyugati utazóknál Ponte Piccolo, város San Stefano (Yesilköy) és Büyükeccece között, a hajdani Rhegion helyén. Egykori tornyát a törökök lerombolták; egy híd, országút és görög falu maradt fenn. E hídról nevezték Kishídvárosának.

³⁴ A Szeráj (Topkapi Müzesi — a szultáni palota).

³⁵ Federigo Veterani (1650—1695) olasz származású osztrák hadvezér. 1683-ban Bécs védelmében egy vértesezred élén tüntette ki magát. Mikor a császári hadak Erdélyt elfoglalták, Görgény várát Veterani szállta meg. 1689-ben Niš, majd 1692-től az erdélyi császári hadtest parancsnoka volt. Az 1695. évi hadjáratban, mivel Frigyes Ágost szász választófejedelem és császári fővezér cserbenhagyta, 8000 főnyi hadtestét II. Musztafa szultán túlerőben levő serege Lugos mellett majdnem teljesen megsemmisítette. A sebesült Veteranit a törökök fogságba ejtették és meggyilkolták. Vö. Călători străini VII. 464—478.

³⁶ Id. Kornis Zsigmond (1641—1683) Marosszék kapitánya volt. Fia, ifj. Kornis Zsigmond (1677—1741) 1696-ban bárói rangot nyert, és 1713 és 1731 között Erdély kormányzója lett.

³⁷ Ejub, ki a hagyomány szerint Mohamed próféta zászlóvivője volt és 688-ban Konstantinápoly ostrománál elesett.

³⁸ A Hagia Sophia vagy Ayasofya.

³⁹ A Fener-burum világítótorony, Kadiköytől délre (Fenerbalice).

⁴⁰ Ez a csonka kerek torony, amelyet egy kúp alakú hegyen 1350-ben a genovaiak építettek, ma is áll.

⁴¹ Enyingi Török Bálint 1521-ben belgrádi bán volt, 1541-ben részt vett Buda védelmében, de azután török fogságba esett és Istanbulban halt meg.

⁴² E várakat (Rumeli és Anadolu Hisar, Rumeli és Anadolu Kavagi) Rozsnyai Dávid írta le.

⁴³ 1444 novemberében a várnai csatában.

⁴⁴ Kemény János erdélyi tanácsúr, a reformátusok pártfogója. Teleki Mihály kancellár Anna nevű leányának férje.

⁴⁵ Az Atmejdan téren álló híres kígyóoszlop, melyet a görögök a perzsák ellen vívott plataiai csatában zsákmányolt anyagból öntöttek és a győzelem emlékére Delphoiban, Apolló tiszteletére állítottak fel.

⁴⁶ Ugyancsak az Atmejdan tér közepén áll a 15 m magas gránitobeliszk, amelyet Theodosius Athénból vitt oda.

⁴⁷ A Tekir-szeráj, Konstantin hebdomoni palotájának romja.

⁴⁸ Nyilván valamelyik török hónapra utal. Két hasonló elnevezésű török hónap van: „rebi' ül-ahír“, a hedsira szerinti negyedik holdhónap, és „rebi' Ül-evvel“, a hedsira szerinti harmadik holdhónap. Viszont a „corum“ nem biztos, hogy török szó. Lehet rossz másolás is. Pl. „mensis eorum rabbiel“ helyett, ami viszont azt jelenti, hogy 'az ő [mármint a törökök] rabbiel hónapja'.

⁴⁹ A nagyszerű sztambuli vízvezeték építését már Konstantin császár idejében megkezdték, majd a későbbi görög és török császárok korszerűsítették.

A Konstantinápolytól mintegy 22 km-re északra fekvő Belgrád városkánál volt öt nagy vízfogó, ezekben gyűlt össze az eső és a hó leve. A vízvezeték az Egri (Komárominál Görbe) kapun át vezették be a fővárosba, két völgyet még a görög császárok által építtetett viaduktok hidalnak át.

⁵⁰ A Bursa feletti Uludag hegy (2543 m).

⁵¹ Duquesne francia admirális, aki 1681-ben Kheoszt bombázta.

⁵² A Rumelifeneri vagy Fenerkiőj világitótornyot.

⁵³ II. Musztafa török szultán (1695. febr. 7.—1703. aug. 23.).

⁵⁴ Wolfgang von Öttingen-Wallenstein herceg, a bécsi „Reichs-Hofrat“ elnöke vezette 1698—1699-ben a karlócai (karlovici) béketárgyalásokat, s útjáról naplót is vezetett.

⁵⁵ William Paget angol lord, aki mint egy közvetítő hatalom képviselője maga is részt vett a karlócai béketárgyalásokon.

⁵⁶ Zrínyi Ilona.

⁵⁷ Vörös-szigetek — Kizil Adalar a Márványtengerben.

⁵⁸ Jalova, Gomlik és Gebre között, 60°-nál melegebb hóforrásokkal.

⁵⁹ Itt, a virágok mezején, a Komáromi által leírt kertben találkozott Thökölyvel az antik ritkaságok gyűjtésére Törökországba jött Paul Lucas. A *Voyages dans la Grèce, l'Asie mineure, la Macédonie* című, 1712-ben Párizsban megjelent könyvében így írta le az 1705 júniusában, kevéssel a száműzött fejedelem halála előtt történt találkozást: „A fejedelem nagyon szívesen fogadott. Egy szép fákkal beültetett gyönyörű gyümölcsöskertben találtam, egy minden oldalról nyitott tetővel ellátott hintón. [...] Másnap is kis hintóján ült, egy, a telepet átszelő patak mellett, amelynek szelíd csobogása észrevétlenül is álomba ringat [...]“

SZÓ. ÉS KIFEJEZÉSJEGYZÉK

absque omni intermissione — minden megszakítás nélkül, szüntelenül

acceptál — elfogad, szívesen fogad, elismer

accomodál — alkalmazkodik vmihez, alkalmaz, hozzáilleszt

accomodo — intéz, rendez, alkalmazkodik, igazodik vkihez v. vmihez

actualis — mostani, jelenlegi, a most szolgálatban levő

ad consequentur — következőképpen

ad dominum rediit, qui fuit ante suum — vissza-
 került régi urához
 ad gustum — ízletesen, étvággal
 adhaeráló — csatlakozó, hozzátartozó, ragaszkodó,
 kísérő
 adhaerens — csatlós
 adhibeál — alkalmaz, használ, viselkedik, maga
 mellé vesz
 ad ineluctabilem tristitiam — legyőzhetetlen szo-
 morúsággal
 adjungál — hozzátesz
 adminus — legkevesebb, legalább
 admirál — csodál, megbámul
 admittál — enged, elfogad, bebocsát
 ad purificationem — megtisztulás végett
 aemulatio — versengés, irigység
 aer — levegő, légkör, fuvallat
 aetatis — életkor
 aga — katonai főember, az oszmán-török hadsereg
 altisztje v. tisztje, a tulajdonnevet kiegészítő ka-
 tonai cím; idősebb testvér, birtokos
 alaj — csapat, ezred, katonai díszszemle stb.; kí-
 séret, szertartás, csoport, sokaság, gúny
 alajbég — török katonai méltóság, a szandzsák-
 bég helyettese
 alkorán — korán, a mohamedánok szent könyve
 alludál — tréfál, vmire utal, példalózik
 á(l)talag — régi űrmérték, kb. 68—75 liter
 anglus — angol
 animositás — ingerültség, gyűlölség, ellenséges in-
 dulat, elfogultság
 annuatim — évente, évenként
 antiquitas — régiség, régi időtől fogva
 antiquo nomine — régi név
 apparentia — megjelenés, mutatkozás, látszat
 appetitus — étvágy
 apprehendál — neheztel, megsértődik, kifogásol;
 megszerez, megragad
 archiepiscopus — érsek
 arena — hűgykő
 ariánus — unitárius, egyistenhívő
 armada — armádia, hadsereg; hajóhad
 arnavut v. arnót — albán
 arrestál — letartóztat, visszatart

- articsóka — bogáncsfélékhez tartozó növény (*Cynara scolymus*); lila színű fészkes virágzatát főzve fogyasztják
- assecuratoria — biztosítólevél, oltalomlevél
- asserál — állít, bizonyít
- assignál — kioszt, ráruház, tulajdonít
- atlasz v. atlasz — fényes felületű hatású selyemből készült kelme
- at(h)námé — török szerződéslevél, írásbeli szerződés
- aud(i)entia v. audientia — fogadás, kihallgatás
- ausztriga — osztriga
- autor — szerző
- auxiliante Deo sub spe bona — Isten segítségével és jó reménnyel
- ayva — birsalma
- bagaria — növényi anyaggal cserzett, vízálló puha marhabőr
- bagaria turba — durva pokrócból készült tarisznya
- bagazia — festett kendervászon, kék vászon, lepel-szoknyaféle
- bajram, bariam, barian — muzulmán ünnep: Ramazan (Kücsüg v. Seker), Bayram és Kurban Bayram (az áldozatok bajrama), amikor Mekkába zarándokoltak; nagyrabecsült nap, vígság, öröm
- balsamum olaj — balzsam, illatos olajat tartalmazó gyantás nedv
- baltacsi főember — az alabárdosok tisztje
- baltacsilárok — a szultán alabárdos gárdájának tagjai
- barát — katolikus szerzetes
- bariam, barian l. bajram
- basaalja had — egy basa v. pasa parancsnoksága alá tartozó had
- bavariai — bajor
- baxis — borraivaló, baksis
- beata — boldog
- bég, bék v. bej — katonai rang, egyes vidéki kormányzók címe, főúr

- beglerbégység — több szandzsákból álló közigazgatási egység
 belga — németalföldi: holland és flamand
 belind — bölény
 benedictio — ajándék, dicséret, áldás
 bepresentál — bemutat
 béres ház — bérelt lakás, szállás
 bokor — csomó, csoport, köteg, pár
 boncsok, bonjok — lónyakdísz, a hadizászlóról lefüggő díszítés
 bonum ordinem redigáltam — jól elrendeztem
 bos(z)tandzsi — a kertészeti teendőket végzők és a szultán személyes használatára szolgáló hajók, csónakok személyzetét alkotó szolgálattelvők; előljárójuk, a bosztandzsi basa, a szultán bizalmi embere
 bulya vászon — szádának nevezett, ritkább szövésű textilféleség, török vászonfajta
 bustandsi l. bosztandzsi

 cámi — dzsámi, muzulmán templom
 campania — hadjárat
 canalis — csatorna
 cancellarius — kancellár, udvari főtisztviselő; l. rez-effendi
 cápa szerszám v. fék — halbőrrel bevont lőszer-szám
 capella — kápolna
 capra(n)g v. cafrang — csótár, lóterítő
 casia fistula v. fusula — duda (Casia fistula, Dudsack)
 castrum — vár, katonai tábor
 casus — eset, esemény; dolog, ügy
 cavallier — lovag (nemesi cím); nő lovagja, hódítója
 cejtház v. ceigház — fegyvertár, arzenál (Zeughaus)
 centum — száz
 ceremonia — (egyházi) szertartás
 certificál — igazol, bizonyít, tanúsít
 chamaeleon — kaméleon
 chihája l. csausz

cilalia — hír
 cincin — cintányér
 circa dimidium — közepe táján
 circa festum Pascalis — húsvét ünnepe táján
 circa finem — vége felé
 circiter — körülbelül, hozzávetőlegesen
 circulus — kör, körjárási
 cirkáló — őr, járőr, őrszem, katonai megfigyelő
 classis — iskolai osztály; osztályterem
 colál — tisztel
 comitiva — kíséret, kíséret
 commendans — katonai parancsnok
 commissarius — megbízott, kiküldött; csendbiztos
 commissio — megbízás, feladat
 commoveál — sajnálkozik, búsul; tartózkodik, idő-
 zik
 communicál — úrvacsorát vesz v. áldoz; közöl,
 közlekedik, érintkezik
 compareál — megjelenik, mutatkozik
 complaceál — kedvez
 complices — bűntárs, cinkos
 concilium — gyülekezet, népgyűlés, tanácskozás:
 zsinat
 confectum — cukrászkészítmény, édesség, cse-
 mege
 conferál — adományoz (címet, kitüntetést), ad;
 tárgyal
 conferentia — tanácskozás, értekezlet
 confirmál — jogilag megerősít, igazol
 confluentia — összefolyás, egyesülés
 confusio — zűrzavar, rendetlenség; összezavarás;
 szórakozottság
 conjectualiter — feltehetőleg, valószínűleg
 conjiciál — sejt, hozzávetőleg felbecsül
 conjungálódik — összefonódik, egyesül, csatlako-
 zik
 consentiál — egyetért, együttérez
 consequenter — következőképpen
 consignatio — összeírás, feljegyzés
 contemnál — lebecsül, megvet
 contignatio — emelet, szint
 continuál — folytat
 continue — folyamatosan, állandóan

continuus orator — állandó (portal) követ, Rapi-
tiha
cornéta l. kornéta
corrígál — helyreigazít, kijavít
corrumpál — megveszteget, megront, tönkretesz
credentia — hitel, bizalom, bizonyíték
credentiánkat assiguráljuk — bizalmunkat v. hű-
ségünket fogadjuk
credentionalis levél — megbízólevél, hitlevél
cum argenteria — ezüst evőeszközzel
cum gratulationem — midőn örömünket kinyilvánítjuk v. kifejezzük
cum longo naso — hosszú orral, csalódva
cum magna periclitacione magnatum — a főurak
nagy veszedelmére
curál — gondoz, gyógyít, orvosilag kezel
curiosus — kíváncsi

csámi l. cámi
csatlamatag — hasadt
csattogás — villámlás, égzengés
csausz, csaus, csavus v. csiahoglár — követ, diplo-
máciai futár, a szultán testőre; öreg janicsár, al-
tisz, csendőr, hírnök
csebecsák — fegyverkovács; a fegyvertárak keze-
lője
csecsmek — templomféle, ispotály (?)
cseke — egy teher fa
csekme, csetsme — kút
cselepi v. cselebi — művelt (török) ember, tudós
ember megszólítása
csemelye — selyemkelme, amiből díszes lótakaró
készül
csemerlet — habos posztó
cserepulya — fémből készült hordozható melegítő-
alkalmatosság
csebecsia l. csebecsák
csiflik v. csiftlik — zöld terület, major, gazdaság;
egy pár ökörrrel megművelhető nagyságú föld
(csift = pár)
csilai v. dselali — szökevény, lázadó
csokoly — sakál
csorba — leves
csömö(r)le l. csemelye

csöpögőkő — cseppkő
 csuhadár — a keresztények ellen harcoló katona;
 l. dzsihád
 csuhadár aga — főkomornyik (csukodár); a szul-
 tán v. más főurak ruhatárának kezelője, kama-
 rás
 datum ex, in — kelt... -ból, -ből, -ban, -ben
 decadentia — hanyatlás, visszaesés, kulturális
 bomlás
 decapitál — lefejez, kivégez
 decima — tíz, tized, tíz darab
 deleál — felment
 demereál — vmit magához bilincsel, megszerez
 de more novorum imperatorum — az új császár-
 rok szokása szerint
 deputál — követként küld, kiküld vhoza
 derék — fő, kiváló, nagyobb szabású
 derék tenger — nyílt tenger
 dervis — mohamedán kolduló szerzetes, írástudó,
 szent, szegény
 desperál — reményét veszti
 desperatio — kétségbeesés, (végső) elkeseredés
 des(z)pota — a Balkán félszigeten a középkorban
 uralkodó fejedelem címe; kényúr, zsarnok
 devotizál — feláldoz, imád
 die, dies — nap, napok
 die vigesima sexta Junii — június 26-án
 diffidál — bizalmatlankodik, gyanakszik
 diffidentia — bizalmatlanság, gyanakvás
 dimidium — közép
 dimissio — elküldés, kiküldés, elbocsátás, lemon-
 dás
 directio — vezetés, irányítás; irány
 dirhem l. dram
 discretio — titoktartás, tapintatosság; jutalom, bor-
 ravaló
 discretus — tartózkodó
 discurs(r)ál — társalog, beszélget; vitatkozik
 discursus — társalgás, tanácskozás
 dispositio — rendelkezés, intézkedés, utasítás, el-
 rendezés, felosztás; hajlam, hangulat, fogékony-
 ság
 disputatio — vita, szóváltás

distichon — egy hexameterből és egy pentameterből álló vers
districtus — vidék, tartomány
díván — szultáni v. fővezéri tanács; császári udvar; gyűlés
divertál — szétágazik, megoszlik, elvál, eltér
Domine miserere ejus — Uram, könyörülj rajta, Isten, kegyelmezz neki
dominican — domonkosrendi szerzetes
dominum maris — a tenger ura
dram, dirhem v. drahma — súlymérték; egyenlő 1/400 okkával; régi arab ezüstpénz, súlya 2,79 g
dsida — hosszú gerely, lándzsaszerű lovassági szűrőfegyver
ducatus — hercegség
dukka v. dukát — régi velencei aranypénz; aprópénz, érme
dzsihad v. csihad — a keresztények és a muzulmán szakadárak ellen vívott „szent“ háború

eadem die — ugyanazon nap
Ecce exemplum do vobis — Nézzétek, példát mutatok nektek
ef(f)endi — a törököknél megszólításként: úr, uram
égettbor — borpárlat, seprópálinka
egri v. igri — görbe, hajlott
emír — arab eredetű török szó. Eredeti jelentése: egy nép (törzs) bírója, majd a próféta utódaira vonatkozott. A török nyelvhasználatban később a beglerbégek és szandzsákbégek titulusa
episcopus — püspök
eskarlát l. skárlát
étet — mérgez
et hoc aliquid novo — és itt (ez) valami új dolog
et sic consequenter — és így tovább
etymologia — a szövejtés tudománya; az iskola egyik osztályfokozata
examinál — vizsgáztat; vallat, megvizsgál
excellál — kimagaslik, kitűnik, jeleskedik
excipiál — kivételt tesz, kifog, kivesz, megfog, elvállal, kifogást hoz fel
excludál — kizár, távoltart, akadályoz

- ex discretione — tapintatból, tartózkodó viselkedése miatt
 ex ejus vocatione — kérésére, meghívására
 exercitium — katonai gyakorlat; vallási gyakorlat, ima
 expediál — küld, elküld, kézbesít; kiteszi a szűrét
 expeditio — hódító célú hadjárat, felfedező út; szétküldés
 experiál — tapasztal
 experientia — tapasztalat, kísérlet
 exploratorio modo — ismeretszerzés, kikémlelés végett
 expositio — bevezetés, előkészítés, kifejtés, előadás
 exsistál — létezik, van
 extremo casu — végső esetben

 facepeljő — facipő
 facit — tesz, összegez
 factor — illetékes, ügynök, kereskedő
 faolaj — olivaolaj
 farkas maszlag — farkasméreg
 farmatring — lószerszámnak v. nyeregnek a farkokra hurkolódó kipárnázott szíja
 fata via invenerunt — a balsors v. végzet útja könyörtelen
 fauces augustiae montium — hegyszoros
 fejeérseléd — szolgáló asszony v. leány
 felestök v. fölöstök — reggeli (Frühstück)
 feneri — lámpás
 fermán v. firmán — a szultán névjegyével ellátott rendelet, parancs
 filcsán — csésze, findzsa
 filegória, filagória — kerti faházikó, lugas
 filhám — elefántok háza v. ketrece; állatkert v. vadaskert
 finis castrametationis praesentis — vége a jelenlegi táborozásnak
 flandriai orator — németalföldi követ
 flor. — forint
 fortuna superveniál — vihar keletkezik
 foszlán v. fisztán — fosztán, fosztány: ujjatlan mellény (exomis)
 főcancellarius l. rez-effendi

francos ember — szifilisz, vérbajos ember
frequentia — nagy látogatottság, sokaság, néptömeg, sokadalom; gyakoriság
fuimus apud Principem Janizarorum — azután voltunk a janicsár agánál
fundamentum — alapzat, alap, támasz
firkata — csónak v. sajka; lapátos hajó
fustula — dudu (?)

galiba — bonyodalom, baj
gazi — a muzulmán hitért küzdő, hős, vitéz
generosus — nemeslelkű, nagylelkű, bőkezű
gentar, gyantár — fenyőgyantás fénymázzal bevont
georgiánus — grúz, kaukázusi nép
gorelyka — lengyel pálinka
grádics — lépcső
granát, gránát — vöröses színű féldrágakő
gratia — kegyelem, kegy
gratis datur victus omnibus hospitibus comitentibus — minden átutazó vendégnek ingyen ételmezt adnak
gravamen — sérelem, felháborodás
guardia, gvardia — őrség
gubernium — kormányzóság, helytartótanács; kormányzat
gürcci nemzet — kurd
güverdcsin — galamb
gvárdián, guárdián — szerzetesrendi főnök

gyöngyvér — gyömbér, Dél-Ázsiában honos fűszer- és gyógynövény
gyantár l. gentar

habarnica — polipféle: szépia, tintahal; tejes leves
haeres — örökös
hám v. hán — vendégfogadó; herceg, uralkodó
harmincad — az országból kivitt és behozott áruért fizetett vám
hispanus — spanyol
hitvány — gyámoltalan, szegény, kicsi
hives — hűvös
hodzsa v. hoca — perzsa eredetű szó, többnyire a tiszteletet kifejező megszólításokban használták;

ez volt az iskolákban, a medreszékben v. papnevelő intézetekben és dzsámikban tanító mesterek, vagyis a mūderriszek megszólítása
honoris ergo — becsületből, tiszteletből
hostát — külváros
hurut — hűlés, a nyálkahártya gyulladása
hibernus — ír, írországi

ikindikor — hányadikán
illustris v[est]rae celsitudinis servitor humillimus perpetuusque — felséged legalázatosabb és örökös szolgálja
imám — mohamedán v. muzulmán pap
impatientia — türelmetlenség, érzéketlenség
impedimentum — málha, poggyász
imperium — birodalom, uralom; a német-római császárság
in anno Domini — az Úr... évében
in bonum ordinem — jó rendben
incognite — titokban, ismeretlenül
in effectum — ténylegesen, a valóságban
in medie tempore — időközben
in mora — (vmely) dologban
in primis Martii — március elején, kezdetén
insinuál — sejtet, tetteti magát
in Sophiam venimus — Szófiába jöttünk
instructio — utasítás, rendelkezés
un summa — összegezve, röviden
interpretatio — tolmácsolás, értelmezés, magyarázás
interveniál — közbenjár, közvetít, közbelép, beavatkozik
intimitatio — bizalmas viszony, bizalmaskodás
invadál — megtámad
iskárlát l. skárlát
isto casu — ebben az esetben
iszák — bőrből készült általvető
iszkeleje l. skelege
iszkófium l. szkófium
item — ugyanúgy, ismét, hasonlóképpen
iter capientes ex Sophia — Szófiából utunkat folytatva
iszpahia l. szpáhi

- jacar — török ruhaféle
 jaci — este
 jancsikos ló — homlok- v. sügyhám-mal feldíszít-
 tett ló
 janicsár, v. jancsár — „yeni-cser“, azaz 'új sereg';
 a törökök állandó haderejének, a zömében mo-
 hamedán hitre tért keresztény foglyokból álló
 gyaloghadnak a tagja
 jeni hám — új vendégfogadó
 jerikói (jerikói) rózsza — sivatagi növény, össze-
 zsugorodott levelei a nedvesség hatására szétte-
 rülnek
 jó (tbsz. javak) — vagyon, birtok
 jubilir — aranyműves, ékszerész (Juweller)
 juris consultus et judex — jogtudó és bíró
 juxta antiqua sua privilegia — régi kiváltságuk
 szerint
 juxta numerum — szám szerint

 kádi v. kadi(a) — muzulmán bíró, ellenőr, hadtáp
 és hitelesítő az adószedők mellett, vmint világi
 és egyházi megbízatásokat betöltő török értelmi-
 ségi
 kadíleszker, kádiaszker — részben hadbíróként te-
 vékenykedő, emellett azonban a birodalom ká-
 dijai felett is felügyeletet gyakorló személy
 kaftán — eredetileg felsőruha, amelynek hosszú al-
 só része és hosszú ujja volt; szűkebb értele-
 mben: díszruha
 kaftánoz — kitüntetésképpen török köntösbe —
 kaftánba — öltöztet
 kajik — kajak, csónak
 kajmekám, kaymekan — török főurak helyette-
 se, fővezéri helytartó
 kaláris — korall, korallgyöngy
 kale — vár, erődítmény
 kalkan baluk — valószínűleg: lepényhal
 kallyamizk — hasis
 kalug(y)er (gör. kalogerosz) — bizánci görög szó,
 jelentése tiszteletreméltó; görögkeleti szerzetes
 kamuka — damaszkuszi kockás ruhaszövet
 kanat v. kanaf — (rost)szál (?)
 kanót — kanóc, gyújtózsínór, lámpabél
 kantár — súlyegység: 1 kantár = 44 oka v. 56,4 kg

kapi aga — a fehér heréltek főnöke
kapitány basa — tör. kapudan-pasa, török tenger-
 nagy, a tengeri haderő parancsnoka
kapitiha v. kapochia — követ, állandó portai kö-
 vet, kapikiha
kapu — ajtó, átvitt értelemben: hivatalos épület,
 hivatal; a magas Porta régi neve pasa kapuszu,
 azaz a pasa kapuja
kapucinus — szerzetesrend, a ferencesek rendjé-
 nek tagja
kapucsi v. kapidzsi — ajtónálló, kapuőr; ők vezet-
 ték a folyamodókat a diván elé
kapucsi basi, kapudzsi basa — az ajtónállók fő-
 nöke, kamarás; követségbe is küldték, a hivata-
 los levelezést is ő végezte
kardinál — bíboros
karmasin, karmazin — karmazsinpiros, selyemvö-
 rös színű kelme
kártya — fából készült edény, kanna
kazlár l. kezlár
kazul — perzsa
kazulok hite — síita mohamedán, perzsa vallású
kazul pasa, kazil basa, kizilbas — perzsa sah
kengyelfutó — ura hintója előtt futó szolga, ki-
 séró
kéneső — higany
kezlár v. közlár aga — a fekete heréltek főnöke
kihája, chihája (tör. kethüda) — a török államszer-
 vezet többféle kethüdát ismert, általában a ma-
 gasabb rangú tisztviselők helyetteseit nevezték
 így; követ
kila — régi török úrmérték, kb. 120 kg
kilicse, kilise — keresztény templom
kilits baluska — kardhal
kímlő — kém
konak — szállás, állomáshely; palota, udvarház
kophal — kopp (Cottus gobio)
korán l. alkorán
kornéta — lovassági zászló
koszperd — vékony kard, tórszerű szúrófegyver
köprüszü — híd
körmön ér — rajtafog
köy — falu
kulan — nyeregheveder

kurbán bajrám — török vallási ünnep, amikor állatokat áldoztak

kutink — selyem és gyapot szövöttáru (tör. kutni)

kücsük — kis, kicsi

küle — torony

lasnak v. lazsnak — lópokróc, matrac

lektika — kocsiféle, üveges hintó

lengeteg — könnyebbfajta vékony vászon v. selyem

lente — nyugodtan, lassan

lépa — angol pénzegység; fillér

logofet — kancellár, fejedelmi titkár, írnok, ispán

ludat ad — sakkot ad

magnanimitás — bátorság, bátorszívűség, nagylelkűség

magnificentíájú — nagyszerű, pompás, remek

magnus — nagy

majestás — fenséges, méltóságteljes

majic, majc — öv; kantárszár; drága anyagból zsinórszerűen vert díszítés

malozsabor — édes csemegebor, vina malvatica

manna — a Közel-Kelet pusztáin termő, emberi táplálkozásra is használt növény (Aspicilia)

marchio — márkí, herceg

marha — áru; vagyon

martirium — vértanúság, megpróbáltatás, kínszenvedés

maszlag — nadragulya, mérges növény

materia — anyag, textilféleség

mázul v. masil — arab szó, értelme; elbocsátott, kegyvesztett

medálj, medál, medalion, medaill — nyak- v. óraláncre akasztható kerek v. ovális ékszer

mediator — közvetítő, közbenjáró

medicamentum — orvosság

medio tempore — időközben

mehasz (tör. mehaz) — forrás; ihlet, eredet

me judice — ítéletem v. becslésem szerint

megkuhint — megsuhint, megcsap

memoriale — napló, emlékeztető feljegyzés

mensis — hónap

mentést — azonnal, rögtön

mértföld, mélyföld — hossz mérték; magyar mér-
 föld = 8154 m; német mérföld = 7532 m
 merza v. morza — perzsa hercegi és tatár nemesi
 cím
 miraculum mundi — világ csodája, csodamű
 mohar l. muhar
 molla v. mullah — a vallástudományban járatos
 ember címe (arab maule = úr, gazdag)
 mondola — mandula
 monstrum — szörny, szörnyeteg, torzszülött
 moskva — muszka, moszkvai orosz
 mufti — mohamedán törvénytudó pap v. jogtu-
 dós
 muhar, mohar — pázsitfűféle
 mulat — időzik, tartózkodik
 munitio — lőszer
 muskalj, miskál — mértékegység
 muskatály, muskéta — a kanócos puska egyik faj-
 tája
 muzurmany v. buzurmány — muzulmán

 nádméz — nádcukor (*Saccharum officinarum*)
 nec volo, nec debeo — nem is akarom, nem is kell
 nehült — néhol
 nemo — senki, nem létező, üres
 nihil procrastinando, avagy cunctando — semmit
 sem halogatni, avagy semmiben sem tétovázni
 nitra — köteg, fasciculus
 nominál — név szerint (kinevez, kijelöl)
 non obstante eo — nem akadályozta v. nem za-
 varta őket
 non putaremmel — meglepetésszerűen
 Notandum — Megjegyzendő
 nyestag olaj — nyersolaj (?)
 nyúlmál — a nyúlbőr hasi részének prémje
 nyusztos — nyusztprémmel bélelt

 obligál — kötelez, lekötelez; kényszerít
 obruál — elnyom, meghódít, túlerővel legyőz
 observál — megfigyel, észlel, megtart, betart
 obsideál — ostromol
 obsidens — ostromló
 obsidio — ostrom, körülzárás, megszállás
 occupatio — elfoglaltság, foglalkozás; megszállás

Oceanum tenger — nyílt tenger
 ok(k)ka — régi török eredetű súlymérték: kb. 5/4 kg
 ok(u)lár — szemüveg, pápaszem
 okra v. ükret — zsold- és élelemosztás
 olajbék l. alajbeg
 olfaciál — szimatol, szagol, észrevesz
 olim fuit — hajdan, egykor volt
 omerita — Omár kalifa követője
 omnibus computatis — minden számítás szerint
 ónos han — ólomlapokkal fedett vendégfogadó
 oppidium — kisváros, mezőváros; ókori erődített város
 oraculum — jóshely; jóslat
 orator — szónok, szóvivő, követ, közbenjáró
 oratore continuo l. continuus orator
 orbis monarcha — világ ura, császára
 ordi — parancs
 oriens — a felkelő nap, napisten; kelet, napkelet
 orosz — eredetileg kisorosz v. ruszin, Galícia lakója
 oroszlános tallér — egy forint és 80 krajcár értékű ezüstpénz
 oszmánli, ozmanli — oszmán török
 oszpora, asper v. asper — a legkisebb török váltópénz (tör. akcse)
 oturak l. okra

öreg — nagy, vastag, régi
 összeháborodik — összevesz

padimentom — padlózat, padlóburkolat, kövezet
 palánk — törökül palánka: fa- és földerődítmény, favár
 palatinatus — nádor; Németországban választófedelem
 palatium — palota
 palisada v. palisata — földvár, palánkvár; cölöpfal
 pamuk — gyapot v. pamut
 pancér — páncél
 pandúr — gyalogkatona, zsoldos, keresztény hajdú; zsvány
 para — török váltópénz, egyenértékű a garas 40-ed részével

- passus — lépés (útmérték); táj; átjáró, hágó; út-
 levél
 patiál — megtúr, eltúr
 patientia — türelem
 paucis saltem remansis in vita — csak kevesen
 maradtak életben
 pazar v. bazar — keleti piac, árucsarnok, vásár;
 üzlet
 penetrál — behatol, benyomul, áthat, áthatol
 per contractum — szerződéssel
 peregrinálás — vándorlás, bujdosás; külföldi ta-
 nulmányút
 peregrinus — vándor, utazó
 periculum vala in mora — a késedelem káros, ve-
 szedelmes volt
 per inducias — fegyverszünet révén
 persequál — üldöz, felkutat, vminek utánajár
 perspectivával curiosuskodik — távcsővel kíván-
 csiskodik
 persuasio — rábeszélés, meggyőzés
 pestilentia — járvány, pestisjárvány
 peszmét v. pekszemet — kétszersült
 pharus — világítótorony
 philham l. filhám
 piastru v. gurus (Groschen) — török és egyiptomi
 pénzegység = 40 para
 piper longum — borsfajta
 plataje — rombuszhal (Rhombus maeticus?)
 pleno numero — teljes számmal, összesen
 poltura — lengyel eredetű aprópénz, értéke hat
 dénár
 pomagránát v. pomagrancs — gránátalma (Punica
 granatum)
 portus — kikötő; Isztambulban: kapu
 post scripta — utóirat
 posta — futár, hírnök, levélhordó
 post Ulysseos errores et discrimina multa — az
 ulysseusi bolyongások és a sok vesződés után
 practica — áskálódás, fortély, fondorlat, mesterke-
 dés, cselszövés
 pr(a)ebenda — a kapitihák élelmiszer-járandósága,
 Isztambulban: fizetés
 praedioál — prédikál, hirdet
 praemittál — előreküld, előrebecsát (szóban)

- praesagium — előrejelzés; orákulum, jóslás, jövő-
 dölés
 praesentia — jelenlét
 praesidens — vezető, előjáró, az erdélyi országgyű-
 lés elnöke
 praesidiarius — várvédő, helyőrség
 praesidium — őrség, helyőrség
 praeter opinionem — a várakozással ellentétben
 praetextus — ürügy
 prédát vet — rabol, fosztogat
 princeps — fejedelem
 princeps cardinalis — hercegprimás
 principem Janizarorum — janicsár aga
 privata audientia — magánkihallgatás
 processio — egyházi körmenet, búcsú, felvonulás
 pro commoditate — kényelemből
 pro curiositate — kíváncsiságból
 pro interim — közvetítéssel
 promoteál — előléptet, kinevez, szorgalmaz, előbbre
 visz, előmozdít, előrehalad
 proponál — javasol, indítványoz, előterjeszt
 propter emissitatem — kb. fürkészés végett
 pro raritate — ritkaságáért
 prospectus — kilátás, látvány; terv
 protectio — pártfogás, védelem
 provisio — élelem, élelmiszerkészlet, gondoskodás,
 gondviselés, őrizkedés; jutalék
 publica audientia — nyilvános fogadás, kihallgatás
 puplikános toll — pelikán- v. gödénytoll

 quartély — szállás, lakás, kvártély
 querela — panasz, panaszkodás, neheztelés
 quietantia — nyugta
 quod est signum belli affuturi — ez a következő
 háború jele

 rác — szerb
 rajtár — lovas, huszár (Reiter)
 ramazán v. ramadan — a mohamedán időszámítás
 9. hónapjában tartott 29 napos böjt
 ratio — ész, józan ész, értelem, érv, ok; rendszer;
 fejadag
 rebellál — lázad, pártot üt, szembeszegül

- recurrál — ismételtén visszatér vmire
 recolligál — összeszedi magát
 recomendál — (be)ajánl
 recommendatio — ajánlás
 recreatio — pihenés, üdülés, felfrissülés, megnyug-
 vás, vigasztalódás
 recto et antiquo usitato nomine — a helyes és ré-
 gen használatos név
 redigál — leszállít, korlátoz, levezet
 reflectál — felel v. válaszol vmire, megjegyzést
 tesz, igényt tart vmire; itt: összeszedi magát
 relegál — eltávolít, elutasít, kitilt vhonnan, szám-
 kivet
 rénes forint — rajnai forint, értéke 60 krajcár,
 azaz 120 dénár
 Requiescat in pace! — Nyugodjék békében!
 requisitio — megkeresés, kérés, kérelem, követel-
 és, behajtás
 reservatorium — kocsiszín
 resideál — lakik, tartózkodik, udvart tart vhol,
 székel
 residens — követ, ügyvivő, kapitih a Portán;
 helytartó
 residentia — székváros, az államfő székhelye, ki-
 rályi lak
 resistál — ellenáll, kitart
 resistentia — ellenállás, ellenszegülés, ellenállóké-
 pesség
 resolute — döntés, határozat, elhatározás
 resolválja magát — elszánja magát, határoz, dönt
 restitutio — visszahelyezés, visszaadás, megtérítés
 reverentia — tisztelet, tiszteletadás, hódolat, haj-
 longás
 reverzális levél — szerződés, írásbeli kötelezvény
 rez-, ré- v. reiszeffendi — török kancellár, portai
 külügyminiszter
 rezideál — székel, udvart tart vhol
 rosolis — édes pálinka; növényi anyagokból ké-
 szült finom likőr
 ruder(i)a — rom, omladék

 száfrány — ősszel virágzó, természetett fűszernövény
 (*Crocus sativus*)
 sajka (tör. sayka) — kis csónak, kis hajó

salvál — megment, üdvözít
 salva gvard(1)a — oltalmazó vitéz, őrség, biztonsági őrizet
 sárga — átvitt értelemben: arany
 scoflon L szkófiom
 sculptura — szobrászat; szobor
 secretarius serenissimi principis — a felséges fejedelem titkára
 secundo — másodsorban, másodszor
 sed transeat — azonban átpártolok v. vmin átkelek
 septima die — hetedik nap
 se recept ad salutem — válaszol a köszönésre, fogadja a köszöntést
 serenissime — méltóságos, felséges
 serio — szigorúan, keményen, komolyan
 sessio — ülés, ülészak, tanácskozás, ülőhely; jobbagytelek
 sic consequenter — következőképpen, következtében
 si dabatur — csakugyan, valóban
 sing, seng — szövet mértékegysége: Erdélyben kb. 60 cm
 singulariter — egymagában álló, sajátos, különös
 sive — vagy
 skárlát — bíborvörös színű finom posztó
 skelege, szkile v. üzkelege — kikötő, átrakóhely
 sodomita — fajtalankodó, homoszexuális szerető
 solemnitás — ünnepély, szertartás
 solemniter, solenniter — ünnepélyesen
 sollicitál — igényel, kér
 sólya — saru
 spikinard — szagos levendula (*Lavandula spica*)
 spiritus damnati — elkárhozott lelkek
 statio — útszakasz, állomás, pihenő
 status quo — fennálló állapot; a politikában a meglévő helyzet fenntartása
 stratagemával secundál — hadicsellel elősegít
 stuc — rövid puska (*Stutz*)
 stulti — locsogás
 subjungál — megaláz, meghódít, leigáz
 sublimál — magasztal, dicsér
 sub rosa — titokban, bizalmasan; titkosírással
 subscus — sérelem

subsistál — tartózkodik
substrál — alája tesz, kipárnáz
succesor — utód, örökös
succursus sollicitál — segítséget, utánpótlást kér
superlát v. suppellat — függöny
supponál — feltételez, vélekedik, gyanít
suspicio — gyanúsítás, gyanakvás, gyanú
sustineál — támogat, megtart, fenntart

szandalóc v. sandal — csónak, ladik, halászbárka, dereglye

szandzsák — kisebb török közigazgatási egység, a vilajet része; élükön a szandzsákbégek álltak
szaracia v. szarác — lónyergelő, lovász, nyerges, szíjgyártó

szaraj v. szeráj — szultáni udvar, vár, palota, hárem; lerakat v. vendégfogadó

szatrancs — sakkjáték

székfü — kamilla (*Matricaria chamomilla*)

szelege l. skelege

szemén(y) — janicsár alakulat, feladata a szeráj vadászaktyáinak gondozása; a török pasák szolgálatában álló rendezetlen had

szerdár — egy hadjárat idejére kinevezett török katonai főparancsnok, hadvezér

szerecsendió — örökzöld, kis, fehér virágú, kétlaki fa, amelynek díó nagyságú magja fűszer (*Myristica fragrans*)

sziliktár (szeliktár) aga — a lovasság másodrangú vezére

szirén — a forró égövi tengerekben honos vízi emlős; tengeri tündér az ókori görög mitológiában; l. tengeri ember

szirony — keskeny színes bőrszalag

szkófiúm — aranyozott fonállal átszőtt kelme

szpá(h)i, szpahia — török-perzsa szipahi, vagyis harcos sereg; nehéz fegyverzetű török lovas katonaság; török nemes

tafota — vászonkötésű, fényes sima felületű selyemkelme

talicski — a nagyvezér jelentéseit a szultánhoz vivő küldönc v. futár

tefterdár — kamaraelnök

tefteremini, azaz catalogorum observator — ka-
 marai jegyző
 temérdek, tömérdek — nagy
 temetés — sír(halom)
 tempestas — időjárás, vihar, áradat, veszedelem
 tengeri ember — szirén, halfarkú tengeri tündér az
 ógörög mitológiában; l. szirén
 tengeri szőlő — veres szőlő (*Ribes rubrum*)
 terra sigillata — pecsétföld, amely égetve meg-
 vörösödik
 teskerecsi v. tezkerecsi effendi — a díván jegy-
 zője
 theatrum orbis Terrarum — a földgolyó képe, le-
 írása, földgömb
 theca — téka, könyvszekrény
 thesaurus — kincs, kincsesház, tárház; gyűjtemé-
 nyes mű
 tihája v. tiha l. kihája
 tik — tyúk
 tolvaj — hajdú, betyár (tör. haydut)
 top — ágyú, labda
 topcsi(a) — tűzér
 topháné — ágyúház
 török deák — török tolmács, a török nyelv is-
 merője
 tracta — tanácskozás, értekezés, beszélgetés; la-
 koma
 tractál — tárgyal
 tributarius — adófizető
 tributum — adó, hűbéradó, váltáságpénz
 triumphus — diadalmenet, ujjongó ünneplés; győ-
 zelem
 tropp — katonai egység, sereg, csapat, csoport,
 csorda, trupp
 tumbeszos híd — védőkoriállal ellátott híd
 tumultuarie — népes, mozgalmas
 tumultus — zajos csődület, kavargás, háborgás,
 zavargás, forrongás
 tutor — gyám, pártfogó, védő személy
 tyúkmony — tyúktojás
 unde nomen sortitum est — innen a sorstól szár-
 mazik neve

unicornis — egyszarvú képzeletbeli állat
universalis interpres christianus — általános keresztény tolmács
urgeál — sürget, szorgalmaz
usque ad finem vitae — élete végéig
ut dicitur — ahogyan megállapítottam, megmondtam
ut superius — mint fentebb
uturak l. okra
uzun — hosszú

vajvoda — vajda
velence — teveször takaró
velencés — velencei
velitatio — harc, erőszakosság
vendicál v. vindikál — magának követel; jogot, igényt tart vmire
veres barát v. templárius — a Szentföld védelmére alapított egyházi lovagrend tagja
vezér tihája — főhoppmester, főudvarmester
vicarius — helyettes, helynök
vicecommendans — parancsnokhelyettes
victor — győztes, diadalmaskodó
vitélő rend — katonaság
vizikapitány — hajóskapitány, a hajóhad parancsnoka
vízi mesterség — szökökút
vizír — az oszmán-török főurak címe; a díván tagja
volontair — önkéntes, szabad harcos
vont arany — aranybevonat, aurum ductile, Faldengold
vornik — országbíró, moldvai v. havasalföldi tisztviselő
vörös török l. kazul

xenodochium — ispotály, kórház

zarai l. szaraj
zlot — lengyel aranypénz

ÖLDRAJZI NEVEK JEGYZÉKE

- Abal — falu a Balkán hegységtől délre (BNK)
 Adatyó — Pazardzsk és Plovdiv között (BNK)
 Adrianopolis — Drinápoly, tör. Edirne, régiesen
 Edrene (Törökország)
 Agyagfalva — Lutița, Hargita m.
 Ahmed v. Ahmet tefterdár pasa hámjja v. palánkja — Novi han (BNK)
 Akdenis — a Földközi-, Égei- és Márvány-tenger
 közös török neve
 Akkirman l. Neszterfejevár
 Alba Graeca l. Nándorfehérvár
 Alba Nester l. Neszterfejevár
 Alexin, Alvenica, Alexszinca — Aleksinac
 (JSZSZK)
 Allonia — Aloni v. Pasa Liman, sziget a Márvány-
 tengerben
 Alpoli — Alpullu Kelet-Tráciában
 Alvinc, Winz, Unterwinz — Vințu de Jos, Fehér m.
 Anadolía — Anatólia, Kisázsia központi része
 Antverpia — Antwerpen v. Anvers (Belgium)
 Apáca, Geist — Apața, Brassó m.
 Aranyzarv — Halic, öböl Istanbulban
 Arnolt, Arnautország, Arnautluk — Albánia
 Arnokkó, Arnoldkó v. Arnautkőj — Arnautkőj, a
 Boszporusz nyugati partján
 Azak — Azov, vár a Don torkolatában (SZU)
 Aziatli — Iktitelli (Törökország)
- Baba v. Babaeszki — Babaeszki Kelet-Tráciában
 Babilonia — Bagdad és vidéke (Irak)
 Bábolna — Bobilna, Hunyad m.
 Bacon (Nagy- és Kisbacon) — Bățanii Mari și Mici,
 Kovászna m.
 Bácsi — Băcia, Hunyad m.
 Bagdat — Bagdad (Baghdad) Mezopotámiában
 (Irak)
 Balázsfalva, Blasendorf — Blaj, Fehér m.
 Baranyavár — Branjin Vrh (JSZSZK)
 Barcaság, Burzenland — Țara Birsei, Brassó vi-
 déke
 Bazanicia l. Batacina palánkja
 Batincina palánkja, Baticin, Bazsinia, Bathcina —
 Batocina (JSZSZK)

Becske — Szigetbecske? (MNK)
 Belényes — Beiuş, Bihar m.
 Belgrad — falu Konstantinápoly mellett
 Belgrád l. Nándorfehérvár
 Belina — Bijeljina, JSZSZK
 Berethalom, Birthalm — Biertan, Szeben m.
 Berettyó v. Brettye vize — Beretäu
 Berna vára l. Baranyavár
 Bernice — Brnjica (JSZSZK)
 Biuk Chyekmezia v. Bulyuk Csecsmetse l. Bűjűk
 Csekmedzse
 Bogaz — Ak Deniz Bogaz, Dardanellák, az ókor-
 ban Helleszpontosz
 Bogaz, Bogazia — Istanbul Bogazi, Kara Denis
 Bogazi — Boszporusz
 Bogadogva — Bogadosz v. Epivatosz Silivri mel-
 lett (Törökország)
 Bogdan v. Karabogdan — Moldva török neve
 Bolgárfalva — Şteia, Hunyad m.
 Bonyha, Szászbonyha, Bahnen — Bahnea, Ma-
 ros m.
 Borberek, Burgberg — Vurpär (Vinţu de Jos),
 Fehér m.
 Boronya vára l. Baranyavár
 Borosjenő — Ineu, Arad m.
 Bosporus Thracicus — az igazi Boszporusz
 Boszna — Bosznia-Hercegovina (JSZSZK)
 Boszna Szaraj, Boszna Zaraj — Szarajevó, JSZSZK
 Bórvár — Rumeli Hiszar (Törökország)
 Branyicska — Brănişca, Hunyad m.
 Brassó, Kronstadt — Braşov
 Braszlav — Dragoslavele (?), Argeş m.
 Brem — Bréma, Bremen (NSZK)
 Bresa v. Hads Pisman — Brza Palanka (JSZSZK)
 Bucsák — Besszarábia déli része, régi neve: Nesz-
 terfejérvár pusztája
 Buda vár, Ofen — Buda(pest), tör. Budin (MNK)
 Buffla — helység Ruszétól délre (BNK)
 Bujak Ada — Bűyükada sziget, Kizil Adalar szi-
 getcsoport a Márvány-tengerben
 Bujurdalem — azonosíthatatlan balkáni táj v. hely-
 ség
 Bukarest, Bukorest — Bucureşti, tör. Bükres

- BuKavár, Bulkovár v. Bukóvár — Vukovár (JSZSZK)
 Bular — falu Razgrad térségében (BNK)
 Burgasz v. Bergaz — falu Kelet-Tráciában
 Butsum — Topolnica Niš mellett? (JSZSZK)
 Bűjük Csekmedzse v. Bölyük Csecsmecse (Nagykút) — Bűlyükcsekmecse, az ókorban Athyrasz (Kelet-Trácia)
 Bükkös v. Magyarbükkös — Bichiş, Maros m.
 Bythinia — ókori tartomány Kisázsia északnyugati részében
- Caiall, Kaialidan — Dimitrovgrád, régen Kajall (BNK)
 Calabria sive Celabria v. Cilivria — Silivri (Kelet-Trácia)
 Candia v. Kandia — Chania város Kréta szigetén; a sziget olasz neve (Görögország)
 Carthago — Karthágó, ma rom Tunéziában
 Castahorz, Hermány, Kastelholz — Caşoî, Szeben m.
 Cezaria — Algéria ókori neve
 Calchedon v. Chalcedonia — Kadiköy Kisáziában
 Charlóc v. Karlóca — Sremski Karlovci (JSZSZK)
 Chytak l. Csatak
 Chuyehyechme (Száraskút) — Szlivnica vidéke (BNK)
 Cilibria, Cilibre, Cilivria v. Szilivri — Silivri (Kelet-Trácia)
 Claduvo — Kladanj, JSZSZK
 Crym — Krím félsziget (SZU)
 Custacinápoly — Konstantinápoly
- Csalakova, Csaliko, Csalikovo, Cselikova, Csauliovo v. Csalikavak — Tihlacsikova (BNK)
 Csatak, Catak v. Csötlökköy — falu Rusztól délre (BNK)
 Csekmeze — Kücsük Csekmetzse, Istanbultól nyugatra
 Cselfalva — Celovce (CSSZK)
 Csernavoda v. Csemedava, Csarnavoda — Csernavoda, falu Rusze mellett (BNK)
 Csernóc — Cerneţ, tör. Cernas, Mehedinţi m.
 Csibre v. Cibere vize — Cibrica (BNK)

Csicsó vára — Cetatea Ciceului, Beszterce-Naszód m.

Csik, Schöck — Ciuc

Csilivria l. Calabria

Csolnakos — Cinciş, Vajdahunyad mellett

Csomlokkó v. Cselmekőj — a szultán mulatóhelye a Balkánban (BNK)

Csorló, Csorla, Csorlu v. Csorlya — Corlu (Kelet-Trácia)

Csötüklő — falu Cernavoda mellett (BNK)

Dallja — Daia, Giurgiu m.

Dálnak, Dálnok — Dalnic, Kovászna m.

Damba Vicia — Dîmbovița vize

Darda l. Tarda

Dardasz — Tuzla v. Darica Kisászsiában

Daut Pasa — Istanbul keleti külvárosa

Debrisest — Dobroșești Snagov, sectorul agricol Ilfov

Demeck l. Dömöck

Dente — Denta, Temes m.

Derekeoj v. Drágejkő

Déva, Diemrich — Deva, Hunyad m.

Dervindhamaleszi — Sztrاندza (BNK)

Dia v. Sztandia — görög sziget Iraklian Krétai kikötőtől északra

Diarbekir, Diarbekr — Diyarbakir Észak-Mezopotámiában (Törökország)

Dniper — Dnyeper, folyó a SZU-ban

Dobrol, Dobrulja, Dobrolt — Ljuljakovo vidékén (BNK)

Doharki — falu a Balkán hegységben (BNK)

Dömöck — Damaszkusz, Dimišq (Szíria)

Drágejkő, Dragejkő, Dragojevo v. Drákulykő — Dragoevo v. Trogoi (BNK)

Dragoman han — Gara Dragoman (BNK)

Drenkova, tör. Diriva vakiye — Drencova a Kazán-szorosban

Drinápoly v. Drénápoly l. Adrianopolis

Elbasszani Livádiában — Elbasani (Albánia)

Elekszinca — Aleksinac (JSZSZK)

Erdély, Siebenbürgen, tör. Erdelistan — Transilvania v. Ardeal
 Eskider, Ezkider l. Üszküdar
 Eszék — Osijek (JSZSZK)
 Eszki Baba l. Baba
 Eszkicsármi, Eszki Polasz, Eszkipoly — Polos (Kelet-Trácia)
 Eszki Sztambul — Preslav (BNK)
 Esztorva l. Osztorva
 Ezren Ezdrum — Erzerum (Kelet-Anatólia)

Faki — Fakija a Fakijszka Reka mellett (BNK)
 Fejér-tenger, Alba maris, bolg. Beloe More l. Akdenis
 Fejérvár l. Nándorfehérvár
 Fekete Gyirgyó l. Csernavoda
 Feketehalom, Zeiden — Codlea, Brassó m.
 Fekete-víz — az Orsovánál a Dunába ömlő Cserna (Cerna)
 Férfalánk — Banatska Palanka (JSZSZK)
 Filippopol, tör. Filibe — Plovdiv (BNK)
 Florentin — Furedne, tör. Filorin v. Filordan, Vindintől északra (BNK)
 Fogaras, Fogarasch — Făgăraș, Brassó m.

Galambfalva l. Nagygalamfalva
 Galambvár v. Galambóc — Golúbac, tör. Güvercsinlik (JSZSZK)
 Galambvári sziget — Moldvai sziget (Ostrovul Moldova)
 Galata — Konstantinápoly főleg keresztények lakta városnegyede az Aranyszarv-öböl északi oldalán
 Gálospetri — Galošpetreu, Bihar m.
 Garas vize, Karas v. Karassó — Caraș a Bánságban
 Gepse v. Gebzel — Gebze Kisásziában
 Girgio v. Gyirgyó — a Duna menti Giurgiu, tör. Yerkökü v. Csöl
 Görgény, vár és település (Görgényszentimre) — Gurghiu, Maros m.
 Görgice — Gherghița, Prahova m.
 Görög birodalom l. Rumeli
 Gürcisztán, Gyürcs országa, Gyürtsisztan — Kurdisztán, a kurdok országa

Gyalakuta — Fintinele, Maros m.
Gyankurt — Pusztaszabolcs? (MNK)
Gyergyó l. Girgio
Gyirgyó, ma Gyergyó — Giurgeu, Hargita m.
Gyulafehérvár, Weissenburg — Alba Iulia, tör.
Erdel Belgradi, Fehér m.

Haemus, Hémusz hegy — a Balkán hegység (Novák
havasa, Sztara Planina)

Hafsza, Habsza, Hapsza, Halfsza, Havsza, Hausza
— Havsza (Kelet-Trácia)

Hagia Maura — Lefkász görög sziget

Halmágy vidéke — Țara Almăjului, Krassó-Szö-
rény m.

Hám — Novi han, Szófia mellett (BNK)

Hamburgum — Hamburg (NSZK)

Harasztos — Călărași, Kolozs m.

Harmanli v. Hartyman l. Hermanli

Haszán v. Hászon pasa kastélya v. palánkja —
Azanja v. Smeredevska Palanka (JSZSZK)

Haszköy, Hacku — Huskovo (BNK)

Hatszák, Hátszeg, Hotzeng — Hațeg, Hunyad m.

Havasalföld(e), Walachei — Țara Românească, tör.
Eflak v. Iflak

Hebele — Heybeli, Kizil Adalar, a Vörös-szigetek
egyike a Márvány-tengerben

Heraclea — Hereke Izmit mellett (Kisázsia)

Heraclia portica (helyesen: Pontica) — Eregli Kis-
áziában

Hermanli v. Harmanli — Harmanli (BNK)

Hersova v. Orsova — Orșova, tör. Irsova v. Ersova,
Mehedinți m.

Hersova sziget — Ada Kaleh szigete, ma elárasztva

Hirnest — Hirnești (?)

Hiszárdzsik v. Hiszárcl — Krucska v. Grocka Bel-
grád mellett (JSZSZK)

Hocmán, Holzmenen — Hosman, Szeben m.

Hoczman l. Hocmán

Hunyad, Vajdahunyad — Hunedoara, Hunyad m.

Hybernia — Írország

Iktimány, Ikhinán — Ihtiman Szófia mellett (BNK)

Ilok v. Újlok — Ilok (JSZSZK)

Incesz — Lüleburgaz vidéke (Törökország)

Ingsiez l. Incsesz
Iramán — Iktimány?
Iskider l. Üszkidár
Iszárscsik v. Izarcsik — Svetozarevo (JSZSZK)
Iszarlik, Iszánscsik, Iszánscsik v. Hiszarlik l. Híszár-
dzsik
Iszkodár — Shkodër (Albánia)
Iszkurad v. Iszkider — Szkutari v. Üszküdar, Is-
tanbul ázsiai elővárosa

Jagodna, Jagodnic, Jagudin v. Jagodina — Kra-
gujevac vidéke (JSZSZK)
Jalambor — falu Sumen vidékén (BNK)
Jalomar — falu Ruszétól délre (BNK)
Jámboli — Yanbeli, Dianpol, ma Jambol Dél-Bul-
gáriában
Jani — Jankuvo v. Pervomaj (BNK)
Janico — Yeniköy Kisázsziában
Janina — Jena, Pinarhisar mellett (Kelet-Trácia)
Jáz — Iaz, Krassó-Szörény m.
Jazova vize — Jezova pataka (JSZSZK)
Jenipalánk, azaz Új palánk — Tolna? (MNK) és
Niš (JSZSZK) térségében
Jeniser v. Janisehr — Larisza, Thesszália fővárosa
(Görögország)

Kaczlw l. Haszköy
Kajali v. Kagyalik l. Caiali
Kalisztoram — Büjük Karistiran (Kelet-Trácia)
Kalogyeri — Călugăreni, Giurgiu m.
Kalugyer l. Kalogyeri
Kandia l. Candia
Kara Deniz — a Fekete-tenger török neve
Karánbáth v. Karinabat — Karnobat (BNK)
Karancs — Karanac (JSZSZK)
Karas v. Karassó — Karas folyó, tör. Krasova v.
Krasu
Karaszinek — Karisziván térségében
Karisziván — Büyük Karistiva (Kelet-Trácia)
Karlovia v. Karlóc l. Charlóc
Kassa, Kaschau — Košice (CSSZK)
Kászón — Caşin, Hargita m.
Kasszandra — félsziget Görögországban, a Thessza-

- loniki és Kasszándriai öböl között, tör. Kesendire
- Katsilva v. Kadikőj (?)** — Striklevo, Ruszétól délre (BNK)
- Kaurán** — Constantin Daicoviciu (Cävăran), Kraszó-Szörény m.
- Kavak** — Rumeli és Anadolu Kavak, várak a Boszporusz mentén
- Kazán-szoros** — Klisszura, tör. Tahtali Girbad (tahta = deszka)
- Kazulország v. Persia** — Irán
- Kelet-Trácia** — az európai Törökország mai neve
- Kemhalasai** — Lüleburgaz vidéke (Törökország)
- Kénos** — Chenuşu, Hargita m.
- Kepelgia** — Szliven vidéke (BNK)
- Kereszténysziget**, Grossau — Cristian, Szeben m.
- Kerkliza v. Kirk Kilicse** (Quadráginta Ecclesia), Lozengrad — Kirklareli (Kelet-Trácia)
- Kevalinkra** — Kolarovgrad vidéke (BNK)
- Kirkilissze** l. Kerkliza
- Kissáros, Kleinscharosch** — Deleni, Maros m.
- Kladovo v. Feth üd Islam** (Fetiszlán) — Kladovo (JSZSZK)
- Kohilicsi v. Kirklareli** l. Kerkliza
- Kolozsvár, Klausenburg** — Cluj-Napoca
- Koválnik** — Katcaz (?) (Kelet-Trácia)
- Köz Dervent** — Kosztenec vidéke (BNK)
- Köztemer** — falu Cerkesköy vidékén (Törökország)
- Kralyova** — Craiova, Dolj m.
- Krecsulest** — Crăciuneşti (?), Dîmboviţa m.
- Kubenyica** — Belgrádtól északnyugatra
- Kuitsetseme** (Chuidhyedhyme), Kuri Chezme, Kucsuk Csekme v. Kuru csecsme — Bela Palanka (JSZSZK)
- Kujlic** — Kulic, Kevevárával szemben (JSZSZK)
- Kula v. Kisnikápoly** — Turnu Măgurele, tör. Csúval (=zsák)
- Kun Burgaz** — Silivri mellett, Bogadósz (Törökország)
- Kutsuk Tsekmezia, Kuitscheme, Kucsuk Csekmedzse v. Első Kutsuk Chezme** (Kicsinykút) — Kucsük Csekmedzse (Kelet-Trácia)
- Küküllősövényfalva** — Corneşti, Maros m.
- Kürpöd, Kirchberg** — Chirpăr, Szeben m.

- Küssáros l. Kissáros
 Kyllie, Killye — Chilia, Veche, Tulcea m.
- Lándorfejevár — Beograd v. Belgrád (JSZSZK)
 Leányvár v. Leander tornya — Kyz Kulesi v.
 Kale a Boszporuszban
 Lepanto — Náfaktosz (Görögország)
 Lubeca — Lübeck (NSZK)
 Lugos, Lugosch — Lugoj, Temes m.
- Magna Polonia — Wielikopolska, Nagy-Lengyel-
 ország, lengyel tartomány
 Magyarvégyanta — Ginta, Bihar m.
 Malvazia (Napoli di Malvazia), Monembazia — Mo-
 nemvaszia Lakóniában (Görögország)
 Marga vize — Marga, Erdély és a Szörényi bán-
 ság határán, Krassó-Szörény m.
 Marica, Merica, Miritza v. Miriss (tör. Meric v.
 Meridzse, gör. Évrosz, ókori neve Hebrosz) —
 Marica, balkáni folyó
 Marmara szigetek és Marmara-tenger — Marmara
 adasi v. Márvány-tenger
 Marosjára — Iara de Mureş, Maros m.
 Marosnémeti — Mintia, Hunyad m.
 Marosvásárhely, Neumarkt am Mieresch — Tîrgu
 Mureş, Maros m.
 Ma(r)silia — Marseille (Franciaország)
 Mecca — Mekka Arábiában
 Medgyes, Mediasch — Mediaş, Szeben m.
 Micsevica — Sremska Mitrovica (JSZSZK)
 Miklóstelke, Klosdorf — Cloaşterf, Maros m.
 Milus — Milosz görög sziget
 Miric l. Marica
 Misia — az ókori Moesia, a Dunától délre elterülő
 tartomány
 Miszir, Myszyer — arab szó, egyaránt jelenti
 Egyiptomot és Kairót
 Mitrovic (Szávaszentdemeter) — Sremska Mitro-
 vica, JSZSZK
 Mizitra v. Spárta — Szpartai (Görögország)
 Modos — Iasha Tomić (JSZSZK)
 Módva, Ómoldva — Moldova Veche, tör. Modova,
 Krassó-Szörény m.

Montes Thraciae — Istranca hegység Kelet-Trá-
ciában

Morava — folyó Jugoszláviában

Morea — A Peloponnészosz félsziget olasz neve
(Görögország)

Muszta v. Musza Pasa palánkja — Bela Palanka
(JSZSZK)

Musztafa basa v. pasa hídjá — Szvilengrád (BNK)

Nagyajta — Aita Mare, Kovászna m.

Nagygalambfalva — Porumbenii Mari, Hargita m.

Nagy-Küküllő, Grosskokel — Tírnavá Mare

Nagysink, Grossschenk — Cincu, Brassó m.

Nagyszőlős, Grossalisch — Seleuşul Mare, Szeben
m.

Nándorfehérvár l. Lándorfejevárv

Naszló vize — Neajlov

Neapolis Itáliában — Nápoly (Olaszország)

Negroponte, Negropontis, Nigropolis, ógör. Euböa
— Chalkisz városa Evvia szigetén (Görögország)

Neszterfejevárv — Belgorod Dnyeszterovszki (SZU)

Nicea — Iznik Kisázsiában

Nicomedia, Nicodémia — Izmit Kisázsiában

Nigroponti l. Negroponte

Nikápoly, Nicopolis, Nigeboli — Nicopol, tör. Nig-
bolu (BNK)

Nis — Niš város Szerbiában (JSZSZK)

Novák, Noah v. Noák havasa (Haemus) — Bal-
kán hegység (Sztara Planina)

Nyitra — Nitra (CSSZK)

Ogod vize — Ogaszta (BNK)

Ohába v. Székásszabadfalu — Ohaba, Fehér m.

Okchillar — Fakija vidéke (BNK)

Olova — Olovo, JSZSZK

Olympus Macedóniában — Sar hegység (2760 m)
az albán—jugoszláv határon

Oppeln — Opole Sziléziában (LNK)

Oroszcsik — Rusze v. Ruszcsuk, tör. Uruscsuk v.
Ruszcsuk (BNK)

Ostrova — az ún. Temes sziget a Dunán, Kovin
(Kevevára) alatt (JSZSZK)

Oszkvár v. Oszkoár l. Űsküdar

Oszmán birodalom — Török Birodalom, tör. Deblet
 i Osmaniye
 Ozi vár — Ocsakov a Fekete-tenger partján
 (SZU)
 Ozmánbazar — Osman Pasar, ma Omurtag, Su-
 men mellett (BNK)

Paginyica, újabban Pogányos vize — Pogănița,
 patak a Bánságban
 Palota — Várpalota (MNK)
 Pancsova v. Pancsva — Pančevo, tör. Pancsák
 (JSZSZK)
 Papazlik, Papáz, Papazli v. Papázkő — Popo-
 vica (BNK)
 Parekin v. Parakiny — Paračin (JSZSZK)
 Párkány — Sturovo (CSSZK)
 Patak — Sáropatak (MNK)
 Patárpazán v. Pazardzsik l. Tatarpazardzsik
 Pathos — Bogadosz v. Epivadosz, Silivritől keletre
 (Törökország)
 Paxa — Paks (MNK)
 Pék vize — Pek (JSZSZK)
 Pentellyi — Dunapentele, ma Dunaújváros
 (MNK)
 Péterváradja v. Pétervárad — Petrovaradin
 (JSZSZK)
 Philippi, Philippopolis — Plovdiv (BNK)
 Piski — Simeria, Hunyad m.
 Pogonica, Pagonyica l. Pagonyica
 Ponisa vize — Porecka (JSZSZK)
 Porics, Porica v. Porács — Poreč dunai sziget,
 tör. Poracs (JSZSZK)
 Posarolca v. Pozsorvica — Pozareveč (JSZSZK)
 Prázsmár, Tartlau — Prejmer, Brassó m.

Rácgrád v. Rozargrad — Razgrad (BNK)
 Racia — Bosanska Rača, JSZSZK
 Radnót, Radnoten — Iernut, Maros m.
 Ráh v. Ráho — Orjahova, románul Rahova (BNK)
 Rám — Ram, a Karas torkolatával átellenben
 (JSZSZK)
 Rásnya, Rásnafalu v. Rosna — Razany (JSZSZK)
 Ratibor — Raciborz Sziléziában (LNK)
 Régi Törökország — Brussa-Nikomédia vidéke

Rétfalu — Retfala a Szerémségben (JSZSZK)
 Revani, Reveni — Jereván, Szovjet-Örményor-
 szág fővárosa (SZU)
 Rigómezeje — Kosovopolje, tör. Kosova (JSZSZK)
 Rodostó l. Tekerdák
 Rozsnyó, Barcarozsnyó, Rosenau — Rişnov, Bras-
 só m.
 Rukár — Rucăr, Argeş m.
 Rumeli, Rum, Rumili v. Rumelia — a török bi-
 rodalom európai része
 Saribro, a régi Caribrod — Dimitrovgrád (BNK)
 Sárkán, Sárkány, Schirkanyen — Şercaia, Brassó m.
 Sárkewi v. Sárfulu — Kosztenec vidéke (BNK)
 Sáros megye — Saris (CSSZK)
 Sárviz (a Dunántúlon) — Sió vize (MNK)
 Sár vize — a Nisava folyó (BNK, JSZSZK)
 Segesvár, Schässburg — Sighişoara, Maros m.
 Sepsiszentgyörgy — Sfintu Gheorghe, Kovász-
 na m.
 Serpetes — Şerpeteşti, puszta falu, Giurgiu m.; a
 Şerpeteşti patak képezte akkoriban Havasalföld
 és a giurgiui török nája határát
 Severénüm v. Zerén vár — Drobeta-Turnu Se-
 verin, Mehedinţi m.
 Sicíliai v. Szilitiai tenger — Tirrén-tenger
 Sidóvár — Jdioara, várom Temes m.-ben
 Sil vize — Zsil, Jiul
 Sistö — Szvistov, tör. Zistova (BNK)
 Smyrna l. Szmirna
 Solumbrea — Silivri (Törökország)
 Somkerék — Şintereag, Beszterce-Naszód m.
 Sövényfalva l. Küküllősövényfalva
 Stephanía — Volosz v. Krunia (?) (Görögország)
 Sumlia — Sumen, tör. Sumnu (BNK)
 Svétia — Svédország
 Szabai víz — Sabarul
 Szabács — Sabac, — JSZSZK
 Szakics v. Sakis — Chiósz görög sziget török neve
 Szamosújvár, Neuschloss — Gneria, Kolozs m.
 Szaraj — Saray (Kelet-Trácia)
 Szarhan Bagh falu — Kosztenec vidékén (BNK)
 Szászkeresztúr, Deutschkreutz — Criţ, Brassó m.
 Szászsebes, Mühlbach — Sebeş, Fehér m.

Szászváros, Broos — Orăștie, Hunyad m.
 Százcsiga — Töröcsvári hágó — Pasul Bran
 Szeben, Nagyszeben, Hermannstadt — Sibiu
 Szebetühidja — helység Rucăr és Tîrgoviște kö-
 zött
 Szekcső — Dunaszekcső (MNK)
 Székelyhíd — Secuieni, Bihar m.
 Szemendre, Szendrő — Smeredovo (JSZSZK)
 Szemlin, Zemlin v. Zimoňy — Zemun (JSZSZK)
 Szenterzsébet — Eliseni, Hargita m.
 Szenttamás — Tămașu, Hargita m.
 Szent Tamás szigete — Saõ Tomé, Nyugat-Afrika
 partjainál
 Szerdahely, Reussmarkt — Miercurea Sibiului, Sze-
 ben m.
 Szerémség — Srem (JSZSZK)
 Szicsra vize — Iszker (BNK)
 Szilivája, Szilitria (Silistra sive Calabria) — Szi-
 livri (Kelet-Trácia)
 Sziszek — Sisak a Száva mentén (JSZSZK)
 Sziva — Sivas (Kelet-Anatólia)
 Szlankaména, Szlankamna, Szélümkamin — Za-
 lánkemény, Slankamen (JSZSZK)
 Szemdova — Szmjadovo (BNK)
 Szmil — Izmail a Duna mellett (SZU)
 Szmirna — Izmir (Kisázsia)
 Szófia havasa — Vitosa, 2290 m (BNK)
 Szokolyhíd — helység Rucărtól délre (?)
 Szörénység — Karánsebes vidéke, megfelel a mai
 Krassó-Szörény m.-nek
 Szövérd — Suveica, Maros m.
 Szperecie — Srebrenica, JSZSZK
 Sztambold — Istanbul
 Sztara Planina — Balkán hegység
 Sztrigy (Strell) patak — Streiul, Hunyad m.

 Takuch — Tecuci, Galați m.
 Tanais vize — Don (SZU)
 Tarcsafalva — Tărcești, Hargita m.
 Tarda — Darda (JSZSZK)
 Tatár Pazarcsik — Pazardzsik (BNK)
 Tekerdák — Tekirdag v. Rodostó (Kelet-Trácia)
 Temesvár, Temesvar — Timișoara

- Tenedos — Bodza Ada v. Tenedosz sziget (Törökország)
- Tergovistya, Tergeuistia, Terguistia — Tîrgovişte, tör. Terkovis
- Ternova — Tirnavosz Thesszáliában (Görögország)
- Tertiszeszk — Tîrtişescu (?)
- Teteli — Titel, JSZSZK
- Tömös vize — Temes, Timiş
- Törcsvár, Törzburg — Bran, Brassó m.
- Tunacs v. Tundsa — Tundza, Tunca, balkáni folyó
- Tunuz — Tunisz Afrikában
- Tyemálykó — Kemal a török—bolgár határon (Kelet-Trácia)
- Udvarhely, Székelyudvarhely, Aderhellen — Odorheiu Secuiesc, Hargita m.
- Ugris — Obreja, Krassó-Szörény m.
- Uzo l. Ozi
- Uzuncsova, Uzoncsoa (Hosszúfalu) — Uzundzovo, Hazkovo vidékén (BNK)
- Üszküb — Skopje, Macedónia fővárosa (JSZSZK)
- Üszküdár, Üshtyüdár v. Szkutari — Istanbul ázsiai városnegyede
- Vajdahunyad — Hunedoara, Hunyad m.
- Valkó vára — Vukovar (JSZSZK)
- Varadin — Petrovaradin (JSZSZK)
- Váradgyai portus — Oarda (Alba Iulia), Fehér m.
- Varasd — Varazdin (JSZSZK)
- Varcsa — Niš vidékén (JSZSZK)
- Várhegy — várrom Lécfalu mellett, Kovászna m.
- Várhely v. Gredistye — Sarmizegetusa, Hunyad m.
- Varso l. Versec
- Vaskapu szoros Zajkán mellett — Poarta de Fier a Transilvaniei, tör. Erdel v. Madzsar Demir Kapusu
- Vég Szendrő — Smeredovo (JSZSZK)
- Versec vára — Vršac, tör. Varsa (JSZSZK)
- Vesszód, Zisd — Verend (Agnita), Szeben m.
- Vidény v. Bodony — Vidin (BNK)

Vidombák, Weidenbach — Ghimbav, Brassó m.
Világosvár — Cetatea Şiria, Arad m.
Visnice, Viznica — Visnyica Belgrád mellett
(JSZSZK)
Viza — Vize (Kelet-Trácia)
Vizakna, Salzburg — Ocna Sibiului, Szeben m.
Voinest — Voineşti, Dîmboviţa m.
Vojneszt l. Voinest

Wan — Van tartomány az Örmény Felföldön (Kelet-Anatólia)
Wetiszlan l. Kladovo
Widény l. Vidény

Zajkán — Zăicani, Hunyad m.
Zaraj l. Szaraj
Zemlin, Zemliny, Zimony — Zemun (JSZSZK)
Zemling l. Zemlin
Zenta — Senta a Vajdaságban (JSZSZK)
Zerén (Szörény) l. Severénum
Zernest, Zernen — Zărneşti, Brassó m.
Zlankamen l. Szlánkaména
Zorda — Darda (?) (JSZSZK)

TARTALOM

Előszó (Binder Pál)	5
ÜTLEÍRÁSOK, PORTAI KÖVETJELENTÉSEK	
Sennyei Pongrác és Rácz Péter	21
Portai vásárlási jegyzékek	22
Óvári István	28
Portai jelentés Kovacsóczy Farkasnak	29
Bernádfi János és Rácz György	32
Levelek a tatárországi követségből	33
Tholdalagi Mihály	38
Részletek az évkönyvből	41
Nagy Szabó Ferenc	49
Konstantinápolyi és más törökországi események	50
Kemény János	53
Ütleírás az életrajzi naplóból	54
Donáth János	60
Portai hírek Bethlen Gábornak	62
Szalánczi István	64
Részletek az I. Rákóczi György fejede- lemnek küldött portai jelentésekből	66
Váradi Körösi István	69
A konstantinápolyi tűzvészről	70
Jósika Farkas	73
Követjelentés I. Rákóczi Györgynek	73
Sebesi Ferenc	75
Utazás Szarajevóba	77
Balkáni és konstantinápolyi útleírás	78
Rozsnyai Dávid	81
Balkáni és krétai útleírások	85
Apáczai Tamás	103
Portai feljegyzések	104

Baló Mátyás	107
Itinerárium	108
Sándor Pál	117
Konstantinápolyi napló	119
Komáromi János	143
Törökországi diárium és experientia	146

JEGYZETEK

Rövidítések jegyzéke	220
Jegyzetek az Előszóhoz	222
Jegyzetek a szövegválogatáshoz	224
Szó- és kifejezésjegyzék	242
Földrajzi nevek jegyzéke	265

A könyv szerkesztője: Hatházy Ferenc
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1983. Alak: 54×84/24
A nyomás kezdete: 1983. VI. 15.

Papír: 63 g-os famentes

Kiadói ívek száma: 11,20

Nyomdai ívek száma: 11,83.

Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894—511—4, kis könyvtárak számára: 894 511

Tiparul executat sub comanda nr. 11/1982,
la Întreprinderea Poligrafică Cluj
Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146
Republica Socialistă România

CĂLĂTORII
ÎN IMPERIUL OTOMAN
EDITURA KRITERION
BUCUREȘTI 1982
LEI 12,-